

Petőcz András

Utazás

Azt mondd, elutazol, végleg, itt hagysz mindent, mondd, mert elegend van, mindenből, eddig még belső emigráció, de most már ennek is vége, nincs hova, befelé, menekülni, mert nincsenek kiutak, befelé sincsenek már kiutak, csak valami csend van, valami moccanatlan sűrű és nyomasztó csend, na, most akkor utazom, mondd, megemeled a kalapod, kicsit színpadias a mozdulat, kilépsz a bejárati ajtón, azt gondolom, ez nem kijárati ajtó, tessék visszajönni szépen, kilépsz az ajtón, valami szélvihar ragad el, valami szélzuhatag áramlik be a lakásba, szörnyű idő, suttogom, magam elé, persze, ezt már nem hallod, valami mélységben lebegsz, nézem, a légörvény magába szív, majd towarepít,

kicsit furcsa a kalapod a szélben, mondom, ahogy nézek utánad, nézem, hogy minden változik, alakul körülötted, sokáig bámulom a lassanként üressé lett levegőget, nincs kijárat, ahol elmenekülhetsz, és bejárat sincsen, hogy visszatérj, mondom, magamban persze, aztán csak tesztek-veszek a konyhában, egyedül, elmosom az edényeket, utánad is maradt jócskán, perfekt agglagényt játszom, bezárva a négy fal közé, vagy mondjuk így, bezárva falaim közé, hálószoza, nappali, másik hálószoza, fürdőszoba, konyha, felmérem távlataimat, este villanyt gyűjtök, még mindig szeretem a fényt, nem tudok a teljesen sötét falaim között békésen elaludni, nem, nem, nem ---

A harmadik nap

A harmadik napon érted meg, hogy..., mondd, és nem folytatod, mert minek is folytatnád, mindenki megüresedett tekintettel nézi maga körül a megüresedett világot, a szétesett mindennapokat, olyan

nyugodt egykedvűséggel, amivel soha, semmikor nem néz senki már sehova, ezt valamikor a napokban mondtad, ezt az utóbbi mondatot, és a mai napig nem magyaráztad meg, mit is értesz ezalatt, de úgy tűnik, szavaid magyarázatát nem is kívánod megadni többé, maradjon minden csak olyan, amilyen, kissé zűrös, zavaros szövegtöredék, szóval, tény, hogy a „harmadik nap én magam vagyok” -blaszfémiát is magabiztosan és öntudattal teszed hozzá mindahhoz, amit eddig is mondtál, nem törődve --- mivel is?,

de nem is a törődés hiányzik, válaszolom, csak a beszélgetés, a hang, ami megnyugtat némileg, teszem hozzá nem-létező szócsatáinkhoz, abban reménykedve, hogy megnyugszol végre, hogy magadhoz térsz némileg, és belátod, ami beláthatatlan --- hűvös szél támad, lehetne vihar előjele, visszalépni, bele egy régen volt folyóba nem sikerül, csak előre lehet menekülni, utólag nincsen mód arra, hogy bizonyítsam, ártatlan vagyok az általad felhozott vádpontokban, legfeljebb azt bizonyíthatom, hogy még ma is érdemes vagyok a barátságodra, igen, legfeljebb ennyit mondhatok, és reménykedhetem abban, hogy elfogadod ezt a barátságot, igen, mondom már hangosan, a remény, hogy a harmadik napon még élek, itt van, velünk.

Az idő

Soha, soha, soha, mondd, nem is mondd, de kiabálsz az arcomba, hogy soha, soha, soha nem adod fel, és csinálni fogod, és eredményt érsz el, és sikeres leszel, mert te a győztesek fajtájához tartozol, soha, soha, soha, ismételve monomániásan, és látom, hogy szinte eltorzul az arcod, annyira akarod azt a..., nem is tudom, mit, annyira szeretnéd, építed a jövődet, a kapcsolataidat, nem tudni, hogy minek és miért, összeszorított szájjal, beszűkült szemekkel, mereven bámulsz magad elé, építed a nemistudommitésminék, küzdesz egyfolytában, mert azt tanultad, hogy küzdeni kell, Istennek így kedves, mondtad egyszer, Isten ezt kéri tőlem is, így fogad el, hisz' múlik az idő, mondd,

*igen, mondom
én, éppen az idő a legveszélyesebb, suttogom,*

*csupa közhely, mit is várnék az ilyen szomorú
közhelyektől, írd át a szövegeidet!, mondom, ha van
benned tökösség, akkor írd át a szövegeidet, súgom
bele az arcába, ő csak elképedve néz rám, nem is sejti,
vagy úgy tesz, mint aki nem is sejti, hogy hozzá
beszélék, nem válaszol, már megint nem válaszolsz,
mondom erre neki, egyre nehezkesebben értünk szót,
egyre nehezkesebb a kommunikációnk, mondom,
de nem reagál, mint az apám, aki szintén nem reagált,
amikor megérintettem az arcát, a bőre hűvös és
nedves volt, kissé verejtékezett, az idő elmúlik,
mondom, hiába hiszed, hogy végtelen az időd ---*

Kötter Tamás

A Fényhozó

Dr. Novák a szokásos kérdéseivel kezdi: hányszor maszturbáltam az utolsó találkozásunk óta; szoktam-e lányokra is gondolni; éjjelente miről fantáziálok; elégittem-e ki magamat a munkahelyemen; kire gondoltam, miközben magamhoz nyúltam.

Dr. Novák a tekintetével szinte szuggerál, és egyben lebénít, mint a kígyó az egeret, s nekem minden egyes alkalommal az a nyugtalanító érzésem támad, hogy az utolsó kérdésére azt a választ várja tőlem, hogy „önre”. Magamnak is félek bevallani, de ez talán nem is lenne ellenemre, mivel dr. Novák magas, jóképű, kisportolt alakú, nap vagy talán szolárium barnította férfi. Ma fekete garbót és grafitiszürke kordzakót visel, amittől aztán szexi professzoros a külseje. A nyakában vastag ezüstláncon agyar vagy fog lóg. Nem tudom eldönteni, hogy melyik, és annak ellenére, hogy kíváncsi vagyok rá, félek megkérdezni.

Dr. Novák most éppen arról faggat, hogy milyen szórakozóhelyeken jártam a barátnőmmel a hétvégén.

Már majdnem egy éve, mióta a férjem elhagyott, járok dr. Novákhoz, aki minden tőle telhetőt megtesz, hogy sikeresen túltegyem magam a válást követő traumán, és képes legyek egy új, kiegyensúlyozott párkapcsolatba kezdeni. Dr. Novák szerint, mióta együtt dolgozunk, már nagy utat tettem meg, de egyben arra is figyelmeztet, hogy még sok munka vár rám.

Miután elmesélem, hogy a Kadarkában kezdtük, aztán a DiVinóban, majd az Urimuriban folytattuk és végül a Trafiqban zártuk az estét, hosszú csend telepszik közénk. Dr. Novák szigorú tekintettel mered rám, aminek sejteni vélem az okát. Dr. Novák péntek és szombat éjjelente gyakran bombáz üzenetekkel, amelyekben arra kér, hogy menjek valamelyik szórakozóhelyre, ahol már vár rám. Így történt a múlt szombaton is, amikor ezt az üzenetet küldte: „HellóBaby!!!”

– És a HellóBaby? – töri meg a kínos csendet dr. Novák.

– És a HellóBaby? – kérdem én is sóhajtova dr. Nováktól.

– Jöjj közelebb meghívott! – mondta a Fényhozó, akit Első Armatnak is szólítottunk, bár a színes füzet szerint, amit minden újonnan érkezőnek az első napon kiosztottak, a hivatalos megnevezése Első Armat a Fényhozó és Alapító volt.

Később, miután a rendőrség – a tájékoztatásuk szerint többrendbeli csalás, közokirat-hamisítás, megrontás és kuruzslás tárgyában indított büntetőügyben – tanúként kihallgatott, Első Armatról megtudtam, hogy mielőtt találkozott volna a fényvel, Horváth Lázárnak hívták, fizikát és matematikát tanított egy vidéki gimnáziumban, ahonnan diáklányok molesztálása miatt elbocsátották.

– Jöjj közelebb! – ismételte a Fényhozó, miközben le sem vette a szemét a mellemről, amely, hála Krasznai doktornak, kemény volt, a mellbimbók hegyesen és hívogatón meredtek Armat felé.

Magamban felnevettem.

– Ne félj meghívott – folytatta nyugtató hangon a Fényhozó. – Milyen nevet kaptál a fényben?

– Androméda – feleltem kissé megjátszott félszességgel a hangomban.

– Androméda – bólintott a Fényhozó, aztán kéjesen megnyalta a szája szélét, a szeme csillogott kis kerek szemüvege mögött, ahogy a kopasz feje is, amit minden reggel az egyik nővér olajjal megkent.

Rövid szünet után, mialatt én csendben álltam, és nem bírtam levenni a tekintetemet a Fényhozó mélyen kivágott, arany színű köpenye alól előbukkanó erős, majomszerű szőrös mellkasáról, s mialatt a Fényhozó lehunytt szemmel, szuszogva, mozdulatlanul ült. Első Armat így folytatta: – Az Androméda fénye gyönyörű, minden este, amikor abban a kegyben részesülök, hogy láthatom, eltölt a boldogság, ahogy a te látványodtól is meghívott.

– Köszönöm – feleltem szégyenlősen.

A Fényhozó kegyesen bólintott.

– Az Androméda és a Tejútrendszer egymilliárd év múlva egybeolvad, hogy még fényesebben ragyogjanak – mondta rövid csend után. – Vagy kétmilliárd év múlva – tette hozzá elgondolkodva.

– Értem – feleltem, és közben eszembe jutott, hogy három éve egy barátnőmmel ellátogattunk a Szabad Szerelem Iskolájába, ahol a tanító, ahogy a tábor vezetője magát nevezte, a Lótuszvirág nevet adta nekem. Az iskolában egész nap táncoltunk, füveztünk, és a többi nővel hagytuk, hogy fiatal, szép és izmos fiúk szabadítsák fel a lelkünket, és persze a testünket is. Sokkal szebbek, és persze fiatalabbak voltak, mint a Fényhozó. Igaz, akkor még én is fiatalabb és kíváncsi voltam, mint most, negyvenévesen. Az egyik tanítvánnyal, egy Charlie nevű kaliforniai fiúval azt terveztük, hogy körbeutazzuk a földet. Legalábbis Charlie minden alkalommal, amikor ágyba bújtam vele, ezt ígérte nekem. Végül az utazásból nem lett semmi. A tábort a rendőrség kábítószer-fogyasztás miatt felszámolta. Én megúsztam egy figyelmeztetéssel. Charlie-t letartóztatták, mert kiderült, hogy drogkereskedő, és már Kaliforniában is körözi a rendőrség. Sosem tudtam meg, hogy az eljárást követően mi történt vele, pedig gyakran eszembe jutott az izmos teste és sűrű, hosszú, hirtelenszőke haja. Már az emlékétől is jóleső borzongás futott el. Akaratlanul is elmosolyodtam.

– Jól van, jól van – mondta a Fényhozó elégedetten, látva a mosolyt az arcomon.

Egy magas, fekete hajú, egzotikus arcú nővér serlegben aranylevet hozott be és letette a Fényhozó trónusa melletti asztalkára, aki alig észrevehetően köszönetképpen biccentett. Aztán a nővér az oltárhoz ment, amit a trónussal szemben állítottak fel, és egyenként meggyújtotta rajta a gyertyákat. A sorra fellobbanó gyertyák fénye kísérteties fénybe borította előbb a felkelő napot ábrázoló arany színű oltárt, aztán az egész termet, ami a piramisszerű épület teljes alsó szintjét elfoglalta.

– Honnan érkeztél hozzánk? – fordult felém újra a Fényhozó, miután hosszasan és elmélyülten bámulta a nővért, aki – hozzám hasonlóan – rövid, laza szövésű, mélyen kivágott, már-már áttetsző tunikát hordott, a lábán bőrsaruvál. A nővér ruhája csak színében tért el az enyémtől, az övé aranysárga volt, míg az enyém fehér. A tunika alatt tilos volt más ruhadarabot vagy fehérműt hordanunk. Kabátot is csak akkor vehettünk fel, ha elhagytuk a piramist. A tunikán kívül más ruhára, itt bent a piramisban, nem is volt szükség, az épületet egy hőforrás fölé építették, amely bágyasztó, meleg levegővel árasztotta el mind a kilenc szintet.

– Budapestről.

– És miért jöttél közénk?

– Hogy megtisztuljak – feleltem. A kérdésre a választ az első napon tanította meg nekem és még öt meghívottnak, négy nőnek és egy szomorú tekintetű férfinak, az egyik nővér, akit a fogadásunkra küldtek.

A fény vallása a hívőket meghívottakra, nemüktől függően nővérekre és fivérekre, valamint beavatottakra osztotta. A meghívottak, akik közé én is tartoztam, még csak ismerkedtek a tanítással. Alapkurzusokra jártunk, ahol megtanultuk a fény vallásának alaptételeit, melyek szerint az emberiség egy magasabb intelligenciájú, a Nibiru bolygón élő földönkívüli civilizációtól származik, amely civilizáció tagjai az emberiség hajnalán az ósanyák megtermékenyítése révén önmagukat reprodukálták a földön.

A szent iratok szerint, melyek értelmezésére kizárólag a Fényhozó és az általa beavatottak jogosultak, ez a titokzatos civilizáció mindvégig jelen volt az emberiség története során. Hol tanácsaikkal, sugallataikkal, hol tevőleges módon is befolyásolták az emberiség fejlődését.

A tanítások szerint a nibiruiak valós lényükben természetesen az ósanyák megtermékenyítését követően sosem mutatkoztak az emberiség előtt, erre közvetítőket használtak, a beavatott földi tudósok páholyát, akiknek tudása messze meghaladja a hivatalosan elismert tudósokét. Az ő szervezetük a Kozmikus Tudósok Nagypáholya a Napban. Velük szemben áll bizonyos intelligens lények másik csoportja, akik nem fogták fel az élet mély értelmét, s önző célokat hajszolnak. Ők a Fekete Tudósok Páholya. A két rend élethalálharcát vívja az univerzumban, mely harc az emberiség hajnala óta a földön is szüntelenül folyik. A Fekete Tudósok Páholya a Templomos Lovagrend (a Kozmikus Tudósok Nagypáholya akkoriban ez alatt a név alatt rejtőzködött) kiirtásával majdnem győzelmet aratott, de szerencsére néhány lovagnak sikerült megmenekülnie. Ezek a lovagok és utódjaik évszázadokon át készítették elő a nibiruiak visszatérését, mígnem Első Armat, a Fényhozó és Alapító elérkezettnek nem látta az időt, hogy megalapítsa a Fény Egyházát, és ahogy ő tanította, ezzel „kilépjen a fényre.”

Úgy két éve már találkoztam egy másik kozmikus vallással, amikor az Ūrtestvérek Rendjének nyári kurzusán vettem részt. Az Ūrtestvérek Rendje hasonló tanításokat követett, mint a Fény Egyháza, annyi különbséggel, hogy ők a Szíriuszról származtatták magukat, ahová a prófétájuk vissza fogja vezetni őket, és az ósanyák megtermékenyítése helyett a kurzuson részt vevő nők kielégítésének szükségességét hangoztatták. Jól éreztem magam köztük, és szívesen visszamentem volna egy újabb kurzusra, mert az ottani beavatottak általában

mind fiatal és izmos férfiak voltak, de a kurzust követő három hónap után (addig szorgalmasan küldözgették a hírleveleiket) többé nem jelentkeztek, és az internetes oldalukat sem tudtam többé elérni.

Fél évvel később, a híradóból tudtam meg, hogy az Űrtestvérek Rendjének több vezetőjét és tagját körözi a rendőrség áfa- és adócsalás miatt. A rendőrség közleménye szerint a rend humanitárius szállítmányoknak álcázott élelmiszer-szállítmányokat hozott be az országba, és később ezeket ahelyett, hogy a rászorulóknak kiosztotta volna, tetemes haszonnal áruházláncoknak értékesítette.

A Fény Egyházában a nővérek és a fivérek közé azok tartoztak, akik már legalább egy éve gyakorolták a vallást, és részt vettek bizonyos megtisztulási, valamint beavatási szertartásokon. A beavatottak azok lehettek, akik átettek a végső megtisztuláson és találkoztak a fényvel.

Valamennyi tanítvány a Piramisban lakott. A számukat nem tudtam felmérni, mert folyton változott, a hétfégi kurzusokon többen voltak, míg hét közben kevesebben maradtak.

A férfiak és a nők a Piramisban más-más szinten laktak és étkeztek. Kizárólag a képzések és meditációk során találkoztunk. A testi érintkezés tilos volt. A férfiak, elsősorban azok, akik huzamosabb ideig maradtak vagy itt éltek, ha nem képzéseken vettek részt vagy meditáltak, a Piramis körüli kertekben és földeken dolgoztak vagy más fizikai munkát végeztek. A nők takarítottak és főztek.

A Fényhozó lakosztályába és a szentélybe kizárólag nők léphettek be, amelyet a megtermékenyített ősanák iránti tisztelettel magyaráztak a tanítások.

– Egyesültél már valaha a fényben? – tette fel a következő kérdést a Fényhozó, miközben mohó kíváncsiság ült ki az arcára.

– Igen – sütöttem le a szemem –, de már elváltam.

– Az nem számít – vágta rá haragosan, aztán, mivel látta, hogy a hangjára összerezdülök, már békülékenyen hozzátette: – Az nem számít. Csak az az igazi házasság, ami a fényben kötött. Nem tanították meg neked?

– De igen – sóhajtottam.

* * *

Bélával, a volt férjemmel, akivel a fény vallása szerint nem is voltunk házасok, tíz évig éltünk együtt. Nagy szerelem volt a miénk. Legalábbis én akkor ezt hittem.

Béla a főnököm volt abban az ügyvédi irodában, ahol az egyetem után ügyvédjelöltként elhelyezkedtem. Még csak két hete dolgoztam ott, amikor Béla elhívott vacsorázni. Micsoda este volt! Béla mindent megtett, hogy a kedvemben járjon. Kirendelte a legdrágább bort, virágot hozatott a pincérrel, vicces ügyvédtörténeteket mesélt, dicsérte az ízlésemet, a hajamat, az alakomat. Éjjélkor pezsgőt hozatott, koccintottunk, megfogta a kezemet, komoly tekintettel a szemembe nézett és azt mondta: „Valamit érzek. Még nem tudom pontosan, hogy mit, de nagyon jó érzés.” Aztán hozzátette, hogy bízom rá magam, mert nagy jövőt lát bennem, és ha okos vagyok, még sokra vihetem abban az irodában.

Kezdetben titokban találkoztunk Béla lakásán. Béla néhány évvel korábban elvált és egyedül élt. Nem sokkal később összeköltöztünk, majd egy év után összeházasodtunk.

A találkozásunk idején Béla negyven volt, én huszonhárom. Az esküvőn, amit egy hajón tartottunk a Balatonon, Béla azt mondta, úgy érzi, hogy mellettem mindent újra kezdhet.

Az első időkben minden rendben ment. Hasonlóan sok más friss házaspárhoz, terveket szövögettünk: Béla kijelentette, hogy gyereket szeretne, ha lehet, két fiút, mert egy lánya már volt a korábbi házasságából, és mielőbb abba akarja hagyni az ügyvédeskedést, hogy csak velem és a fiúkkal tudjon foglalkozni. Kitalálta, hogy költözzünk le Szigligetre (ott volt nyaralója), és éljünk ott csendes, vidéki magányban. Azt tervezte, hogy a Balatonon egyszerű, becsületes kétkezi munkából él majd, vitorlásokat újít fel. Én pedig minden időmet a gyerekekkel tölthetem, meg a kertben, ahol majd friss zöldséget termesztünk, meg lesznek gyümölcsfáink is, és a fölösleges termést, ami nekünk nem kell, eladhatjuk a piacon. Béla főleg télen mesélt lelkesen ezekről a terveiről. Nyáron, amikor Szigligeten nyaraltunk, és szóba hoztam, hogy akkor tényleg ne védekezzünk, és csináljunk gyereket, aztán valósítsuk meg a tervét és költözzünk le, mert a kert valóban nagy, és én már vettem is néhány kertészeti könyvet, mindig másra terelte a szót, vagy azt mondta, hogy még egy évet bírjak ki, mert nagy dobásra készül, és abból lesz annyi pénzünk, hogy mindketten abbahagyjuk az ügyvédeskedést és kedvünkre éljünk a Balatonon. Hittem neki, mert hinni akartam.

Így telt el öt év a házasságunkból. Sem gyerekünk nem született, sem a Balatonra nem költöztünk le. Igaz, addigra már nekem is elment a kedvem a vidéki élettől.

A szex sem volt már olyan, mint régen. Egyre ritkábban szeretkeztünk, míg végül Béla egyáltalán nem közeledett hozzám, s ha én kezdeményeztem, hol finoman, hol durván visszautasított.

Minden egyes alkalommal, amikor óvatosan megjegyeztem, hogyha nem fekszünk le egymással, akkor egy gyerekünk sem lesz, nemhogy kettő, a férjem elkezdett panaszkodni a munkájára és az azzal járó stresszre, meg a volt feleségére, akiről azt állította, hogy folyton követelőzik, meg a lányára, aki akkor kamaszkodott, meg a kormányra, ami szerinte „balfaszok gyülekezete” volt.

Voltak persze figyelmeztető jelek, de ezeket túl későn vettem észre.

Például egyszer az egyik barátnőm, kávézás közben, bizalmasan megsúgta, hogy az egyik péntek este találkozott Bélával a Hajógyári szigeten, egy klubban. Mondtam neki, hogy az ki van zárva, és biztosan téved, mivel aznap este a férjemnek egy fontos ügyfelével volt üzleti vacsorája.

Később mások is, barátok és ismerősök, váltig állították, hogy Bélával hol ebben, hol abban a klubban találkoztak, miközben én úgy tudtam, hogy a férjem késő éjszakáig egy ügyén dolgozik, vagy éppen megint egy fontos ügyfelével vacsorázik. Az egyik barátunk például azt mesélte, hogy a férjem a White Angel nevű helyen előbb csak whyskis pohárral a kezében a tömegben állt, aztán hirtelen felemelte mindkét kezét, mintha áldást osztana, és valami olyasmit üvöltött, hogy „Itt vagyok! Itt vagyok, basszátok meg!”, de ebben nem volt biztos, mert a zenétől nem értette pontosan, amit Béla kiabált.

Aztán a férjem egyre gyakrabban utazott Thaiföldre, amiről persze mindenki tudja, hogy a szexturizmus hazája, de én ennek ellenére naivan elhittem Bélának,

hogy egy fontos ügyfele miatt utazik oda, aki ingatlanokat akar vásárolni meg egy műtrágyagyárat.

Egy éven belül már a harmadik thaiföldi utazására készült a férjem, amikor arra gondoltam, hogy meglepem valami figyelmességgel az útra. Írtam neki egy kedves levelet. Megírtam benne, hogy mennyire szeretem, és nagyon várom haza, és minden vágyam, hogy boldoggá tehessem. Arra gondoltam, hogy a levelet, amit egy rózsaszínű borítékba tettem, és a parfümömmel lefújtam, beteszem az egyik bőröndjének abba a zsebébe, ahol a jogosítványát meg az útlevelét tartotta. Az indulás előtti éjjelen megvártam, amíg Béla elalszik, aztán kiosontam a folyosóra, és becsúsztottam a levelet az útlevelé mellé. Megdöbbenve vettem észre, hogy a bőrönd tele van óvszeres dobozokkal. Úgy emlékszem, hogy úgy tíz doboz óvszer volt a bőröndben. De nem csak az útlevele mellett találtam óvszert. További csomagok voltak a ruhák alatt, megint újabbak egy pulóverbe csomagolva, és a neszesszerében is találtam néhányat. Nemcsak azon döbbsentem meg, hogy óvszert visz az útra, vagyis nyilvánvalóan megcsal, még hozzá kurvákkal, hanem az óvszerek mennyiségén is. Harminc darabot számoltam össze csak ebben a bőröndjében, s mindezt öt estére. A másik bőröndöt nem mertem kinyitni.

Bár nagyon kétségbe voltam esve, másnap mégis türtőztettem magam, és nem szóltam Bélának. Mialatt itthon a férjemre vártam, mivel egyetlen barátnőmnek sem mertem mesélni arról, amit a bőröndben láttam, kétségbeesésemben röviden megírtam a történetet egy női magazin pszichológus válaszol rovatának, és segítséget kértem tőlük. „Mit tegyek, vonjam felelősségre vagy beszélgessek el vele, esetleg bennem van a hiba, és én változtassak valamin az életemben?“, tettem fel levelem végén a kérdést.

A pszichológus, aki egy szőke, szemmel láthatóan is szilikonmellű, velem nagyjából egykorú nő volt, a legnagyobb meglepetésemre már a következő számban válaszolt a levelemre. „Kedves Márti! – szólított meg, mert ezen a néven írtam alá a levelet. – Néha a legnehezebb dolog, hogy saját magunkkal szembenézzünk, de én úgy látom, hogy benned megvan ez a képesség. Jó úton jársz, amikor azt kérdezed, hogy benned van-e a hiba, és változtatnod kell-e az életeden, mert a válaszom mindkét kérdésedre az, hogy igen, a hiba a te készülékedben van, és igen, itt az ideje, hogy változtass az életeden. A férjed nem véletlenül fordul a primitív, ragaszkodó, szolgálékú ázsiai nőkhöz, mivel az európai kultúra ezeket az ősi, velünk született tulajdonságokat lassan kiöli az európai nőkből. Nagyon sok feleség képtelen felnézni a férjére, kiszolgálni és a vágyait teljesíteni, ahogy azt annak idején, és persze most is, a természeti népek kultúrájában a nők feltétel nélkül megteszik. Azzal, hogy ezek a nők biológiai lényüket a fogyasztással, a karrier hajszolásával és a rosszul felfogott egyenjogúsággal elnyomják, egyben a nőiességüket is elnyomják” – írta a pszichológusnő, és én, amikor itt jártam az olvasásban, elsírtam magam. – „Még nem késő! – figyelmeztetett. – Változtass! Légy megint nő! Próbáld meg újra elnyerni a férjed csodálatát, hiszen egyszer már sikerült. Éleszd fel a régi tüzet! Vedd elő a nőiességedet! Hordj szexi ruhákat, ajánlj fel szerepjátékot a férjednek. Légy kreatív!” – fejezte be a levelét a pszichológus.

A következő hónapok azzal teltek, hogy megpróbáltam visszahódítani Bélát. Vásároltam egy csomó szexi fehérneműt, és minden este ebben sétálgattam a lakásban, mintha éppen lefekvéshez készülődnék vagy átöltöznék, de nem volt semmi hatása. Az egyik alkalommal a férjem még rám is szólt, hogy ne álljak a tévé elé, mert nem látja tőlem a meccset, és egyébként se járkáljak a lakásban annyit, mert zavarom.

Nem értettem, hogy mi a baj. Akárhogy is nézegettem magam a tükörben, nem találtam a testemen különösebb kivetnivalót. A melleim még mindig szép feszesek voltak, a lábam vékony és izmos, a fenekem kerek és feszes. Heti négyszer tornáztam. Rendszeresen jártam kozmetikushoz, fodrászhoz, és ha néha a barátnőimmal elmentünk vacsorázni, vagy csak beültünk valamelyik bárba egy italra, mindig akadt legalább egy, de általában inkább több férfi is, aki flörtölni próbált velem.

Végül nem bírtam tovább, és megkérdeztem Bélát, hogy mi a baj. Egészen ledöbbsent a kérdéstől, és azt mondta, semmi, aztán rákezdett a szokásos mentegőzésre, hogy a munkája, a lánya, a volt felesége és a hülye kormány. Ezúttal nem hagytam magam, és megmondtam neki, hogy ez így nem mehet tovább, mondja meg, hogy miért nincs közöttünk szex. A férjem először csak motyogott valamit, aztán kissé szégyenlősen azt mondta, hogy ő is érzi, hogy valami nincs rendben, de nagyon szeret, és minden erejével azon van, hogy helyrehozzuk a dolgot, mert nem akar elveszíteni. Végül, miután hosszasan könyörögtem neki, kibökte, hogy van egy ötlete, amivel egyenesbe tudnánk hozni a szexuális életünket.

„Előre megkérlek, hogy ne legyél miattam ideges, mert nem kötelező, és egyébként is ez csak egy alternatíva, amit már más is alkalmazott, és eléggé sikeres, legalábbis az interneten is meg egy szakkönyvben is, amit csak a te kedvedért vettem meg, ezt olvastam” – magyarázta lelkesen a férjem.

Azt válaszoltam, hogy mindenben partner vagyok, ami segít helyrehozni a házasságunkat. Bólintott, aztán már-már nyugodt, színtelen hangon közölte, hogy ő arra gondolt, hogy esetleg csinálhatnánk hármásban is, mert a könyvben, amit „csak az én kedvemért vett meg”, azt írta több neves pszichológus, „mind amerikai” – tette hozzá –, hogy a harmadik, aki természetesen nő, katalizátorként hat a felekre.

Először szóhoz sem jutottam, annyira megdöbbsentett még az ötlet is, aztán megkérdeztem tőle, hogy mégis, honnan ismer ilyen nőket.

Sehonnan, felelte, de van egy kollégája, aki a házasságában szintén hasonló gondokkal küzdött, de elolvasta ezt a könyvet, aztán keresett egy nőt, és tessék, most boldogan élnek a feleségével, és már a második gyerekük születik, mondta, és könyörgő tekintettel a szemembe nézett.

Két hétig gondolkodtam a dolgon. Végül még egyszer elolvastam a pszichológusnő válaszlevelét. „Változtass! Légy megint nő! Próbáld meg újra elnyerni a férjed csodálatát, hiszen egyszer már sikerült. Éleszd fel a régi tüzet! Vedd elő a nőiességedet! Hordj szexi ruhákat, ajánlj fel szerepjátékot a férjednek. Légy kreatív!”, olvastam újra és újra az utolsó sorokat, aztán szóltam Bélának, hogy rendben van, hajlandó vagyok a dologra, csak azt kérem, hogy ne a mi lakásunk-

ban kerüljön rá sor. A férjem átölelt, és azt mondta, hogy nagyon köszöni, és természetesen eszébe sem jutott, hogy a mi lakásunkban csináljuk, majd közölte, hogy holnap akár sor is kerülhet a találkozóra.

Majdnem elájultam.

– Ilyen gyorsan? – kérdeztem.

– A házasságunkról van szó! – nézett rám szigorúan.

– A házasságunkról – sóhajtottam.

Másnap este munka után találkoztunk, és kimentünk a Római partra, az egyik lakóparkba.

A lány, aki Blankaként mutatkozott be, és úgy húsz év körülnek néztem, meglepően közvetlenül, már-már ismerősként köszöntötte Bélát. Habár nagyon ideges voltam, azt mégis azonnal észrevettem, hogy a férjem és ez a Blanka nevű lány egyáltalán nem úgy viselkedik egymással, mint akik először találkoznak. Blanka pezsgővel kínált bennünket, aztán megkérdezte, hogy volna-e kedvem lezuhanyozni vele, mire a férjem, aki már a harmadik pohárral töltött magának, közölte, hogy hogyan volna, és véletlenül tudja, már alig várom, hogy kinyaljanak.

Hazáig szótlánul ültünk a taxiban. A férjem másnap viccesen megjegyezte, hogy elfelejtette mondani, a könyv szerint, amit az amerikai pszichológusok írtak, periodikusan meg kell ismételni a tegnapi estét, hogy az impulzusok fennmaradjanak. Berohantam a hálószobába és sírtam. A férjem szó nélkül elment valahová, csak éjjel került elő. Felébredtem, amikor zörgött a kulccsal.

Több hasonló találkozóra sem Blankával, sem más lánnyal nem került sor, igaz, a szexuális életünk sem javult meg, soha többé nem feküdtünk le egymással.

Kétségbeesésemben az egyik régi barátnőmhöz fordultam, akit még az egyetemről ismertem, és tudtam, hogy megbízhatok benne. Ági azt tanácsolta, hogy küldjem el a férjem adatait egy asztrológushoz, aki kielemez. „Amikor hasonló helyzetben voltam, mint te, nekem is sokat segített” – mondta.

Bár sosem hittem az asztrológiában, és racionális embernek tartottam magam, mégis megfogadtam Ági tanácsát.

Az asztrológus, egy héttel azután, hogy ötvenezer forintot befizettem a számlájára, a következő levelet küldte e-mailben: „Kedves Heni!” – Ezt a nevet adtam meg, mert nem akartam, hogy bárki is tudjon a problémáimról. Természetesen az e-mail címemet is erre az egy alkalomra készítettem. – „Több kollégámat is bevontam a férje horoszkópjának vizsgálatába. Mondhatom, nehéz munka volt. A férje minden valószínűség szerint biszexuális...” – Ennél a mondatnál elfogott a fizikai rosszullét. Hosszú percekre volt szükségem, amíg megnyugodtam, és éreztem magamban annyi erőt, hogy folytassam. – „...”, ami azt jelenti, hogy a nőkhöz és a saját neméhez is egyaránt vonzódik. A férjének vannak és lesznek is titkos kapcsolatai férfiakkal. Ön csak a biztos háterszág, és egyben alibi a férje számára, hogy a társadalmi konvencióknak meg tudja felelni. Asszonyom, azt tanácsolom, mivel ön egy forróvérű, Oroszlán jegyű és Skorpió aszcendens személy, hogy a vágyait házon kívül elégítse ki – természetesen titokban. Mert ahogy eddig sem kapta meg a férjétől a szexualitás terén mindazt, amire vágyott, továbbra sem fogja.”

Megmutattam a levelet Áginak, aki azzal vigasztalt, hogy elképzelhető, hogy az asztrológus tévedett, és adjak magamnak még egy esélyt. Mikor megkérdeztem tőle, hogy mégis, mit tanácsol ezek után, és miféle esélyre gondolt, Ági megadta egy mágus telefonszámát, aki szerinte képes szerelmi kötést és oldást is csinálni.

Teljes örültségnek tartottam ezt az ötletet, amit azonnal meg is mondtam Áginak. Csak legyintett, és közölte, hogy ő is és még jó néhány barátnője járt már ennél a mágusnál.

„Drágám, ő egy komoly mágus. Menj el hozzá és bízz benne!” – válaszolta az ellenvetésemre. „Hidd el, segíteni fog rajtad. Egyébként meg, nem ér meg ennyit a házasságod?”

A mágus a Csengery utcában, egy régi bérház földszintjén fogadott. Azt hiszem, itt is lakhatott, mert az egyik függöny mögött, egy ablaktalan beugrót, egy keleti díszpárnákkal teleszórt óriási ágy foglalta el. Frattó néven mutatkozott be, harminc körül járhatott, sűrű, egyenes, fekete haja, széles válla és mellkasa volt. Sportos alakját még jobban kiemelte a szűk fekete póló. A pupillája tág volt, a szeme furcsán csillogott. Amikor rám szegezte éjfekete szemét, a hideg futkosott tőle a hátamon.

Miután Frattó csöndben végighallgatta a panaszaimat, fejcsóválva azt mondta, hogy itt sajnos nem elég a szerelmi kötés.

– Nem? – kérdeztem csalódottan.

– Nem – felelte a mágus. – Annyi blokk van benned – mondta, és közben a combomra tette a kezét, majd erősen megszorította, miközben a szemével, mint egy kigyó az egeret, úgy búvölt, és én moccanni sem bírtam –, hogy itt valami mást kell alkalmaznom.

– Mást? – hebegtem, és tettem egy bátortalan kísérletet arra, hogy a kezét levegyem a combomról, de a marka, akár egy satu, úgy szorította azt.

– Mást – suttogta Frattó, aztán a másik kezével, akár egy kampóval, átkarolta a nyakamat és magához húzott. – A tested blokkok alatt áll, és csak egy másik test szabadíthatja fel – súgta igézően a fülembe, aztán a száját a számra nyomta. „Érdekes – gondoltam magamban –, ugyanazt a parfümöt használja, mint a férjem.”

Ez volt az egyetlen alkalom a tíz év alatt, amikor megcsaltam Bélát. Soha senkinek sem mondtam el.

A férjem, néhány hónappal a mágusnál történt látogatásom után, váratlanul közölte velem, hogy Kubába utazik, természetesen üzleti ügyben. Azt mondta, hogy Fidel Castro egy vén hülye trotty, és ő is meg az öccse is, aki szintén túl van már a nyolcvanon, bármikor meghalhat, és akkor minden ugyanúgy lesz, mint nálunk volt kilencvenben, és aki észnél van, az most Kubában nagyot szakíthat.

Béla eredetileg úgy tervezte, hogy csak egy hétre megy Kubába, aztán három nap után küldött egy sms-t, hogy még két héttel meghosszabbítja az utazását. Arra, hogy miért marad, nem adott magyarázatot. Béla csokibarnán érkezett haza, az arca teljesen kisimult. Egyáltalán nem úgy nézett ki, mint aki a kubai privatizációt készítette elő. A gyanúmat megerősítette, hogy amikor az egyik este az iPad-jén meg akartam nézni az időjárás-jelentést, észrevettem, hogy letöltötte

az akadémiai spanyol szótárt. Kíváncsiságból megnéztem, hogy milyen szavakat használt Béla Kubában. „Jó estét. Hány éves vagy? Nagyon szép vagy. Mennyi? Az sok. Ötven. Két óra. Kétszer. Szereted a lányokat is? Van ilyen barátnőd? Bemutatod? Gyerünk. Csináld. Lassan. Még. Gyorsan. Keményen”, meg ezekhez hasonlókat. Egész éjjel sírtam.

Többé nem hoztam Bélánál szóba a szexet, és még abban az évben elköltöztem otthonról, majd beadtam a válókeresetet.

Az elköltözésem után még egyszer találkoztam a férjemmel, a válóper előtti egyeztetésen. Béla fekete napszemüvegben, két fiatal, tizennyolc év körüli szőke lánnyal érkezett a megbeszélésre. Nem tudtam leplezni a megdöbbenésemet, amit a megjelenése és kísérei keltettek bennem, mire Béla lazán közölte velem és az ugyancsak megdöbönt ügyvéddel, hogy ő egy rock sztár, és úgy is fog élni és úgy is fog meghalni, mint egy rock sztár, amit vegyünk tudomásul, de ha nem vesszük tudomásul, az sem érdekli, aztán mind a két lánnyal csókolózott, mielőtt leült volna az asztalhoz.

Úgy két hónap telhetett el azóta, mióta a férjem bejelentette, hogy ő „egy rock sztár”. Éppen az ügyvéddel ültem, hogy a Bélával kötendő egyezség részleteit átbeszéljük, amikor a János Kórházból hívtak. Béla, aki akkor még hivatalosan a férjem volt, szívrohamban meghalt. Nem vette be a vérnyomáscsökkentő gyógyszereit, mert az állítólag impotenciát okoz.

* * *

– Az egyesülés szent pillanat, meghívott – szólalt meg újra a Fényhozó, miután nagyokat kortyolt az aranyitalból, amely erős pálinkaszagot árasztott, de egyébként az egyetlen folyadék volt, amit Armat a fény vallása szerint magához vehetett.

– Igen – bólintottam, miközben az egyesülés szótól emlékhullámok öntöttek el.

Béla halálát követően, mivel a válóperünk még nem zárult le, és hivatalosan még házások voltunk, a volt férjem lányával egyezkedtünk tovább Béla örökségéről. Ivett akkor töltötte be a tizennyolcat, és készségesen elismerte a házastársi igényemet Béla vagyonának a felére, csakhogy elkerülje a hosszan elhúzódó pereskedést, és minél előbb hozzájusson az örökségéhez, hogy aztán el is költesse azt.

Béla jelentős vagyont hagyott hátra, így többé nem voltak anyagi gondjaim.

Harminchárom éves voltam, amikor Béla meghalt. Elhatároztam, hogy adok még egy esélyt magamnak.

Egyáltalán nem tartottam magam öregnek. Amikor a tükörbe néztem még mindig egy kellemes megjelenésű, fitt (továbbra is rendszeresen sportoltam) nőt láttam a tükörben. A melleim ugyan megereszkedtek egy kicsit, de ezt a kis testi hibámat Béla örökségének töredékéből, egy plasztikai műtéttel gyorsan korrigáltattam. Az új melleimmel, a Gucci és Louis Vuitton táskáimmal már semmiben sem különböztem azoktól a kortársaimtól, akikkel a következő három évben csüörtötk, péntek és szombat este a budapesti klubokat jártuk, abban a reményben, hogy sikerül egy normális negyvenes férfit találjunk, aki majd feleségül vesz bennünket és gyereket csinál nekünk.

Sajnos kiderült, hogy normális negyvenes férfiak egyszerűen nem léteztek Budapesten. Legalábbis a klubokba biztosan nem jártak. Akikkel én találkoztam, mind házások voltak vagy elváltak, gyermektartást fizettek és emiatt állandó anyagi problémákkal küszködtek, vagy ittak, meg egyébként sem akartak tartós kapcsolatot. Ezek a férfiak hódítani akartak, és lehetőleg minél többet, hogy másnap a barátaik előtt elhencegghessenek velem. A nőket egyszerű prédának tekintették, és bármennyire is szerettem volna, én sem voltam kivétel. Fájdalmas felismerés volt, amikor rájöttem, hogy a férfiak nem azért fekszenek le velem, mert bármilyen érzelmet is táplálnak irányomban, vagy ne adj'isten, szerelmesek lennének belém, hanem azért, mert az alkoholtól és a magukat kínálgató nők látványától felizgulnak.

Mások, akik tehetősek voltak, és egyben szabadok is – ők voltak kevesebben –, a fiatal lányokat hajszolták, számukra egy harmincas nő nem jelentett értéket. Ha szóba is álltak velem, egy, esetleg két éjszaka után gyorsan leráztak.

Sajnos későn ismertem fel ezeket a jeleket. Azt hiszem, túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonítottam a szerelemnek, így aztán könnyen odaadtam magam, a férfiak pedig, ahogy megkaptak, azonnal el is hagytak.

Hétköznapi esténként otthon ültem egyedül, teáztam, tévét néztem vagy olvastam. Jókat nevettem, amikor láttam, hogy a női magazinok ugyanazokat a problémákat boncolgatják, amelyektől annak idején én is szenvedtem, és ahogy annak idején, most sem találnak rájuk megoldást. „Már nem szeret a férjem?“, „Kiüresedett vagy csak elfáradt a házasságunk?“, „Megromlott a házaselet, vége a szerelemnek, a szexnek?“, tették fel az újságok az ilyen és ezekhez hasonló kérdéseket, hogy aztán feminista vagy metroszexuális pszichológusok adjanak rá rossz válaszokat. Általában a férj túlhajszoltságát, a munka okozta stresszt, családi eseményeket, vagy még rosszabb esetben a gyermekkort okolták a szex hiányáért. Megoldásként az utazást és a kikapcsolódást ajánlották, melyek hatására – legalábbis a pszichológusok szerint – nagy valószínűséggel a vágy újra visszatér. Hát persze. Más szakértők szerint ilyen esetekben gyakori az ISD probléma, amely pszichés zavaroknak vagy antifantáziának tudható be. Soha egyetlen pszichológus vagy szakértő sem mondta ki azt a triviális igazságot, hogy a férjek azért nem fekszenek le egy idő után a feleségükkel, mert megunták őket, és valószínűleg már rég más nőket dugnak.

Néha beültünk valahová egy teára vagy italra a velem hasonló korú barát-meg kolléganőimmel. Beszélgettünk, nevetgeltünk. Szomorúan hallottam, hogy az ő életük sem jobb, mint az enyém. Még azok is szenvedtek közülük, akik házasságban éltek és gyerekük is volt, pedig azt hittem, hogy az életük a családdal és a gyerekekkel teljessé vált. Sokukkal durván bánt a férjük, másokról egyáltalán nem vett tudomást, alig szólt hozzájuk, és akkor is csak a legszükségesebb dolgokról volt hajlandó beszélni velük, ráadásul rendszeresen meg is csalta őket. Ezek a nők a gyerekeikben sem lelték örömeiket, mert amikor azok a kamaszkorba léptek, azonnal megtagadták a szüleiket, átnéztek rajtuk és nyíltan kijelentették, hogy az életük nem követendő példa, ugyanakkor agresszíven követelték, hogy a szülők biztosítsák számukra a gondtalan élethez szükséges anyagi javakat.

Ez volt az örök gyerekek kora. Nyugatról indult, de hamar elterjedt a volt keleti blokk országában is a kérlelhetetlen fiatalság kultusz. Mindenki úgy akart élni, mint a huszonévesek, amihez a munka tiszteletét lassanként teljesen leváltó fogyasztói kultúra lelkesen asszisztált, sőt bátorította is. A baloldali gondolkodók az egyébként is már megszámlálhatatlan szabadságjogok további, radikális szélesítését követelték, az egyént állítva az univerzum központjába. A régi vallások látványosan sorvadtak, egyes országokban, mint például Franciaországban, hús falura jutott egy pap. Máshol sem volt jobb a helyzet, a bevándorlás felgyorsulásával rohamosan erősödő radikális iszlám vásárolta fel a keresztény templomokat, átalakítva őket muszlim imaházakká. Hollandia nyíltan kijelentette, hogy a lakossága felhagyott a vallással, és a templomokat, mint valami bérházat, sorra adták el. Ha éppen nem a muszlimok vették meg őket, akkor klubok vagy éttermek nyíltak bennük. „Így tűnik el egy civilizáció”, siránkozott néhány jobboldali filozófus, de gyorsan elhallgattatták őket, miután az európai kultúrával kapcsolatos nézeteiket reakciónak és retrográdnak minősítették.

Mindenki, akinek pénze volt, vagyis a középosztály nagy tömegei, a fiatalság hajszolásának és a szórakozásnak rendelte alá az életét. És mivel a fogyasztás eme hatalmas templomait látogatni időrabló és fáradságos dolog, ezért a gyerekvállalási kedv egyre inkább csökkent. Potens férfiak és nők tömegei döntöttek a szingli életmód mellett, abból az egyszerű megfontolásból, hogy nem akarták megosztani az időt, mint a legdrágább és gyorsan fogyó kincset, egy nyüzszítő kis szörnnyel, akitől a szülők még mozdulni sem tudtak, nemhogy szórakozni.

Más fiatalok egyszerűen nem költöztek el a szüleiktől, hogy saját, önálló életet kezdjenek, helyette kegyetlenül kizsákmányolták, lelkiismeret-furdalás nélkül elősködtek rajtuk, miközben a hátuk mögött gúny és neveltség tárgyává tették őket.

Nem csoda, hogy ezek közül a nők közül sokan szeretőt tartottak, zugivók lettek, az evésbe menekültek és elhíztak vagy az ezotériába temetkeztek.

Ilyen volt Izabell is, akivel a MÁV jogi osztályán dolgoztam együtt. (Miután összeköltöztünk Bélával, összeférhetetlenség miatt fel kellett mondanom az ügyvédi irodában.) Fizetési felszólításokat küldözgettünk a bliccelő utasoknak meg fizetési meghagyásokat töltöttünk ki. Halálosan unalmas, de egyben stresszmentes munka volt.

Izabell, aki maga is elvált, az egyik ebéd során megemlítette, hogy a következő hónapban szabadságra megy és elutazik egy jógatáborba, hogy bioételek, meg meditálás segítségével öntisztító folyamatokat indítson el a szervezetében.

„Biztos, hogy a hely tele lesz facér pasikkal” – kacsintott rám Izabell.

Mivel rengeteg szabadságom volt, viszont programom szinte semmi, rövid gondolkodás után, szóltan Izabellnek, hogy én is vele tartanék.

A tábor, Pilisszentlélek, egy parányi kis község közelében, helyezkedett el, közvetlenül az erdő mellett. A tábor szélén hegyi patak csörgedezett. A falu lakosai – néhány öregember meg cigány –, amikor Izabellal megálltunk, hogy érdeklődjünk, hogy miként tudunk a táborba eljutni, furcsán néztek ránk, de egyébként készségesen útbaigazítottak.

„Ez a hely egy ásrám, ami azt a helyet jelöli, ahol a guru lakik” – magyarázta a fogadásunkra kiküldött tanítványféle, egy harmincas, jóképű, kisportolt testű,

lebarnult férfi, aki egyetlen ruhadarabot, egy ágyékkötő-szerűséget viselt. „Az ásramban töltött idő alatt az elméleteket átítatjuk a guru tanításával, testeteket pedig a jógikus életformával”, mondta a tanítvány, és amikor a „testeteket” szót kimondta, előbb sokatmondóan a szemünkbe nézett, aztán végigmért mindkettőnket tetőtől talpig.

A tanítvány búcsúzóul megmutatta, hogy hol van a tábor központja, és a kezünkbe nyomta a tábor házirendjét, amely szerint tilos mobilt használni, nincs televízió, rádió, és csak bioételek kerülnek felszolgálásra. Viszont mindennap többször is meditálunk és csoportos öntisztításon veszünk részt. „Amennyiben az időjárás viszonyok megengedik, kötelező viselet az ágyékkötő, nőknek a szoknya, amelyet a közösségi házban vehetnek át a kurzus látogatói. A ruhákat igény szerint naponta cseréljük”, olvastam félhangosan a tájékoztatót, majd kérdően Izabellre néztem.

– Szerinted maradjunk? – kérdeztem Izabellt, aki válasz helyett határozott léptekkel elindult a közösségi ház felé.

Hét napig tartott a tábor. A második napon bemutattak a gurunak, egy magas, inas, hosszú hajú és szakállú férfinak, a homlokán rózsaszín pöttyel, aki az erdőben egy kis tisztáson fogadott bennünket.

A fák közé színes napvitorlákat feszítettek ki, az árnyékukban párnákból meg színes szőtesekből készített fekvőalkalmatosságon hevert a guru, az egyik kezében hosszú, furcsa alakú pipát tartott, a másikat egy alvó, tinédzser testű lány mellén nyugtatta. Néhány fiatal lány és jóval több velünk egyidős nő ült vagy feküdt körülötte, valamennyien félmeztelenek voltak. Sokan úgy helyezkedtek el, hogy a rövid szoknyájuk alól kivillant a vaginájuk. Lány zene szólt. Egy fiú, szinte még gyerek, egy gitárszerű hangszeren (később megtudtam, hogy a hangszer szitárnak hívják) játszott. A többi férfi a nők körén kívül, törökülésben vagy guggolva, egy szál ágyékkötőben ült, és a nőket figyelte. A majmok jutottak róluk eszembe, egész pontosan egy természetfilm, amely a majmoknál az alfahímek és a csapat többi tagjának alá-fölé rendeltségi viszonyairól szólt. Sok nő és férfi vízzipázott. A tisztást furcsa, kesernyés illat töltötte be.

A guru intett, hogy lépünk közelebb.

Úgy két méterre álltunk meg tőle, mikor a guru valamit mormogott, és a kezével jelezte, hogy menjünk még közelebb. Ez még kétszer ismétlődött meg. Amikor már olyan közel álltunk hozzá, hogy a kezével könnyedén el tudott érni bennünket, a guru felült, kinyújtotta a kezét, de mindezt olyan tétova, bizonytalan mozdulattal tette, hogy nekem szinte lassított felvételnak tűnt, aztán megfogta mindkettőnk mellét, végül pedig csak annyit mondott: „Igen. Igen ez az. Nagyon jó.”

Belenéztem a szemébe, a pupillája tág volt, a szeme vérben úszott. Miután a guru visszahanyatlott a helyére, valamit mormogott, aztán intett, hogy elmehe-tünk. Izabellal leültünk a többi nő közé és a gurut lestük, ahogy a többiek is, de nem történt semmi. Nem osztotta meg velünk a szent szövegek titkait, helyette néha mormogott valamit, aztán beleszívott a pipába, majd csukott szemmel feküdt tovább. Később az egyik lány, akinek hullámos haja és szép, szabályos alma formájú melle volt, megkínált bennünket vízzipipával. Mindketten szívtunk a pipából, aztán elaludtunk.

Későn éjjel volt már, amikor felébredtünk Izabellével. A tisztáson rajtunk kívül már csak néhányan heverték kábultan.

Visszamentünk a táborba, ahol egy hatalmas máglya égett, körülötte nők és férfiak táncoltak meztelenül. Ittunk egy kis vizet és ettünk egy kevés gyümölcsöt, amikor az a tanítvány lépett oda hozzánk, aki reggel fogadott bennünket. Azt mondta, hogy mossuk meg az arcunkat, mert a guru a sátorban vár bennünket, velünk szeretne meditálni.

A sátorban csak egy gyertya égett, és amikor a tanítvány elhúzta a függönyt, a gyertya lángját a lanyha szellő, ami a hegy felől fújt, meglebbentette, egy pillanatra megvilágítva a guru arcát, aki a sátor egyik sarkában vízpipázott, és valamit ütemesen mormogott.

Miután a tanítvány kiment, a guru felállt. Akkor láttam, hogy teljesen meztelen. Izabellével szinte egyszerre vettük le egyetlen ruhadarabunkat, a szoknyánkat.

Még három estén át meditáltunk a guruval.

A következő évben újra elmentünk Izabellével ebbe a táborba, de a guru akkor már egyikünket sem hívatta magához. Csak egy ötven év körüli, szemüveges, kicsit pókhasú tanítványával tudtam meditálni, aki civilben könyvelő volt. A rákövetkező évben nem tartottam Izabellével, egy másik tábort kerestem magamnak.

A jógatábort követően részt vettem öngyógyító tanfolyamon, aztán egy csakratanfolyamon, ahol végiglépdeltünk a hét csakrán, bemértük azokat, majd megismertük a csakrákhoz tartozó gyógyító kristályokat, melyeket a tanfolyamot vezető férfi a meztelen testemre helyezett, miközben gyógyító masszázsban részesített. Beiratkoztam egy auratanfolyamra, ahol az aurák közötti energia-cserét tanulmányoztuk, előbb csak kézrátétellel, aztán öleléssel és csókolózással, végül a behatolásos technikával. Ez utóbbiról már a tanfolyam jelentkezési lapjának kitöltésekor sem voltak illúzióim. Részt vettem még angyal kommunikációs tréningen, és egy szakállas, tagbaszakadt férfi, aki Harley-Davidsonon közlekedett még a táborban is, a Bakonyban bevezetett a runák tanába. Egy másik, táltosnak öltözött férfi, egy átszeretkezett éjszaka után közölte velem, hogy „Magyarország szívcsakrája a Pilisben található”, majd megkért, hogy csókolózzak egy másik nővel, amit meg is tettem.

A Szabad Szerelem Iskolájába már tapasztalt táborlakóként érkeztem, és egyáltalán nem lepődtem meg, amikor azt a feladatot kaptuk, hogy a kertészetben meztelenül szüreteljünk, és a fűhöz is lassan hozzászoktam.

Negyvenéves voltam, amikor elmentem, hogy megismerjem a fény vallását. A melleim, hála a szilikonnak, még mindig nagyok, feszesek voltak és peckesen meredtek előre, és az állandó diétától meg a rendszeres tornától a testem is vékony maradt. Ennek ellenére tisztában voltam vele, hogy a testem hanyatlását én sem kerülhetem el. Egyre ritkábban hívtak magukhoz a guruk, táltosok, mesterek és sámánok, hogy kettesben meditáljunk, áldozunk az isteneknek vagy érintsünk meg szent köveket. És egyre gyakrabban kellett beérem pocakos ötvenes könyvelőkkel, elvált gimnáziumi tanárokkal, sikertelen írókkal meg ezekhez hasonló számkivetettekkel, akik ugyanúgy rettegték a magánytól, ahogy én is, és mégsem voltak képesek többé tartós társas kapcsolatot létesíteni, ahogy én sem.

* * *

- Meddig maradsz köztünk meghívott? – kérdezte a Fényhozó.
- Két hétig – feleltem.

Valójában csak egy hetet terveztem, mert jelentkeztem még egy jóga-, egy hallgató- és egy léböjttáborba is, de a hallgatótábor érdeklődés hiányában elmaradt, így a Fény Egyházánál tervezett egy hetet további egy héttel meghosszabbítottam.

– Kevés az idő – csóválta a fejét a Fényhozó, aztán megvárta, amíg egy újabb pohár aranyitalt, amelynek most már határozottan pálinkaszaga volt, tesz le elé ezúttal egy idősebb, őszülő hajú, molett nővér. Nagyokat kortyolt az italból, és kásás hangon így folytatta: – Nagyon kevés az idő, és a Nibiru messze van.

Megint kortyolt az italból.

– Nos, az út hosszú – mondta, de aztán elakadt, végül néhány horkantás vagy csuklás után így folytatta –, és tele van próbákkal, és van, aki már évek óta járja, de nem ér a végére – mondta, és közben az idős nővérré pillantott, aki lehajtott fejjel éppen akkor ment ki a teremből. – De – csapta össze a tenyereit, mintegy megkönnyebbülve attól, hogy a nővér kiment, és mi kettesben maradtunk – van egy könnyebb útja is annak, hogy találkozzál a fénnel, és én – itt felnevetett – tisztelnél fogva fel vagyok hatalmazva arra, hogy ezt az utat annak, aki méltónak mutatkozik rá, megmutassam. És te – mutatott rám mosolyogva – méltónak találtattál rá. Hát nem nagyszerű? – kérdezte befejezésül, és rám meredt.

– De – feleltem, és tudtam, hogy mi a dolgom, egyetlen mozdulattal kibújtam a ruhámból.

A Fényhozó örült tekintettel bámult rám, a szemében különös, nyugtalan tűz égett, a nyelvével az ajkát nyalogatta. Másodpercek teltek el, amíg újra megszólalt.

– Látom a fényt benned! Látom a fényt benned – motyogta, mint aki éppen egy álomból ébred, a lehelete határozottan aranyital, vagyis pálinkaszagot árasztott, miközben a trónusán előredőlt, és a kezét felém, egészen pontosan a meztemellem felé nyújtotta.

– Hát persze, hogy látod, drágám – nevettem fel magamban, aztán közelebb léptem hozzá, és mindkét karommal átkulcsoltam a Fényhozó nyakát, majd gyengéd, de mégis határozott mozdulattal a mellem közé húztam az olajtól csillogó fejét.

Tornai József

A Géniusz

*Amit nem tudok, azt is tudom,
amit nem ismerek, azt is ismerem,
amivel nem találkozom, azzal is találkozom,
akit nem szeretek, azt is szeretem,
amerre nem jártam, arra is járok,
amit nem vallok meg, azt is megvallom,
amitől nem félek, attól is rettegek,
aki nem vagyok, az is vagyok,
aki nem beszél, az is beszél belőlem,
akit nem gyilkolok, azt is gyilkolom,
akit nem bántok meg, azt is megbántom,
akiben nem hiszek, abban is hiszek.*

Orgazmus és léleklarang

*A felhőkön csak egy vércsik látszott,
még nem jött föl a Nap.
Nem tudta, fölbredtél vagy álmodsz
eget-csiholó havasok alatt.
Aztán nyitották kelyhüket a virágok,
kezdtek munkájukat a fenyőbogarak,
egy kardoslepke orgonán hintázott,
itta-itta a tavaszi sugarat.*

*Mégse a villámcsapás a gyönyörű,
ha tőled tíz lépésre gyújtja meg a fát,
éjjel a Göncölszekér, mint egy köszörű,
csiszolja az erdőt. Micsoda fém-világ!
Borzongsz a harmatos fénytől, mint a fű,
millió galaxis mutatja meg magát
a számítógépekben, akárcsak egyszerű
gyertyán libegne örökké a láng.*

*Szépség, szépség önkívületébe
zuhansz, megadva létednek magad.*

Méz és bogáncsvirág keserűsége
tölti meg csordultig a test-poharat.
Aminek nincs se kezdete, se vége,
az a szeretkezés-vágy, lágyéköd hajszája vagy,
úgy buksz le valami mákony-lakta mélybe,
hogy semmi sem oltja ki vesszőcsúcsodat.

Tűz kapcsol szirtes csiklója hegyébe,
hogy fáj, bár fájjon még jobban az öled,
hiszen az a lelked számkivettetése,
nincs nála önkínzóbb élvezet.
Gondolhatsz borra, ortályozásra, zenére,
semmi sem lökheti magasabbra örömed.
Kering részegséged, mint a vércse,
neutroncsillagok nyihognak agyad felett.

Voltam százszor a bujaság áldozata, hóhéra,
tudom, hogy nő és férfi egy üdvözülés,
de mindig ugyanaz a kárhozat a bére,
mégis a szerelem az egyetlenegy egész
szív-máglya, amin fölájulsz az égbe,
sokkal több örület és tisztánlátás küld kész
keresztre feszítés sebeinek repedésébe,
ahol már utolsó sejtjeidig elégsz,

mert ez a természet fonséges adománya,
makogjanak a bölcsek a bűnről, te tudod,
hogy igazi vétek az volna, ha lemondanál a
végső egyesülésről, hiszen éppen az a titok,
hogy mért törnek lángatomok belül egymásra,
míg mellkasunkban a legfényesebb vér lobog.
Kvazár, villám, vakítás hatol a szívkamránkba,
másként nem lehetnénk csak orgazmus-koldusok.

Dicsértessék a vessző és a csikló drága egyessége,
dicsértessék minden csók, ha egymás
szeméremtestével mohón-jámborul összeérve,
a mindenségben két én fölöpölsöli a kínzást,
hiszen a föld és élet között csak így lehet béke,
béke, mikor férfi és nő lesz olyan téboly-forrás
oltára-lángja, ahol szent szénné izzik végre
a reménytelen áldás és üres lélekharang-kongás.

Irodalmi est

*Ott ült a múlt az első sorban,
két öreg költő, mögöttük a jelen
moccanása. Mit tud az a hatvannál
is több évről? Barátságot, háborút,
szerelmeket, házasságokat, püinkösdírózsa
szép nőket? Nem szabad öregkorukban látni
őket: elhízva, nagy farral, rosszul öltözve,
és biztos nem is emlékezve a fecskefarkú lepke-
csókokra. Ott ült a múlt az első sorban,
eltakart mindent, ami tűz-ének volt
valamikor. Könyörgök a múltnak, siratom,
hiszen valaminek vége, és csak hallgat a
sok szó közt a két költő. Minden, de
minden az éj nehéz köpenyében jár.*

Bozók Ferenc

Symphonia

*Citadellára kiállva
letüdözöm Budapestet.
Gyufa röppen. Telefújom
neurózissal az estet.*

Múmia

*Rég kihalt tölgy, őszi tájba,
ráncos arca csipke fátyla.
Állva hal meg, állva korhad,
elhal és szoborba torpad.
Így emel szobort magának.
Múmiája önmagának.*

Teológia

*Ablakait puha füsttel,
hangszigetelt tejüveggel
vonta be, hogy sziluettjét
lásd, de csak elmaszatoltan.
Körvonalak hadonásznak.
Látod a gesztusait, s tán
érted is? Érteni véled?*

Tájkép, Apával

*Hús ragacsban úszva reng a kertünk,
füstszakála leng a rőzsetűznek,
és cigizve állsz a rozsdamarta
ősz délután avarдохos, hús
vizes szivacsbelébe gyűrve.*

Rubinláng

*Kereslek égre, földre. Nem vagy ott.
Talán, mi múlhatatlan, itt marad.
Halotti gyertya lángja megfagyott,
s maradt belőle hús rubindarab.*

Posztmodern

*Izmussal telt világ ez még?
Az eltűnt idő nyomában
vagy az eltűnt nyom idejében
porladnak a világeszmék?*

Podmaniczky Szilárd

Törmelék

Szuroksötét volt az éjszaka, az eső vastag csöppekben verte a szélvédőt, az ablaktörő örült tempóban tolt félre a vizet. Noémi előredőlt, hogy átlásson a vízpárán, valamivel tovább a második felezővonalnál. Ötvennel gurultunk az autópályán.

Tizenegykor gördült be a kocsí az utcánkba. Esett, még mindig esett. A fák teste feketén csillogott.

Mi az ott, kérdeztem.

Hol, Noé?

Ott, a bejárat előtt.

Noémi lassított, mintha így jobban látna, aztán megállt. Az utcai neon fehér fényében föltűnt egy alak, aki a házunk előtt pakolászott, nagy darab, sötét tömböket vitt egyik oldalról a másikra.

Mit csinál ez, kérdezte Noémi.

Ezt kérdeztem én is.

Furcsa, hogy nem vesz észre.

Sötét, divatos öltönyt viselt, fehér inget és keskeny nyakkendő.

Kiszállok, mondtam.

Ne még, várj, Noé!

Nincs mire várni, szívem, ez a balfasz eltorlaszolja a bejáratot.

Nézd meg, milyen jó erőben van! Az a tábla, amit most visz, lehet vagy félmázsás.

Igen, szívem, látom, aztán majd pakolhatom arrébb, hogy be tudj állni a garázsba. Ebből elég.

Amikor kiszálltam a kocsiból, olyan erővel zúdult rám a víz, hogy azonnal átáztam. Az eső végigfolyt az arcomon, be a pulóver alá, a hajszálaimat széttolva a koponyámon dörömbölt.

A fickó kocsija úgy húsz méterrel arrébb állhatott, nem láttam pontosan a rendszámot, de a betűk formájából külföldinek ítéltam.

Hé, mit csinál, kiáltottam oda az esőfüggönyön keresztül. Nem hallotta. Aztán ahogy átdobott egy kis darabot a bejáratunk felé, fölemelkedett és rám nézett. Folyt az arcán a víz, az elegáns ing teljesen átázott, a haja a szemébe lógott. Jó svádájú fickó volt, nem lehetett több harmincöttnél.

Ember, mit csinál, kiabáltam újra, eltorlaszolja a bejáratot!

Lucskos haját kicsapta az arcából, kézfejjel megtörölte az orrát.

Ez a törmelék életveszélyes, balesetet okoz, mondta ismeretlen akcentussal.

Megmondom őszintén, olyan düh fogott el, hogy ki tudtam volna tekerni a nyakát. Elindultam felé. Nem mozdult. Noémi leállította a kocsni motorját, lekapcsolta a lámpákat. A férfi egy pillanatra eltűnt a sötétben, de ahogy közelebb léptem, újra kirajzolódott a vonalai. Az eső rövid szünet után még erősebben rákezdett.

Köszönöm, hogy segít elhordani, mondta a fickó.

Ez a mi házunk, mutattam a házunkra, a kocsibejáró előtt fölhalmozott törmelékre.

Elnézést, nem láttam a kaput, mondta, és kezét nyújtott.

Tudtam, hogy Noémi ebben a pillanatban emeli szájához az ujjait. Mindig így csinál, mikor krimi néz, és sejt, hamarosan váratlan fordulat következik.

Végignéztam a férfin, nem volt ellenséges. Ráadásul ebben az időben azzal volt elfoglalva, hogy egy halom törmeléket eltakarítson az útból. A szemei barnák voltak.

Nem hajtottam gyorsan, mondta, de majdnem összetörtem a kocsimat.

Kár lett volna érte, válaszoltam, és kezét fogtuk. Bemutatkozott. Török nevet mondott, vagyis én mindjárt töröknek gondoltam.

De honnan kerültek ide ezek a kövek, kérdeztem. A férfi megrántotta a vállát. Biztos az eső hozta le a domboldalról.

Ennyi betontörmeléket? Ez képtelenség.

Nagyon esett, ennél sokkal jobban. Szinte semmit nem láttam, mikor egyszer csak fölbukkant előttem ez az irdatlan rakás, mondta.

Noémi elunta magát a kocsiban, bekapcsolta a rádiót. Az arcát alulról világította meg a lámpa, a kesztyűtartóban keresett valamit.

A fickó magától is megértette, hogy be akarunk állni a kocsival, egy szó nélkül nekiállt arrébb pakolni a köveket.

Jó tíz percig dolgoztunk, mire fölszabadítottuk a bejáratot, és az út széléről is elhántuk a törmeléket. Noémi beindította a kocsit, széles jobb kanyarral bevette a kaput. Máskor mindig visszatolat, és csak másodjára dugja be a kocsni orrát, most megérezte az ideális ívet.

Köszönöm, hogy segített, mondta a férfi.

Ne viccelj, mondtam.

A törmelék alól kifolyó esővíz szigeteket vájt a homokba.

Cseréld le otthon a ruhád, nehogy megfázz, mondtam, és kicsavartam a pulóveremből a vizet.

A repülőtérrre kell mennem, előkészítem a fogadást. Hajnalban jön a török miniszter. Gazdasági. Kezét fogtuk, elindult a kocsija felé.

Noémi feljött a garázból, kipakolta az utazótáskákat és a piacon vásárolt nagy láda zöldséget.

Hé, kiabáltam a férfi után, ha van egy kis idő, nálunk megszárihatod a ruhád.

A fickó a kocsinhoz ért, levette a zakóját. Azt gondolta, az ing száraz maradt. Végigmérte magát, nem erre számított. Tetőtől talpig átázott.

De csak ha nem zavarok, mondta.

A szomszédban elaludtak a villanyok. Az eső elállt, a mozgásérzékelő lekapcsolt.

A férfi fölkapta Noémi utazótáskáját, segített fölpakolni a zöldségeket is.

A török diplomáciában dolgozol, kérdeztem.

Ott, felelte a férfi, de csak két hónapja élek itt a hegyen.

A családját is elhozta, kérdezte Noémi, ebből tudtam, tetszik neki a fickó. És néhány nap múlva szeretné kifagatni a feleségét is egy teánál, miközben apró török kislányok szaladgálnak körülötte.

Nem, nincs családom, nem terveztem.

Fürdőköpenyt adtam a kezébe, papucsot, és megmutattam a fürdőszobát. Aztán kiadta a ruháit, Noémi beindította a szárítógépet, elővette a vasalót. Az alsónadrágban háromszor is meghúzta a gumit, a sliccnél a szövet még meleg volt.

Tíz napig voltunk távol, fél citromot és egy doboz tejfölt kivéve semmit nem hagytunk a hűtőben. A török diplomata megnyitotta a zuhanyt. Egy pillanatig arra, ahol ez a fickó megjelenik, ott zuhogni kezd a víz.

Legalább tojás lenne itthon, Noé, vagy tészta.

Úgy emlékeztem, szívem, maradt spagetti a szekrényben, de nem maradt. Éhes vagyok.

Kimentem az udvarra, behoztam a postát. Mikor a házat építettük, akkora levélsekrényt építettem a kerítésbe, hogy hónapokon át dobálhatják bele a leveleket, akkor sem telik meg.

Ezúttal nem volt sok levél, a postás pedig pénzt kapott azért, hogy reklámújságot ne dobjon a ládába. Egy színes szórólap valahogy mégis belekeveredett.

A sokadik kínai konyhát nyitották a városban. Alul telefonszám, kiszállítás éjjel-nappal.

Elővettem a telefonomat, fölhívtam a számot. Hosszan csengett, nem vették föl. Nyilván ebben az időben senki nem kínaizik.

Együnk nyers karalábét, mondta Noémi, vagy sárgarépat, aztán elhallgatott, mert megszólalt a telefonom. Fölvettem.

Erről a számról volt nem fogadott hívás, mondta a hang, kínai gyorsétterem vagyunk, tessék parancsolni.

A, remek, akkor nyitva vannak.

Nyitva, nonstop!

Végigfutottam a kínálatot.

Három édes-savanyú leves és háromféle csirke: bambuszrügyes-gyömbérmártásos, mézes, és a harmadik legyen mégis marha fafülgombával.

Fafül most nincsen, elfogyott. Csiperkével tudom, vagy még zöldborsó.

Mіндеgy, mondtam.

A kínai remek kínai akcentussal beszélt, az esseket esznek, a cséket cének ejtetten, és volt a hangjában valami tanácstalan földönkívüli kedvesség, alázat.

Köretet mit parancsol?

Egy adag rizs, egy sült tészta és legyen még egy rizs, de az curryvel.

Édesség?

Fél tizenkettő elmúlt.

Az baj.

Jó! Mennyi idő alatt tudják kihozni?

Hosszú csend a vonal másik végén.

Igyekszünk.
Bemondtam a címet.
Mégis, mennyi idő? A reptérre sietünk.
Étel gyorsan megvan.
Azt értem. Éjjélre itt van?
Hát! Pontosan hol is van ez az utca?
Akkor elmagyaráztam neki.
Hát, megteszünk mindent, mondta. De ott, annál a harmadik pirosnál balra kell fordulni vagy jobbra?
Ezúttal lassan, szájbarágósan vázoltam föl az útvonalat, ami összesen öt tájékoztató pontot tartalmazott.
Hát, ez nem lesz egyszerű, mondta.
Felárat kér?
Nem azért, nincsen felár, csak már nem jár a busz.
Mi?
Sajnos motoros hordár eltörte lábát, beleszaladt rekesz kólába az udvaron. Én kivihetem, de nekem, sajnos, nincs elég helyismeretem még.
Na jó, akkor hagyjuk.
Ne, kérem, ne tegye le, megoldjuk valahogy. És akkor újra felsorolta, mit rendeltem, és megkérdezte, szeretnénk-e valamit inni hozzá. Kértem két doboz sört és egy jeges teát. Végtelenül örült, hogy ezt is fölvehette a listára, és nagyon fognak sietni, már indul is, megkeresi a térképet, amit a motoros hordár használt.
Elköszöntünk.
Noémi mereven nézett rám, mint egy parányi hulló. A török diplomata elzárta a zuhanyt, köhögött, éreztem a levegő páráját, ahogy a kikapcsolt szellőzőrendszerben beszívárgott a nappaliba.
A ruhák, mondtam Noéminek.
Néhány perc múlva vállán lógtak a török ruhái. Noémi szerint nagyon elegánsan öltözködik, nekem is jól állna egy ilyen zakó. A nyakkendőt úgy simította végig az öltözéken, mintha mellkas lenne alatta.
A török diplomata kinyitotta az ajtót, a régi fürdőköpenyem volt rajta, a lábán a papucsom. A fején törülközőturbán.
Noémi kuncogva vonult a hálószobába, hogy rendesen kiröhöghesse magát.
Rendeltem vacsorát neked is. Itt vannak a ruháid.
Kösz, mondta a férfi, és ahogy elnéztem, még meg is borotválkozott. Háta fordított, a köpeny fedezéke alatt magára húzta a ruháit.
Én is átöltöztem, mindhárman leültünk a nappaliban.
Csináljak egy teát, kérdezte Noémi.
A férfi megrázta a fejét, az órájára nézett, mikor csörgött a telefonom.
Á, jó estét, mondta a kínai. Elkészültek az ételek.
És?
Néztem én ezt a térképet, de sehogyan sem tudok kiigazodni. Nem tudom, merre van észak.
Amerre a fák mohás oldala, mondtam.
Tessék? Nem értettem.

Semmi, nem érdekes. Kihozzák még ma? Az órára néztem, elmúlt éjfél.
Hát, mondta a kínai, van egy javaslatom.

Mondja!

Nincs kedvük itt megenni? Nagyon szép az éttermünk. Gyorsétterem, de nagyon szép. Most festettük. Hangulatos a világítás, nem fogják megbánni.

De nekem nyitva legyenek!

Fölírtam a címet egy papírra, és beültünk a török diplomata kocsjába. Noémi a hátsó ülésen az ölébe húzta a táskáját, és állig a bundáját.

Ahogy elhaladtunk a házunk előtt, mintha húsz év elteltével járnánk erre egy régi török jó barátunk társaságában. Az előtt a ház előtt gurultunk, ahol annyi évet töltöttünk, ahová ezernyi emlék köt ma is, ahol megismerkedtünk török barátunkkal. És a bejáratnál még mindig ott magasodik feketén az a nagy rakás vizes törmelék.

Buda Ferenc

Derű-ború

Tűnődések fehérről-feketéről XI.

Vegyük ezúttal szó szerint az alcímbe foglaltakat:

Egy embercsoportot bemutató – megörökítő? – fekete-fehér fénykép fekszik előttem.

Lám, alig fogtam hozzá, s már a kezdőmondatot ki kell igazítanom. Ugyanis nem maga a fénykép, hanem csupán annak számítógépbe telepített másolata – visszfénye-árnyéka? – jelenik meg a szemem előtt, ráadásul nem is fekvő helyzetben a laptopom képernyőjén. (Vagy nevezzem „szakszerűen” asztalnak? Számomra kissé szokatlan, ha egy asztal lapja használatkor nem vízszintesen helyezkedik el a térben. Ám belátom: tányért-poharat nem kell rajta elhelyeznem, legfeljebb virtuálisan, a virtuális térnek pedig édes mindegy, merre s miként valósulnak meg benne a vízszintes, függőleges, no meg az átmeneti irányok viszonylatai.) A fényképet – amelynek egy levelezőlap méretű példánya egyébként nálam is itt lappang valahol számos (vagy inkább: számtalan) hurcolkodásaink alkalmával megmozgatott-átrendezett holmijaink között, ám hirtelenjében előkerítenem bonyolult feladat volna – az ábrázolt csoport első sorában üldögélő egyik fiú küldte át e-mailen: hajdani osztálytársam, Szilágyi Sanyi, akivel azóta először csak most néhány hete, 2014 tavaszán találkoztunk.

Ez a felvétel ugyanis éppen 63 esztendeje, 1951 júniusában készült a Debreceni Református Gimnázium – a „Refi” – udvarának délnyugati szegletében, s a három évvel korábban államosított alsó tagozat három végzős osztálya közül a VIII. A tanulóit és tanáraikat örökíti meg az előbb-utóbb úgyszintén múlttá váló jövő számára. (Amit a magam szemszögéből egyelőre még jelen időnek értékelhetek – ám az idő egymásba hajló csalóka síkjainak viszonylatait ezúttal ne bonyolítsuk tovább.)

Ötvenkét ember: 38 kamaszfiú s 14 különféle korú és nemű felnőtt néz szembe velünk a képről. Ez utóbbiak – kettő kivételével – a tanáraink, s a tanárok közül ketten a női nemet képviselik; ha úgy tetszik, az ő jelenlétük a jóval később bekövetkezett általános koedukáció s a pedagóguspálya majdani rohamos ütemű elnöiesedése halvány előjelének tekinthető. A felnőttek életkora változatos: a fiatalabbja harminc körül jár, az idősebbje hatvan felé közeledik, ám meglehet, hogy egy vagy kettő talán már túl is lépett rajta: a férfilakosság létszámában bekövetkezett háborús veszteségek miatt a tanügyi hatóság a nyugdíjasok közül is visszaszólított – vagy visszaengedett – jó néhányat a katedrára.

Sajnos nem jegyeztem meg, melyik debreceni fényképész készítette a felvételt. (Legtöbbjük igényes, megbízható mestere volt a szakmának, sőt némelyikük nevét és munkásságát ma már a hazai fotóművészet is számon tartja.) Bármelyikük

volt is, ügyesen, takarosán, arányosan rendezte el a több mint félszáz főből álló tömeget. Kiegészítő eszközként mindössze két hosszú, alacsony tornapadot meg tizenegy támlás széket kellett igénybe vennie. Az elől lerakott tornapadon tizenegy tanuló helyezkedett el, továbbá Lócsei Lajos tanár úr, az énektanárunk, s egyben az iskola énekkarának karnagya, aki mérsékelt természetével amúgy sem haladta meg a tanulók átlagát, s vélhetően nem vette zokon, hogy neki már nem jutott szék abból a tizenegyből, amelyek mindegyikén nála nagyobbra nőtt férfikollégái s a tanárnők foglaltak helyet. A két hivatalsegéd – a pedellusi rangot több évtizedes szolgálatával kiérdemlő Lévai bácsi s nála valamelyest természetesebb, ám jóval kopottabb külsejű beosztottja (akinek a nevére már nem emlékszem) – a tanulók középső sorának legszélén állva vettek részt az emlékfotózásban.

A látszatra szokványos csoportkép láttán egy-két dolog nyomban feltűnik a mai szemlélőnek. Legelőször talán az, hogy mekkora méret- és fejlődésbeli eltérés tapasztalható a fiúk soraiban. Akad köztük egy-két jól megtermett, már-már felnőttnek tetsző fiatalember, ám ugyanígy néhány, még igencsak kisfiús külsejű gyerek is. Mivelhog y épp egymás közvetlen közelében állnak, kiváltképp szembeötlő ez az osztály egyik kitűnője, az akkor még szinte lányos képű, az énekkarban szép szoprán hangon éneklő, véznácska Kálnoki Kiss Sanyi meg a markáns ábrázatú, öles termetű Mór é Rudi (utóbbi a DVSC kiváló játékosa, majd edzője) esetében. Az első sorban ülő Bessenyei Pisti pedig a maga pöttöm mivoltában kisebb volt mindnyájunknál. (Eme sajátosságát, amint azt épp Szilágyi Sanyitól megtudtam, felnőttkorában is híven megőrizte.) Életkori különbségekkel ezek az eltérések aligha magyarázhatók: osztályunk tanulói tudtommal mindannyian 1936 kora ősze és 1937 nyár vége között születtek, így kirívóan túlkoros, de időnap előtt iskolába íratott gyerek sem igen akadt közöttünk. Az eltérés elsősorban bizonyára genetikai – no meg persze életmódbeli – okokra vezethető vissza. Általános tapasztalat szerint magas termetű szülőknek nagy valószínűséggel a gyermekeik is magasabbra nőnek az átlagnál. Másfelől viszont a táplálkozás mennyisége és minősége úgyszintén befolyásolhatja a növekedés mértékét: hitványabb, egyhangúbb koszt on testileg visszamaradottabb utódok nevelődnek. (Ez persze fordítva is igaz: vessük csak össze például a japánok – no meg a kínaiak – háború előtti nemzedékének testméreteit a maiakéval!)

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a harmincnyolc kamasz között egyetlen elhízott sincsen. (Az az egy, aki nem csupán akkori, de mai fogalmaink szerint is kövérnek volt tekinthető, valami oknál fogva – talán betegség miatt – nem jelent meg a fényképezéskor. Viszont az ő kövérségét inkább a rendellenes hormonműködés okozta, mintsem a túltápláltság.) A középtájt feszítő Szűcs Laci valamelyest teltebb volt ugyan az átlagnál, ragadványnevét – Gömbi – azonban nem csupán, s talán nem is elsősorban emiatt kapta, hanem zömök alkata s kerek arca-feje okán. Ő amúgy is a legelevenebbek közé tartozott: folyton izgett-mozgott, akár egy higanygolyó. (Ma már sajnos nem...) Emlékezetem szerint a párhuzamos osztályokban sem igen akadt kövér gyerek. Módfellett elgondolkodtató ez ma, amikor az iskoláskorúak hat százaléka túlsúlyos. Pontosabban jelöli azonban állapotukat, ha így fogalmazunk: izomzatuk rovására vészesen túltengenek a zsírszöveteik. (Amit, gondolom, az sem egyenlít ki, hogy másik hat

százalékuk viszont alultáplált.) Hosszan lehetne elmélkedni afelől, hogy miért voltak a hatvan s egynéhány esztendővel korábbi serdülők soványabbak a maiaknál, s ennek során töviről hegyire aprólékosan végigelemezhetnénk a jelenség társadalmi, gazdasági, szokásbeli és táplálkozás-életteni hátterét. Hisz egyetlen fekete-fehér fénykép mögé némi igyekezettel odatömöríthető az ábrázolt valószínűleg akár többszöröse is a maga szeszélyesen változatos színeivel együtt. A kínálkozó kanyarokat kurtára szabva azonban legyen elegendő csupán ennyit megállapítanunk: a hajdani kis- és nagykamások túlnyomó többsége rendszerint azért nem szedett magára több súlyt a kelletténél, mivel ők kevesebbet ettek, ám jóval többet mozogtak, mint a maiak.

Végigtekintek a velem szembenező ötvenkét arcon, s közben elgondolkodom: vajon hányféle számvetésbe kezdhetnék el velük kapcsolatban?

Az első számvetésre nézvést – tudniillik, hogy melyiküket hogyan is hívták – kissé restellkedem: három fiú neve bizony már nem jut az eszembe. (No, már csak kettő: közben rájöttem, hogy a középső sor legszélén álló, széles arcú, kerek fejű gyerek vezetékneve Oláh.) A tanárokkal még ennél is gyengébben állok: ötüknek a neve fakult ki vagy süllyedt a mélybe, hármuknál pedig már azzal sem vagyok tisztában, hogy vajon mit is taníthattak nekünk.

Még szomorúbb a második – ám kellő adatok híján pontatlan s bizonytalan – számvetés: vajon kik azok, akik még élnek? A fiúk közül nyolcraól biztosan tudom, hogy már nincsenek az élők sorában. (Többükről azért nem, mert az égvilágon semmi hírt nem hallottam felőlük azóta.) Tanáraink túlnyomó többségének már az akkori életkora miatt sem maradt rá sok esélye, hogy élve megérje a 21. század második évtizedét. (No, talán Jancsó József, a tornatanárunk, ám ő is igencsak kilencven körül – vagy inkább felett – járhat már.)

A következő számvetés – vagyis az, hogy kiből mi lett, ki mire vitte – úgyszintén hézagos marad. Harmadukról szinte semmit nem tudok. Akikről igen, azok szakmai pályája s életútja viszont eléggé változatos. Van, akiből gépkocsiszerelő lett, van, akiből orvos, másokból gépészmérnök, mérnök vagy tanár. Az említett Móré Rudin kívül, aki a gépészmérnöki szakmát tanulta ki, de labdarúgóként, majd edzőként szerzett hírt magának, Kálnoki Kiss Sanyi meg Szabó Laci vált szélesebb körben ismertté e hazában: Sanyi közlekedésmérnöként végzett, s egy időben ő volt a MÁV elnöke. (Majd az Öttusaszövetségé is: fia, Attila e sportág jeles bajnoka.) Szabó Laci pedig, miután elvégezte a Zeneakadémiát, a debreceni MÁV Filharmonikusok élére került karnagyként, de ő vezényelte a Csokonai Színház zenés darabjait – opera, operett, balett – is. Érdekes sorspárhuzam: Kálnoki Kissék családja annak idején Erdélyből települt át a csonka hazába, Szabó Laciékát meg az úgynevezett „lakosságcsere” során telepítették át Pozsonyból. (S még egy áttelepült család: a Bényi Pistáéké. Ők is Erdélyből, nevezetesen Dicsőszentmártonból kerültek a debreceni Darabos utcába. Pista, akárcsak az édesapja, földmérő mérnök lett, a bátyja pedig, Árpád, jeles festőművész, főiskolai tanár – és ötvenhatos elítélt.)

Az osztály hét tagjával még további négy éven át osztálytársak maradtunk a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban. Közülük ketten már meghaltak, ketten 56-ban külföldre távoztak, ketten – legutóbbi tudomásom szerint – még élnek

Debrecenben. A külföldre távozottak egyike, név szerint Spakovszky Sanyi, már jó ideje rendszeresen hazajár Svájcból, sőt Budán is van egy lakása. Vele olykor összefutunk. A többiek? Legutóbb Nagy Misivel találkozhattam. Ő végig a Refibe járt, ugyanoda került vissza, s kiváló tanárként, majd a kollégium igazgatójaként onnét is vonult tevékeny nyugdíjba. Ne feledjem: a képen látható fiúk közül néhány éve Sallai Jóska is megkeresett.

Tanárainknak viszont már csak az emléke él – addig-ameddig. De jobb, ha kimondjuk: addig, amíg mi, az egykori tanítványok is élünk. Osztályfőnökünk, Stefán Béla erőteljes hangját hallani vélem az idősíkok ajtószármái és sokszoros függönyrétegei mögül, s mellette az igazgatónk, a hadifogságból csontsoványan hazatért Kiss Károly is szinte megmozdítja félszegen a fájós tagjait. Jó emberek voltak mind a ketten. S nem csupán azért, mert bölcsen és csendesesen elsímították az általam és Szűcs Gömbi által kezdeményezett év végi balhét (ami akkor, 1951-ben számunkra, s minden bizonnyal a szüleink számára is igen rosszul végződhetett volna: laskákra szaggattuk az orosz munkafüzeteket s a begyűjtésre váró orosz tankönyveket): a jóakarát a lényükből fakadt.

No és igen: a csoport közepe táján, a harmadik sorban, Kálnoki Sanyi meg Szűcs Gömbi között ott látom magamat is. Átlagos termetű, sűrű hajú, keskeny – s még kissé gyermeteg – képű, szikár, de vállas fiú néz szembe velem afféle tudom, amit tudok arckifejezéssel. (A sűrű haj s a szikárság persze már rég odalett azóta, az akkor még átlagos termetemmel pedig bízást ott vesztetelnék a tornasor vége felé manapság.) Jellemző módon egy szál rövid ujjú ingben feszíttek, holott a többiek mindannyian zakót öltöttek a fényképezkedéshez. (Kálnoki Kiss Sanyi kivételével, ám órá legalább egy mellényt is adott még anyukája az inge fölé.) Ekkor már nagyjából túljutottam kamaszkorom egyik nagy válságán; ezt az is jelzi, hogy a nyolcadik év végi kegyelemhármast után a gimnáziumban már elejétől végig jelesre osztályoztak oroszból, s két éven belül azt is eldöntöttem magamban, hogy mire szánom az életemet.

Azt persze e fénykép elkészülte táján legfeljebb találgathattam, hogy a génjeim vajon hány utódban élnek majd tovább. Azazhogy inkább csak találgathattam volna. A génekről ugyanis akkor még nem voltak semmiféle ismereteim, magáról a genetikáról pedig – szűk agyú szovjet „szaktekinélyek” kinyilatkoztatásai nyomán – azt kellett tanulnunk a gimnáziumi biológiaórákon, hogy az nem egyéb, mint „burzsoá áltudomány”. (Nem tudom, hogy Tatár tanár úr, aki korábban az európai hírvé Soó Rezső botanikusprofesszor tanársegédje volt az egyetemen, s eme minőségében alighanem alaposabb és részletesebb ismeretei lehettek az örökléstanról, mint az „élenjáró szovjet tudósok” jó néhányának, vajon milyen érzéssel s miféle eltitkolt gondolatokkal próbálta fejünkbe plántálni a parancsszóra hirdetett tévtanokat.)

Hogy a fényképen látható arcok hordozóinak legalább, mondjuk, a fele él még e hazában vagy a nagyvilágban, azt ma: 2014 nyarán csak remélhetem. Ennek azonban csekély a valószínűsége.

*

Most olyat írok le ide, ami a futballisták és híveik széles táborában aligha gyarapítja majd a népszerűségemet: nem tartozom a labdarúgás elfoglult rajongói közé. Mi több: focizni sem igen szeretek. S nemcsak manapság, gyengülő inakkal, bizonytalanabb reflexekkel s a hajdaninál sokkalta fáradékonyabb szívvel-tüdővel, de fiatalon, gyerek- és serdülőkoromban sem sokat hadakoztam azért, hogy ugyan hadd mehessek már a többiekkel együtt a bőrlabdát kergetni.

Itt közbe kell vetnem: nem a mozgás, igazából még csak nem is a labdától való húzódozásom lappang a háttérben. (Egy régi fénykép tanúsága szerint négyesztendősen már volt egy piros pettyes gumilabdám, s egyáltalán nem idegenkedtem tőle.) Mozogni, futkározni, fára mászni, tornázni, amennyire csak visszaemlékszem rá, mindig is igen szerettem. Attól kezdve, hogy úszni csak úgy magamtól – persze: úgy-ahogy – megtanultam, otthonosan éreztem magam a különféle mélységű vizekben is. Nyolc-kilenc éves koromban kaptam egy kiszolgált, agyonkoptatott teniszlabdát, s azzal, hozzám illő játszótárs híján, egymagamban is elég sokszor eljátszogattam: a szomszédban álló fél nyeregretős ház felénk néző, vakolatlan, magas tűzfalához pattogtattam félórakon át, mígnem egyszer óvatlanul behajítottam a két – de meglehet, csak másfél – hiányzó téglá helyén tátongó fekete lyukon át a ház padlására, az meg elnyelte nyomtalanul. Akkoriban még nem volt tudomásom a napokat, naprendszereket magába szippantó úrbeli fekete lyukakról, így veszteségem háttere sem tágult kozmikusná a képzeletemben. Annak a labdának azonban (legalábbis számomra) mindörökre nyoma veszett.

Focimeccsekre nemigen jártam. Szívesebben ki-kilátogattam viszont az atléták, úszók, tornászok, kerékpárosok, súlyemelők versenyeire. Egyszer, talán tízévesen, egy bunyómérkőzést is végignéztem a DTE hozzánk közeli tornacsarnokában, ám a lelkes szurkolók eszeveszett ordítózásától – „Üsd ki! Üsd ki” – úgy megfájdult a fejem, hogy hosszú időre elment a kedvem a szórakozásnak ettől a fajtájától. Jó élmény emléke maradt viszont a karmazsinpiros mezben szőnyegre lépő, profi tudású török birkózóválogatottról, amelynek tagjai valamikor az ötvenes évek eleje táján barátságos mérkőzés keretében küzdöttek meg a mieinkkel – mármint a debreceniekkel – városunkban. (Utóbbiak közül egyedül az olimpiai bajnok Hódos Imrének sikerült felülkerekednie súlycsoportbeli ellenfelén.) Ugyanebből az időből őrzöm emlékezetemben a páratlan kerékpár-fenomén, a félkarú Novák Ferenc fiatal, szikár alakját – neve csak véletlenül egyezik a néptánc-koreográfus Tatáéval, aki viszont ifjabb korában sem tartozott a szikár alkattúak közé –, látom, ahogy megmaradt bal kezével a versenybicikli kosszarvú kormányát markolva, fejét konokul leszegve teker, csak teker a Nagyerdei Stadion keményre hengerelt vörös salakján, s beérkezik zihálva, verejtékfoltos trikóban, de emlékezetem szerint mindenkor elsőként a célba. (Ha valaki nem tudná: ő az, aki az ott megrendezett olimpiai játékok idején elbiciklizett Barcelonába, s aki ma, nyolcvan éven felül is aktív résztvevője a veteránversenyeknek. Alighanem tökéletesen tisztában van vele, hogy mi a hosszú élet titka: nem szabad, vagy legalábbis nem érdemes a mozgást abbahagyni.)

Természetesen az akkori magyar labdarúgó-válogatott, a legendás Aranycsapat játékosainak is őszinte tisztelője, sőt a rádióközvetítések révén időnként lelkes

szurkolója voltam. Élmény volt számomra, amidőn egy alkalommal a Nagyerdei Stadion bejáratánál közlőközlő láthattam kettőt közülük: Lórántot meg Lantost. Ám ugyanilyen – ha nem nagyobb – csodálattal tekintettem a többi sportág magyar jeleire: a kalapácsvető Csermákra, az ökölvívó Papp Lacira, úszóinkra, tornászainkra, s persze: szülővárosom birkózó olimpiai bajnokára, a kis Hódos Imrére is. Nemzeti önbecsülésünk táplálói és fenntartói voltak ők azokban a sanyarú időkben, s igen keményen megdolgoztak a dicsőségért meg a népeesség átlagánál valamelyest magasabb életnívójukért.

Csak a vak nem látja, hogy a versenysportban – akárcsak az élet s a kultúra egyéb területein – ma már végképp a pénz vette át az uralmat, vagy ha választékosabban szeretnék fogalmazni: a meghatározó szerepet. Ezt tudomásul véve is elismeréssel hajtok fejet az önsanyargatással fölérő edzéseket vállaló s véghezvívó sportolóink előtt.

Ha kerekre csiszolt, vagy éppenséggel hevenyészve összefércelt magyarázkodó nyilatkozataikon túl, főként a nemzetközi pálya gyepszőnyegén is felmutatnának legalább megközelítőleg olyan színvonalat s eredményeket, mint a maga területén – teszem azt – Berki Krisztián, Hosszú Katinka, Gyurta Dani, Risztov Éva, Szilágyi Áron, Ungvári Miklós, a vízipólósaink, kézilabdásaink (és még hosszan sorolhatnám), úgy a jelenkori magyar futball képviselőit is lenne miért csodálnom.

De így...?

Unokáim legaprajával néha, nagy ritkán, azért még le-leállok passzolgatni.

A nagyjával, sajnos, nekem már akkor sem menne ez, ha több kedvem kerekedne a focihoz.

Egyébként pedig a fentiek során fejtegetett álláspontom és érzéseim ambivalenciájára vall: annak mindazonáltal örvendek, hogy szülővárosom csapata, a DVSC, amint hallom, e 21. században már hetedszer nyerte meg a hazai bajnokságot. (Az oda-vissza ambivalencia érzékeltetésére azért hadd idézzek itt egy török közmondást: Lapályon a halom hegynek hiszi magát.)

Annak viszont a legkevésbé sem, hogy az újjáépült Nagyerdei Stadiont – ha a hírek nem csalnak – egyéb sportágakat, például az atlétikát mellőzve, eleve elsősorban fociarénának szánták. Ha már ennyi pénzt beleöltek, méltatlan dolog volt kispórolni belőle a futó-, ugrópályákat s a focistáknál sokkalta több babért arató nehéztaljátaink dobóköreit. A Benfica, a Real Madrid, a Bayern München, a „Barca”, a Galata Seray – hogy tovább ne soroljam – bizonyára kiérdemli vagy kiérdemelné azt, hogy ne kelljen egyéb sportágakkal megosztania mérkőzései színhelyét. Olyan hazai focicsapatról viszont már régóta nem tudunk, amelyik a teljesítményeivel ezt megszolgált volna. Többet mondok: erre ma a magyar labdarúgás úgy egészében sem érdemes.

*

A legendák, hőstörténetek néha csak úgy a semmiből – vagy a majdnem semmiből – sarjadnak elő. Személyes példával igazolhatom ezt a megállapítást. Az a „hőstörténeti” epizód ugyanis, aminek nemrég, ám a „történet” után több mint ötvenhét évvel a tudomására jutottam, a személyemhez kapcsolódik. Az idén

tavasszal Debrecenben jártam, s ennek során találkoztam hajdani évfolyamtársnőnkkel, Ny. Erikával. Férje, Nagy Misi négy éven át az osztálytársam volt (ott látható e fejezet elején szóba hozott csoportképen a negyedik sorban, arca, tekintete alig változott azóta), volt hát miről beszélgetnünk. A család, a gyerekek s az unokák sorravétele után Erika az én ötvenhatos ügyeimmet hozza elő, s én meglepetten, sőt elképedve hallom a szájából: „Hogy izgultunk mindannyian, amikor a verseid miatt téged a rendőrök kerestek, te meg ott függesztedél kívül az ablakpárkányon, míg csak el nem mentek, hogy meg ne találjanak!” Alig akartam hinni a fülemnek: „Mit csináltam én?” „Hát kimásztál annak a teremnek az ablakán, ahol a latin szemináriumot tartották, és hogy rád ne bukkanjanak, ott lógtál kívül az ablakpárkányba kapaszkodva.” Előhívom magamban annak a külső ablakpárkánynak a képét egy pillanatra: hogy a csapadékvíz meg ne álljon rajta, a párkány felülete kifelé lejt néhány fokkal. Ember – vagy inkább majom – legyen a talpán, aki pusztá két tenyérrel, de valójában csupán nyolc ujjal egy percnél tovább fenn bírná tartani magát rajta. Jómagam akkoriban a gyűrűn felső támaszból még le bírtam ereszkedni keresztfüggésbe, ám azon a fakarikán volt némi markolnivaló. Egy ablakpárkány effélével nem kedveskedik. „Honnét vettétek ezt a...?” (Nem akartam egyből kimondani: hülyeséget.) „Hát mindenki ezt beszélte.” Ekkor már nevettem: „Hiszen tériszonyom van!” – igyekeztem e jámbor füllentéssel (ugyanis nincs efféle fóbiám) az alaptalan legendát széthessenteni. Erika kételkedve ingatta a fejét, s olyan arcot öltött, mint aki szegényebb lett egy kedves holmi váratlan elvesztése miatt, én pedig néhány szóval rávilágítottam az említett mutatóvány lehetetlen és értelmetlen voltára (nehéz lett volna ugyanis az egyetem külső falán két emeletnyi magasságban lógva a feltűnést elkerülnöm). Végül röviden tudtára adtam az igaz történetet is: arról a szemináriumi óráról én valóban ellógtam, de nem az ablakon át. A való helyzet az, hogy be sem mentem rá. Ehelyett Kemény Géza barátommal negyvenöt percen át az egyetem botanikus kertjében sétálva beszélgettünk, óra végeztével visszatérőben pedig már az én (jelenleg is) párom szaladt elibénk a folyosón, s pihegve szól: „Ferkó, keresnek a rendőrök!” Így aztán vele kettesben iparkodtunk egerutat nyerni a nyomozók elől. (Hogy aztán egy már-már vígjátéki – korszerűbben szólva: stand up – fordulattal úgy tegyek pontot életem addigi szakaszának végére, megnyitván egyúttal egy újabb fejezetet, hogy magam jelentkeztem a hatóságnál: tessék, itt vagyok, ne fáradjanak hiába.)

S hogy a legendaoszlatást kiegészítsem: igazából én nem voltam jó tornász. Versenyszerűen nem űztem ezt a sportágat (sem), sőt tornaedzésekre sem jártam soha. A csapatsportok – kosárlabda, foci – iránti kellő rajongás (mint főntebb utaltam rá) hiányzott belőlem, ügyefogyottnak is éreztem magam a többiek között téblábolva. A korláthoz, nyújtóhoz, gyűrűhöz viszont vonzódtam, így hát minden alkalmat megragadtam arra, hogy a labda utáni értelmetlen, s részemről többnyire eredménytelen futkosás helyett inkább valamelyik szeren lógjak. Mivel testtömegem és testi erőm egymáshoz viszonyított aránya húszévesen még igencsak az utóbbi javára dőlt el, ez a körülmény sarjaszthatta elő az én évfolyamtársnőim képzeletéből az ablakpárkányon függeszkedés már-már meseszerű, ám a valóságtól messzire elrugaszkodott jelenetét.

(Egyébként – próba és gyakorlati tapasztalat híján – nem tudom, vajon meddig bírtam volna ott fönn a falon. Annyi azonban bizonyos, hogy ma már feleakkora magasságban sem merném e kísérletet végrehajtani...)

*

Tiszántúli szülőföldem nyelvjárása szerint a szemölcs szót az én gyerekkorom idején még széltiben így ejtették: szümölcs. Most már bevallhatom: nagyobbacska – a velem egykorúak átlagánál némiképp olvasottabb, s ebből fakadóan némi kezdetleges sznobériától sem mentes – diákként bántotta fülemet ez a szóalak. Túlságosan közönségesnek, alant járónak, maradinak, sőt kissé torznak, a maga eredetinek vélt voltából kifordítottnak éreztem.

Mások szájából – lehet, hogy utoljára? – igen rég hallottam azóta. Jómagam az említett ellenérzés miatt régente sem igen használtam. A napokban – már nem is tudom, minek a kapcsán – ismét eszembe jutott. Forgattam, ízlelgettem, akárcsak egy utamba kerülő, s félig-meddig ismeretlennek tetsző vadfa tüskés tokban megbújó kerek termését. S ekkor egyik pillanatról a másikra hirtelen megvilágosodott előttem: csodálatos, ritka leletré bukkantam benne! Hisz ez a tájnyelvi szó egyáltalán nem a köznyelvnek a pallérozottabb körökben már szalonképtelen, szánalmassá torzult változata! Ellenkezőleg: épségben, híven s eredeti formában megőrizte számomra – számunkra – ezer éven át alapszókincsünk egyik becses darabjának ősi alakját. E szónak ez a korai változata rég kikopott, kiveszett a köznyelvből, s ha első összefüggő nyelvemlékünk nem mutatná fel, talán nem is tudnánk valahai létéről. Figyelemre méltó, hogy ez a szélsőségesen labiális – magyarán: ajakkerekítéses – alakváltozat (még ha toldalékosan is) épp a mi leginkább (mondhatni: túlzó módon) e-ző hazai nyelvjárásunkban maradt fenn: ott, ahol a vödör az veder, a tejföl tejfel, sőt gyakorta még a mögött is megett. („Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette” – remélhetőleg mindenki tudja, ki az idézet szerzője s idézett művének mi a címe.) Ritka és különleges zárványként változatlan épségben megőrződött, akárcsak egy picinyke őskori bogár vagy virágporszemcse a borostyánkővé dermedt fenyőgyantába zárva. Szájról szájra, nemzedékről nemzedékre továbbadott s fennmaradt alakja hajszállra azonos a létét tanúsító egyetlen írott forrás legelső mondatában található harmadik szó tövével:

„Látjátuk feleim szüimtükkel, mik vogymuk, isa pur és homu vogymuk.”

Úgy bizony: porrá és hamuvá válunk előbb-utóbb mindannyian, feleim.

Ám a szavaink, ahogy azt e példa is szemlátomást mutatja, többnyire túlélnek bennünket. Hol csupán ideig-óráig, hol pedig évszázadokkal.

Érdemes hát mindenkor jobban ügyelnünk rá, hogy mit mondunk, s azt miképpen mondjuk.

Kozári Monika

Ki volt Veres Pál?

(Családi indíttatás és háttér a XIX. században
közszerpet vállaló nők esetében)

Régóta foglalkoztat az a kérdés, hogy a XIX. században Magyarországon egy nő milyen családi háttérrel, indíttatással futhatott be saját életpályát, építhetett fel egy mai értelemben vett karriert, szolgálhatott egy általa választott fontos ügyet, válhatott ismertté és sikeressé. Azok a személyek, akiknek a nevét és munkásságát megőrizte a történelem, tovább éltette az utókor, férjezettek voltak-e vagy hajadonok, és milyen társadalmi rétegből származtak?

Ebben a tanulmányban tehát nem pusztán a címben feltett kérdésről lesz szó, bár valóban szeretném bemutatni, hogy ki volt Veres Pál, hiszen a feleségét ismerjük, Veres Pálné nevét utca és gimnázium is őrzi. Milyen mentalitású ember volt Veres Pál, és hogy tudta tudomásul venni, hogy a felesége nem „háztartásbeli”, nem csak feleség és anya? Hogy viselte el a környezetük ezt az egyáltalán nem szokványos helyzetet? Szó lesz mellette más férjekről is, például Hugonnai Vilma, az első magyar orvosnő férjeiről.

Nem szokványos a kérdésfeltevésen túl az sem, hogy a tanulmányom egyik forrásbázisa egy ifjúsági regénysorozat, a „csíkos könyvek” sorozat néhány darabja, Kertész Erzsébet regényei.¹ Nem ismerem a koncepciót, amivel a csíkos sorozatot újtára bocsátották, de nem nehéz kitalálni: lányregények és ismert nők életpályája, akik példaképek lehetnek a XX. század második fele fiatal lányainak, azoknak, akik számára már természetes volt, hogy éppúgy járhattak iskolába, gimnáziumba, egyetemre, és hozzájuthattak a műveltséghez, mint fiú kortársaik.²

*

1 A Veres Pálnéről szóló regényének a végén azt írta, hogy „Sokan kérdik tőlem, miért is írok mindig asszonyokról, akik a tizenkilencedik században utat törtek az előítéletek sűrűjében. Csak azt felelhetem, azért, mert a férfiaknak sokkal könnyebb volt a dolguk. Tisztelet és elismerés illeti azokat a nőket, akik a férfiak Kovácsolta rácsok mögül ki tudtak törni, és elindultak a szabadság, a világosság felé.” Kertész Erzsébet: *Zöldfa u. 38.* Bp. 1987. Móra Ferenc Könyvkiadó. 271. Kertész Erzsébet regényei közül felhasználtam továbbá: *Vilma doktorasszony.* Az első magyar orvosnő életregénye. Bp. 1972; *Teleki Blanka.* Életrajzi regény. Bp. 1966; valamennyi a Móra Ferenc Könyvkiadó kiadása. Ezekre a regényekre, amelyeknek életrajzi elemei a tanulmányom háttérében végig jelen vannak, a továbbiakban nem hivatkozom, mert ismeretanyaguk, amelyeket Kertész Erzsébet a kortársak munkáiból, hátrahagyott írásaiból merített, keresztülszövik az egész tanulmányt.

2 Dénes Zsófia, Thury Zsuzsa, Dániel Anna, és mindenekeelőtt Kertész Erzsébet nagyon sokat tett azért, hogy ezeket a példaképeket felmutassák, a felnövő generációk szemléletét formálják. Kertész Erzsébet Szolnokon született 1909-ben. 1933-ban diplomázott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Kémia–földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. Kezdetben *Az Újság* című lapnál dolgozott könyvtárosként, majd 1936–1940 között a *Dolgozó Asszonyok Lapja* főszerkesztő-helyettese volt. 1940-től szabadfoglalkozású íróként kereste a kenyerét. http://hu.wikipedia.org/wiki/Kertész_Erzsébet és <http://www.gyak.jgypk.u-szeged.hu/oldweb/iskola/konyvtar/hsz2007maj.htm>

Veres Pál 1815. december 14-én született, Nógrád megyében, földbirtokos családban. Egy nappal fiatalabb volt feleségénél. Édesanyja már ezt a tényt is helytelenítette, amikor fia feleségül kérte Beniczky Hermint. Már csak azért is, mert Beniczky Hermin Luca napján született, és idősebb Veres Pálné hitt a babonákban, amely úgy tartotta, hogy a Luca napján született lányok lassúak és tunyák. Hermin nem ígérkezett ideális menynek. Gazdag családból származott ugyan, de Hermin nagyapja, Sturman Márton földbirtokos és az első magyar részvénytársaság megalapítója, svéd származású, német anyanyelvű, magyarul nem is tudott.³ Hermin beszélt ugyan magyarul, de rosszul, és idősebb Veres Pálné furcsállotta, hogy az ő magyar érzelmű fia pont egy ilyen lányt akar elvenni. Ráadásul a fiatal lány – akit testvéreivel együtt a nagyapa nevelt fel, mert 1831-ben elvesztették akkor már özvegy édesanyjukat is, akit elvitt a kolerajárvány – olvasni szeretett, és fiatal kora ellenére már kiolvasta a nagyapa német nyelvű könyvtárát, ami a szépirodalmon kívül filozófiai és matematikai munkákat is tartalmazott. Beniczky Pál nővére, Hermin nagynénje, Tihanyi grófné, aki családjával Pesten lakott, a mai Párizsi utcában egy palotában, a három lánytestvért magához hívta egy nyárra, hogy bevezesse őket a társaságba. Tihanyi grófné szalonja sem volt egy átlagos grófi szalon, mert ők írakkal, költőkkel, filozófusokkal és tudósokkal barátkoztak. Hermin ebben a szalonban hallott először magyarul megjelenő folyóiratokról, regényekről meg írói csoportokról, mint az *Auróra*, a *Figyelmező* és a Kisfaludy Társaság. Ebbe a társaságba járt Toldy Ferenc is, aki akkor már a Magyar Tudományos Akadémia titkára volt. A társaság tagja volt Tóth Lőrinc költő, Szontagh Gusztáv filozófus, aki szintén tagja volt az Akadémiának. Hermin figyelmesen hallgatta őket. Beniczky Hermin és Veres Pál itt ismerkedett meg – igaz, csak pár évvel később. A nagynéni a lányok férjhezmenetele érdekében néhány földbirtokost is meghívott a szalonjába. Farádi Veres Pált földije, Szontagh Pál hozta magával a szalonba. Szontagh Pál Szontagh Gusztáv filozófus unokaöccse volt. Veres Pál nógrádi földbirtokos volt, a megye jegyzője. Tökéletesen beszélt magyarul és jól ismerte az irodalmat.⁴

Beniczky Hermin és testvérei, Mária és Lotti Nógrád megyében, a tógyörki kastélyban nőttek föl. Sturmann Márton Gömör megyei birtokát eladva akkor költözött ide, amikor elvesztette a feleségét, négy fiát és két lányát a kolerajárványban. Nem csodálhatjuk, hogy egészen mosolytalan emberré vált a csapások alatt. Nem örült a lányok kérőinek sem, mert tudta, hogy férjhezmenetelükkel magára marad. De azért nem állt a lányok boldogságának az útjába.⁵

Veres Pál, aki tekintélyes és gazdag földbirtokos családból származott, nem félt Sturmann Mártontól megkérni Hermin kezét. Az esküvőre Pesten került sor. Eljött az egész Veres család, idősebb Veres Pál, a felesége Meskó Magdolna és a fiaik, István, Miksa és Gyula.

3 Sturmann Márton egyik őse Gusztáv Adolf svéd király marsallja volt. Sturmann Márton korát megelőzően ismerte föl, hogy a vasérc kitermelésére részvénytársaságot kel alapítani. Ez még Gömörben történt. A környezete azonban nem támogatta, a szomszéd földbirtokosok kinevették. Sturmann Márton jó ismeretségben állt József nádorral, aki becsülte őt. Ezért hozzá fordult, hogy támogassa a részvénytársaság alapítási tervét. Erre sor is került, mert a nádor helyeselte a tervet és elment Gömörbe Sturmann Mártonhoz, hogy együtt nézzék meg a legalkalmasabb hámorokat. Coalitio néven alakult meg ez az első vasmű részvénytársaság, és az első részvényeket József nádor jegyezte. Sturmann Márton a jótékonyágáról is híres volt, és a lánya, Karolina, Hermin édesanyja is adakozott a siketnémák és vakok intézete számára. Veres Pálnéról, a nagyszüleitől, szüleitől, majd a férjhezmeneteléről lásd M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. Írta, válogatta és összeállította ükunokája. Bp. 1996. 8–19.

4 Veres Pál személyiségére az egyik legjobb forrást nyújtják lánya, Szilárda visszaemlékezései. Özv. Rudnay Józsefné Veres Szilárda: *Emlékeim 1847–1917*. Bp. 1922. Légrády testvérek kiadása.

5 Lotti férje, Draskóczy Balázs gömöri földbirtokos lett. Mária csak sok évvel később ment férjhez, Sándor Zsigmond nagyhalápi földbirtokoshoz. Mindegyik lány saját maga választotta a párját, nem férjhez adták őket.

A fiatal pár a mézesheketet Tógyörkön töltötte, majd a Veres család birtokának központjában, a Nógrád megyei Vanyarcon telepedett le. Vanyarcon a családnak két kastélya volt, így anyós és meny egyelőre nem került egy fedél alá. A fiatalok a kisebbik kastélyt lakták. Veres Pál a Hermin keresztnevet becézve, Mincuskának szólította a feleségét⁶, és kezdetben magázódtak, ami akkoriban természetes volt. Később azonban, mint az a Veres Szilárda által közölt levelekből látható, tegeződésre váltottak, és kettőjük között nagyon meleg, bensőséges kapcsolat volt. 1853-ban például, amikor Hermin Vihnyén volt fürdőn, ezt írta neki: „Édes Herminem! Mindenem van a mindennapi jóléthez kívántató, dolgaim is jó sikerrel folynak, de mivel Te távol vagy, mégis mindenem hiányzik.”⁷

Hermin nem riadt vissza a háztartásvezetéstől, mert Tógyörkön nővérétől, Máriától sok mindent elsajátított, és a szakácsnőktől, akik nem örültek, hogy annyit lábatlankodik a konyhában, főzni is megtanult. Vanyarcon gyakran jártak vendégek. Elsősorban Veres Pál barátai, Szontagh Pál és a megyei urak jöttek. Politizáltak, Kossuth hívei voltak. Hermin ezeknek a beszélgetéseknek az alapján jött rá arra, hogy olvasottsága ellenére mennyire nem ismeri a magyar történelmet, mert ilyen könyvek nem voltak a nagypapa könyvtárában. És megkérdezte egyszer a férjétől, hogy miért nem tanítatják a lányokat éppen úgy, mint a fiúkat. Ez egy olyan kérdés volt, amire Veres Pál sem tudta a választ.

Hamarosan megszületett a házaspár első, és végül egyetlen gyermeke.⁸ Fiút vártak, de lány lett. Hermin az édesanyja után Karolinának akarta keresztelni, de anyósa ezt nem engedte. Az anyós úgy döntött, hogy Constantia lesz a kislány neve. A szülők azonban nem akartak idegen nevet adni gyermeküknek, ezért lefordították az idősebb Veres Pálné által választott nevet magyarra. Kislányuk így kapta a Szilárda nevet. Hermin maga szerette volna szoptatni a kislányát, de ezt az anyósa hevesen ellenezte, mert attól félt, hogy megszólják, hogy még egy szoptatós dajkára sem telik. Viszont, amikor a szoptatós dajkától végre megszabadult, Hermin nem volt hajlandó szárazdajkát felvenni a lánya mellé, hanem maga fűröszötte. Ez 1843-ban nagyon szokatlan dolog volt. A kis Szilárda az édesanyja törődésének hatására kétéves korára hibátlanul beszélt magyarul, és már a nagymama is egyre jobban megbékült azzal, hogy lányunokája van.

Veres Pál nemcsak a politikával és a megyei élettel törődött, hanem a gazdaságával is, bár a megye egyre több idejét kötötte le. Veres Pálné és Szilárda minden évben eljárt fürdőhelyekre, és néha Veres Pál is szakított időt magának, hogy velük menjen. Szliácson nyaraltak, amikor megismerkedtek Kossuth Lajossal és családjával.

A vanyarci kastélyban gyakori vendég volt Szontagh Pál, majd az ő révén Madách Imre. Madách Imre házassága köztudomásúan boldogtalan volt, végül válással végződött. Madách nagyon sok időt töltött Vanyarcon, ahol baráti társaságban lehetett, politizáltak, irodalomról beszélgettek. Tetszett neki, hogy Veres Pálné ott van ezeken az összejöveteleken, és nem unatja a politika, a megye ügyei, az irodalom. Veres Pál járatta a *Pesti Hírlapot*, amit Hermin is rendszeresen olvasott. Szontagh Pál és Madách Imre nagyra értékelte, hogy Veres Pálné tájékozott, művelt, és ilyen dolgokról is lehet vele beszélgetni, Veres Pál pedig nagyon büszke volt a feleségére, aki valóban szellemi társ is volt.

1848 márciusában Veres Pál a forradalom alatt Balassagyarmaton tartózkodott. Akkor már Nógrád megye főjegyzője volt, így a kötelezettségei miatt csak rövid időre tudott hazamenni. Ha nagy ritkán hazament, lelkesen beszélt Kossuthról, és Hermin helyeselte, hogy nemzetőrséget állítanak fel. Nógrád megyében a nemzetőrség nem került a harcok-

6 Hermin József nádor elhunyt feleségének emlékére kapta ezt a nevet, amit nem szeretett, de mivel édesanyja adta neki, elfogadta.

7 Közli Veres Szilárda: *Emlékeim*, 21.

8 A második gyermekük, egy kislány, 1844-ben született, mindössze három napot élt.

ba. Veres Pál és Madách Imre így a megye lakosságának a mozgósítását intézte és nem vettek részt a harcokban. A többi Veres fiú viszont igen. Mire Veres Pál csatlakozott volna a harcolókhoz, beteg lett, tüdőgyulladást kapott, és kénytelen volt hazamenni Vanyarcra.⁹

Veres Pál lassan meggyógyult, és már nem járt be Balassagyarmatra, mert a megyei élet megszűnt. Vanyarcon is volt házkutatás, de nem találtak semmit. Madách Imrét viszont 1852 augusztusában vasra verve vitték Pozsonyba, mert Kossuth egykori titkárát, Rákóczy Jánost rejtegette parócai birtokának erdészlakában. Emellett szabadcsapatok szervezésével is vádolták. Veres Pál és a felesége mentek el meglátogatni a börtönbe.

Hermin a hatéves Szilárdát 1848-ban elkezdte írni-olvasni tanítani.¹⁰ 1855-ben aztán Pestre vitte, mert Vanyarcon nem talált megfelelő tanárokat, és nem akarta intézetbe adni a lányát. Azért sem, mert nem akart elválni tőle, de legfőképpen azért nem, mert nagyon rossz véleménye volt ezekről az intézetekről. Sok pénzért azt tanították meg, hogy a lányok hogyan legyenek illedelmes társasági lények, és nem adtak rendes tudást. Veres Pál beleegyezett, hogy a felesége és a kislánya a téli hónapokat Pesten töltsék. Ő csak a hétvégeken látogatta őket, mert a betegeskedő, idős édesanyját nem akarta magára hagyni. Szilárda zongorázni tanult, és hangversenyekre, opera-előadásokra jártak, mert Veres Pálné nagyon szerette a zenét. A lány nem annyira, így nagyon örült, amikor 1856 tavaszán hazaköltöztek, és vége lett a zenetanulásnak. Ekkor egy fiatal költőt, Győry Vilmost vették föl, aki anyát és lányát magyar irodalomra tanította. Mert Veres Pálné elhatározta, hogy a lányával együtt ő is mindent megtanul a házitanítóktól, ami az ő műveltségéből kimaradt. Szilárda nagyon szerette az irodalmat, különösen a költészetet.

Az októberi diploma kiadása, 1860. október 20-a után újra megindult a megyei élet, és Veres Pál megint nagyon sok időt töltött Balassagyarmaton. Nógrád megye Madách Imrét akarta országgyűlési követévé választani, de ő egészségi állapota miatt ezt nem akarta vállalni. Ennek ellenére megválasztották. Nógrád megye szigorú leiratot kapott, és Vay Miklós kancellár is megfenyegette őket, hogy karhatalommal fog közbelépni, mert a megye bizottmányi tagnak választotta az emigrációban élő Kossuthot, Klapkát és Pulszkyt.

1860 őszén Szilárda férjhez ment Rudnay József Nyitra megyei földbirtokoshoz.¹¹ A szülei nagyon szomorúak voltak, hogy a lányuk olyan messze költözött tőlük. Rudnay Józsefnek imponált a felesége műveltsége, olvasottsága. Nem bánta, hogy nem a háztartás gondjai foglalkoztatják a leginkább, hanem olvasni szeret. A kastélyban volt egy galériás könyvtárszoba, ahova a férj rendelt egy íróasztalt is Szilárda számára, hogy ha olvasás közben eszébe jut valami, mindjárt le is tudja jegyzetelni. Szilárda emellett beletanult a háztartás vezetésébe is, és megtalálta az egyensúlyt a család és a művelődés között.

Az országgyűlés megnyitását olyan nagy dolognak tartották, hogy Veres Pálné és a Rudnay család Pestre készült, mert anya és lánya a karzatról akarták nézni az országgyűlés munkáját, Madách Imre felszólalását. Végül nem jutottak be az országgyűlés épületébe, de találkoztak Madáchcsal. Madách mindig nagy tisztelettel viseltetett Veres Pálné iránt, amikor az *Ember tragédiája* megjelent, nekiadta az első példányok egyikét.¹² Az akadémiai székfoglalóját, amely a *Koszorúban* jelent meg 1864-ben, és amelynek a címe *A nőkről, különösen esztétikai szempontból* volt, azonban nem merte elküldeni neki.

9 A Veres fiúk közül az egyik elesett a harcokban, a másik kettőt pedig Világos után közlegénynek sorozták be a császári hadseregbe. Szontagh Pált Bem József bújtatása miatt kétévi nehéz vasban tölendő fogházra ítélték. Ő Olmütz várában volt fogoly.

10 Szilárda neveléséről: M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 20–23.

11 Szilárda férjhezmenetelét leírja M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 26–28.

12 Madáchcsal való barátságáról M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 23–26.

Szontagh Pál viszont odaadta Veres Pálnak, ő pedig a feleségének, aki ezen a munkán annyira felháborodott, hogy azonnal felhívással fordult nőtársaihoz egy lánynevelő intézet megalapítása ügyében.¹³ Madách ugyanis azt fejtegette, hogy „A nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut, könnyebben felfog és tanul, de teremtő géniusz hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak a szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli, s innen, míg a dilettantizmus legkedvesebb kontingensét szolgálja, a művészetet és a tudományt előre nem viszi.”¹⁴

Veres Pál először megpróbálta lebeszélni a feleségét arról, hogy a közélet terére lépjen, talán azért, mert nagyon féltette. Amikor azonban látta, hogy nem tudja eltéríteni a szándékától, akkor nemhogy nem ellenezte a lánynevelő intézet tervét, hanem segítette feleségét azon a hosszú és küzdelmes úton, amin elindult. Veres Pálné megírta cikkét *Felhívás a nőkhez* címmel, és férje elkísérte Pestre. Először a *Pesti Napló*hoz mentek, mert Veres Pál ismerte a szerkesztőjét, Királyi Pált. Ott azonban nem jártak sikerrel, mert Királyi Pál udvariasan visszautasította a cikk közlését, mondván, hogy az egy politikai lap, ahol a nőkérdésnek nincs helye. Az épület folyosóján azonban egy fiatal újságíró megszólította őket, hogy *A Hon* szerkesztőségét keresik-e, és betessékelté őket a szomszédos helyiségbe.¹⁵ *A Hon* szerkesztője Jókai Mór volt, vele találkozott az irodában. Jókai meghallgatta őket, majd közölte, hogy a cikket természetesen leközlí, és a kéziratot betette a fiókba, ahonnan csak hónapok múlva került elő, amikor Veres Pálné sürgetésére Dienes szerkesztő megtalálta, és 1865 októberében leközlötte. Madách Imre nem érte meg a *Felhívás* megjelenését, ő még 1864 őszén meghalt. Nem tudta, hogy székfoglalójával – amiért egyébként bocsánatot kért Veres Pálnétól, hogy nem volt elég átgondolt, hiba volt általánosítani – milyen folyamatot indít el a nőképzés terén. Egy felhívás nem volt elég, már csak azért sem, mert a nők zöme nem olvasta *A Hont*. A második felhívásnak *Buzdító szózat* lett a címe, és Veres Pál ezúttal is elkísérte a feleségét Pestre. Ismét *A Hon* szerkesztőségébe mentek, és ez a második felhívás már hamar megjelent a lapban. Veres Pál támogatta a feleségét, de féltette az egészségét, mert Veres Pálné egész nap leveleket írt, kérvényezett, hogy a nőtársaiban felébressze a felelősségérzetet, és összegyűjtsék az iskola megalapításához szükséges pénzt. Végül 1867. május 24-én a Nádor utcai Tigris Szállóban, *A Hon* szerkesztősége melletti épületben 22 nő megalapította a Nőképző Egyesületet.¹⁶ A Nőképző Egyesületnek egyrészt az volt a célja, hogy vagyontalan nők számára önfenn tartási lehetőséget nyújtson, másrészt, hogy közhasznú tudományokat és ismereteket terjesszen a nők között. Teleki Sándorné állt Veres Pálné mellé. Veres Pálné vezette le az ülést, beszédében összefoglalta a célt, majd a társulati alapszabályokat akarta előterjeszteni, és aláírási íveket körbeadni, de a társulati alapszabályokra már nem került sor, mert a beszéde nagyon elhúzódott. Viszont a hölgyek megállapodtak, hogy hamarosan megtartják az alakuló közgyűlést. Szilárda is ott volt ezen az összejeövetelen, és azt jósolta, hogy még abban az évben ezer tagja lesz az egyesületnek.

Veres Pál ott várta őket a Tigris Szálló előtt, amikor kiléptek. Ez váratlan volt anya és lánya számára. Veres Pál a koronázási ünnepségen részt vevő tisztelgő küldöttség tagja

13 M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 28–40.

14 Idézi M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 29. Ezt az idézetet már én is közöltem a *Nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig* című könyvemben, mert a nőnevelésnek és a nők munkalehetőségei megteremtésének komoly összefüggése van a nyugdíjkérdéssel. Bp. 2012. Gondolat Kiadó, 9.

15 *A Hon* szerkesztősége a Nádor u. 7.-ben volt, az első emeleten, abban az épületben, ahol ma az MTA Titkársága működik.

16 M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 40–48.

volt, ezért volt aznap Pesten a koronázási előkészületeken. De azt mondta a lányának, hogy akkor is eljött volna, ha nem lenne tagja a küldöttségnek, annyira izgatott volt, hogy a felesége sikeres legyen. Meg akarta ünnepelni, hogy a feleségéből közéleti hölgy lett.

A Nőképző Egyesület alapszabályait Veres Pálné írta, de a férje, aki jogot végzett, átnézte, és megállapította, hogy rendben van. Az alakuló közgyűlést 1868. március 23-án tartották meg. Elnöknek megválasztották Veres Pálnét, az alelnök Teleki Sándorné Jozefin grófnő lett. 1895-ig, Veres Pálné haláláig dolgoztak együtt.

Veres Pál abban is segített a feleségének, hogy leveleket írt helyette kaszinóknak, takarékpénztáraknak, hogy támogassák a lányiskola felállítását. A baráti körök tagjai is különbözően álltak az iskola tervéhez. Ballagi Mór nyelvész Vámbéry Árminnal gyakran járt vendégségben Vanyarcon. Először helytelenítette, hogy az iskolafelállításhoz apránként akarják összeszedni a pénzt. „Kanállal akarják kimeríteni a tengert!” – mondta Ballagi. Veres Pálné azonban meggyőzte: „Ha nyáron, fáradtan, a forróság elől egy terebélyes fa árnyékában talál enyhülést, vajon jut-e eszébe, milyen apró magból nőtt ki ez a hatalmas fa?” Végül Ballagi Mór pártoló tagként belépett a Nőképző Egyesületbe, és Vámbéry Árminnal a tantervet is átnézték. Sőt, Vámbéry is pártoló tag lett, 100-100 forintot adtak az iskola javára.

Az iskola alapításának híre eljutott Németországba is, és Otto-Peters Lujza, az Általános Német Nőegyesület elnöke meghívta Veres Pálnét Németországba.¹⁷ Veres Pál nem tudta elkísérni, mert a megyei élet újra teljesen lefoglalta, tanította be a fiatal megyei hivatalnokokat. Jankovich Antalné, akit nem sokkal korábban választottak Teleki Sándorné mellé másik alelnöknek, vállalkozott a hosszú útra. Jankovichné férje azonban nagyon aggódott, hogy két magányos nő útra keljen, de végül mégis ketten indultak útnak. Kasselban és Frankfurtban jártak. Veres Pálné mindkét kongresszuson felszólalt. Veres Pálnak nem volt kifogása az ellen, hogy a felesége külföldre utazott nélküle. Wiesbadenben betértek a játékkaszinóba is, egy kicsit ruletteztek is, de hamar abbahagyták, mert veszítettek. Veres Pálné kicsit aggódott, hogy mit fog szólni a férje a játékkaszinóbeli látogatáshoz, de Veres Pál csak mosolygott rajta.

Amikor az iskolát végül sikerült megalapítani, Veres Pál gratulált a Pestről hazatérő feleségének, akit a vanyarci kastély minden szobájában rózsák vártak. Veres Pál sajnálta, hogy attól kezdve a feleségét gyakran kell majd nélkülöznie, mert Pesten lesz az iskola ügyeit intézni. A férj optimista ember volt, azt jósolta, hogy a következő évtől egyre több növendéke lesz az iskolának, és sokan be is fejezik majd a tanulmányaikat, nem csak belekezednek. Ő nem mehetett a feleségével, mert rövidesen Nógrád megye megválasztotta alispánná, noha balközépi volt, tehát ellenzéki, de Nógrád megmutatta, hogy van önálló akarata.

Szilárda leírta, hogy a család hogyan viszonyult Veres Pál alispánná választásához:

„Nógrádmegye székhelyéről gyönyörű szép levélben értesíti atyám anyámat arról, hogy alispánná választották, s ő most kénytelen kedves családi boldog életét megszakítani, mert érzi, mert látja, hogy ez most tőle a közügy iránti kötelesség, bármily nagy legyen is az áldozat részéről. ...

Igen-igen nagy szomorúságot okozott családukbán az a tény, hogy áldott jószágú édesatyámat most már nem fogjuk oly teljesen, oly kizárólag a magunkénak tekinthetni.”¹⁸

1875-ben a balassagyarmatiak képviselőnek választották Veres Pált. A család Rudnayékkal együtt felköltözött Pestre. 1878-ban azonban Veres Pál lemondott a képviselőségről és visszament a vanyarci birtokra gazdálkodni. A történet elég homályos, Szilárda ír a lemondásról, de nem írja le részletesen, hogy mi történt. Elbeszéléséből úgy tűnik,

17 M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 62–64.

18 Veres Szilárda: *Emlékeim*, 106.

hogy a Szabadelvű Párt mást akart abban a kerületben indítani, és elállt Veres Pál mellől.¹⁹ Szerepe lehetett ebben annak is, hogy a boszniai okkupációt sokan helytelenítették, és sokan kiléptek a Szabadelvű Pártból. Nem zárhatjuk ki, hogy Veres Pál is így tett.

Veres Pálné és Szilárda sok időt töltöttek Pesten. Most már Szilárda lányai is a Nőképző Egyesület iskolájába jártak. Anya és lánya eljártak az Akadémia és a Kisfaludy Társaság irodalmi előadásaira, ahol nők alig fordultak meg.

1886-ban elvesztette a férjét Veres Pálné.²⁰ Veres Pál tüdőgyulladást kapott, de abból még felgyógyult. Választmányi ülésre készült Balassagyarmatra, nem érezte ugyan teljesen jól magát, de kötelességének érezte, hogy ott legyen. Május ellenére hideg idő volt, és ő nem is öltözött fel eléggé. Az ülésen agyvérzést kapott, és lefordult a székről. Még öt napot élt Veres Pál, de a szervezete ezt a betegséget már nem tudta leküzdeni. Hazavitték Vanyarcra. A család gyászolta az elhunyt apát. A *Pesti Hírlap* vasárnapi számában Scarron névaláírással Mikszáth Kálmán írt róla nekrológot, *Múlik a vármegyé* címmel.

Mikszáth nagyon szépen írt Veres Pálról. A nekrológja nagyon sokat elmond az emberről és a kor mentalitásáról:

„...Veres Pál – a mi alispánunk!... a halál... mikor egy régi alispánhoz hozzányúl, az mindig megfagyasztja bennem a vért.

Hogyan, meghalt a viczeispán? Lehetetlen az! Tudom, meg kell annak is halnia, de elhinni mégis nehéz. Az a szelíd, de mégis hatalmas öreg úr, a ki az egész vármegyének parancsolt, a ki úgy látsozott, mint a gondviselés, mely mindig volt és örökké lesz... meghalt volna?...

Tíz évnel is több már, mikor utoljára láttam, a mint hatalmas léptei végigrengtek a megyeház kövezetén. A merre ment, tiszteletteljesen mozdultak meg a kalapok a fejeken... Mert parancs volt neki még az a szava is, a melyik csak tréfának jött ki a szájából. A régi alispánnak talán még a lélegzetében is volt valami a hatalomból.

Egyszer megpillantotta, hogy néhány kődarab föl van szakadva a megyeháza udvarán. Mosolyogva szólt le a várnagyhoz:

Rakják helyre azokat a téglákat, barátom, nehogy meg találjanak bennök botlani az esküdtek, mikor éjjel haza jönnek becsipve.

Elég volt. Ettől kezdve minden esküdt korán feküdt le és józanon. Olyan nagy dolog volt az, ha az alispán kimondott valamit...

Egyszerű, igénytelen ember volt, akiben nem találni nagy ambíciókat, de nagy kötelességérzetet. Bölcs volt, a nélkül, hogy tudákos lett volna, szigorú volt, de mégis szelíd, parancsolni tudott, pedig csak a tanácsadásaival, a tekintély nymbusa adta neki azt a varázserőt... Tiszta, önzetlen jellem, mint a kristály s nemesen dobogó szív volt...

Utóbbi időben nem vállalt ugyan hivatalt, de a megyei közügyekben folyton tevékeny részt vett...

Olyan tisztelettel volt iránta a halál is, hogy ott kereste meg a zöld asztalnál és megvárta, míg a megyei aktákat becsapják” – írta Mikszáth.

Veres Pálné 1889-ben le akart mondani a Nőképző Egyesület elnöki tisztéről, és azt tervezte, hogy Teleki Sándorné lesz az elnök és Szilárda veszi át az alelnöki tisztet.²¹ Szilárda nem akart alelnök lenni, és kétségei is voltak, hogy a férje mennyire helyeselné. Rudnay József támogatta a feleségét, de ellentétben az apósával, ő nem örült annak, ha Szilárda közéleti hölgy lesz. Az Országos Nőképző Egyesület nem fogadta el Veres Pálné lemondását, örökös elnöküknek tekintették, Szilárdát azonban alelnöknek megválasztották.

Veres Pálné Beniczky Hermin és Rudnay Józsefné Veres Szilárda életútja jól példázza, hogy ha kevesen is, de a XIX. században már voltak olyan férfiak, akik elősegítették,

19 Veres Szilárda: *Emlékeim*, 114.

20 M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 71–74.

21 M. Bagossy Éva: *Veres Pálné*. 74–75.

hogy feleségük szolgálja azt az ügyet, amit életcéljának választott. Ők ketten a nőnevelést. Mindketten olyan társat választottak maguknak, akik szellemi partnert is kerestek a feleségükben. Azt tartja a mondás, hogy minden sikeres férfi mögött áll egy nő. A fordítottja azonban nem teljesen igaz, még ma sem. De azért egyre többször fordul elő, hogy a sikeres nő mögött áll egy férfi. Veres Pálné életútjáról pedig állíthatjuk, hogy Veres Pál nagyon nagy mértékben támogatta, hogy a felesége az életét a nőnevelésnek szentelhesse és sikeres legyen. Lehet, hogy Beniczky Hermin határozott és karakán természetével Veres Pál nélkül is elérte volna a Nőképző Egyesület és az iskolái megalapítását, de valószínűleg olyan boldogtalan, magányos sors jutott volna neki is, mint Brunszvik Teréznek vagy Teleki Blankának. Veres Pál biztosította Beniczky Hermin mögött a háttérrel és adott számára támaszt.

Én úgy gondolom, hogy Brunszvik Teréz és Teleki Blanka élete boldogtalan volt, de olvasmányaimból az derül ki, hogy ők nem tartották boldogtalanoknak, magányosnak az életüket, sorsukat. Mindketten tudatosan választották azt az életformát, amiben éltek.

Brunszvik Teréz grófnő Pozsonyban született 1775. július 27-én és Martonvásáron hunyt el 1861. szeptember 17-én.²² Ő alapította Magyarországon az első óvodákat és hirdette a nőnevelés jelentőségét. 1808-ban Svájcban ismerkedett meg Pestalozzival, a híres pedagógussal. Pestalozzi hatására kezdett foglalkozni a nőneveléssel. A leányok, mint jövőendő édesanyák, nevelését tartotta rendkívül fontosnak. Emellett szorgalmazta a nevelőnőképzést. Brunszvik Teréz kezdeményezésére alakult meg a pesti és a budai nőegylet. Hornyák Mária megfogalmazásában Brunszvik Teréz „a küldetéses emberek kitaposatlan, göröngyös útját járta, még 1809-ben egy istenélmény hatására hozta meg életre szóló döntését, mondván: »Elfogadom az összes rászoruló gyermeket, akit a Gondviselés nekem szán.«²³ 1828. június 1-jén alapította meg Budán Angyalkert néven az első óvodát, édesanyja krisztinavárosi bérházában. A mintát az angol infant school adta. Az év őszén kísérletképpen felállított egy kézműiskolát is az óvodából kikerülő hét éven felüli lányok számára. Ez volt a krisztinavárosi ipariskola, ahol kézműipari jártasságot sajátítottak el a lányok. Hatására és munkája révén 1836-ban már 14 kisdededóvó intézet működött az országban. A saját vagyonát is feláldozta erre a célra, egyre szerényebb körülmények között élt. 1836-ban Kossuth Lajos, Bezerédj István és Szentkirályi Móric támogatásával megalapította a kisdededóvó intézeteket Magyarországon terjesztő egyesületet.

Az 1840-es években nemzeti nőnevelőképző intézet felállítására törekedett, ezt azonban végül nem ő, hanem unokahúga, Teleki Blanka alapította meg.

Brunszvik Teréz felnőttkorában nem Martonvásáron élt, a szülői házban, amelyet édesanyjuk halála után egyébként is öccse, Brunszvik József örökölt, hanem Budán. Még Teréz gyermekkorában Bécsben, majd otthon, Martonvásáron a család – mint ismeretes – kapcsolatban állt Beethovennel. Brunszvik Teréz tehetségesen zongorázott, és Bécsben Beethoven tanította zongorázni. Sokan tartották úgy, hogy Beethoven hozzá írta a „halhatatlan kedves”-hez írt nevezetes leveleit, de a levelek címzettje valószínűleg nem Teréz volt, hanem a testvére, Jozefin.²⁴ Teréz jól tudott magyarul, de első nyelvként a németet

22 Brunszvik Teréz életrajzát lásd *Magyar életrajzi lexikon*. Első kötet. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp. 1981. Akadémiai Kiadó. 270.

23 Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”: Teleki Blanka (1806–1862) című munkájában*. Martonvásár, 2001. Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, Teleki Blanka Hölgyklub. Órláng Füzetek 4.; 11.

24 Hornyák Mária azt írja, hogy: „Ez idő tájt fordult szorosabbra Jozefin és Beethoven szerelmi kapcsolata. Lotte aggódott a fejlemények miatt, amelyekről Terézt rendre értesítette.” In: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”: 8.*

használta. Budán ez egyáltalán nem ütközött nehézségbe, hiszen akkoriban még Buda lakossága jelentős részben német anyanyelvű volt.

Brunszvik Teréz egy független nő volt, jelentős vagyonnal. Egész életében mások szolgálatát tartotta fontosnak. Segített Jozefinnek, aki özvegy volt, a gyerekek felnevelésében, és szolgálta az ügyet, a gyermek- és nőnevelést. Lett volna lehetősége férjhez menni, hiszen nemcsak gazdag volt, hanem állítólag szép is. Életrajzírója szerint volt egy úr a háttérben, aki egész életében kitarzott mellette, és többször meg is kérte a kezét. Arról azonban nem ír, hogy ki volt ez az úr.

Teleki Blanka grófnő Erdélyben született, Hosszúfalván 1806. július 5-én, és Párizsban hunyt el 1862. október 23-án.²⁵ Brunszvik Teréz unokahúga volt, Teréz Lotte (Charlotte) nevű húgának az idősebbik lánya. Lotte Hosszúfalvára ment férjhez a különc Teleki Imre grófhhoz.²⁶ Három gyermekük született.²⁷ Blanka fiatalkorában festészetet tanult Münchenben és Párizsban, és szobrászatot Budán Ferenczy Istvánnál.²⁸ Brunszvik Teréz hatására választotta életcéljának a festészet helyett a nőnevelést. Sok időt töltött Brunszvik Terézzel 19 éves korától kezdve. Külföldön is sokat utaztak együtt. Brunszvik Teréz a kiadatlan naplójában, amelyet Hornyák Mária feldolgozott, nagyon sokat írt Teleki Blankáról.²⁹

Blanka 1846-ban egy magyar tanítási nyelvű leánynevelő intézetet állított fel Pesten. A Teleki Blanka által alapított leánynevelő intézet volt az első középfokú lányiskola Magyarországon.³⁰ Szaktanári rendszerrel oktatott. A magyar nyelvet és történelmet Vasvári Pál tanította. Tanítónőként dolgozott az iskolában Lővei Klára, akinek a további sorsa összefonódott Teleki Blankáéval. Az első tanévben alig volt diákjuk, a másodikban viszont már sokkal többen jelentkeztek. 1848 végén az intézet feloszlott.³¹ Teleki Blanka és Lővei Klára Debrecenbe, Nagyváradra, majd Szegedre menekült. A szabadságharc után Blanka menekülteket rejtegetetett. A levelezését a bécsi rendőrség elfogta, és ennek alapján letartóztatták. Kemény büntetést szabott ki rá a haditörvényszék: tíz évi börtönre ítélték, amelyből öt évet letöltött Brünnden, Olmützben és Kufsteinben, ahol Lővei Klára cellatársa volt. 1857-ben szabadult. A börtönben megbetegedett. Előbb Ausztriában, majd Németországban, végül Párizsban élt, ahol a menekültek ügyében tevékenykedett és nőnevelési kérdésekkel foglalkozó cikkeket írt.³²

Teleki Blanka a nagynénje nyomdokain haladt. Azt mondhatjuk, hogy neki már volt minta arra, hogy független nőként is le lehet élni egy életet, ha valaki elég gazdag családból származik ahhoz, hogy a megélhetése biztosítva legyen. És volt előtte egy másik minta is, az édesanyjáié, aki mindig alávetett helyzetben élt a saját házasságában, és alkalmazkodott bogaras férjéhez és anyósához. Úgy tűnik, hogy Lotte alkatalig alkalmas is volt erre a szerepre.

Életrajzírói szerint Blanka azért nem ment férjhez, mert volt az életében egy nagy szerelem, akivel valamiért nem köthette össze az életét, de egész életében ebbe az emberbe

---

25 Teleki Blanka életrajzi adatait lásd *Magyar életrajzi lexikon*. Második kötet. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp. 1982. Akadémiai Kiadó. 833–834.

26 A kastélyról és a családi környezetről ír Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 7–10.

27 Teleki Blanka testvérei: Emma (1809–1893) és Miksa (1813–1872)

28 Festészeti tanulmányait részletesebben lásd: Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 21–24.

29 Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 11–16.

30 Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 25–28.

31 1848-as tevékenységéről: Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 29–32.

32 A szabadságharc utáni évekről és a börtönben töltött időszakról lásd részletesen Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 41–55.

volt szerelmes.³³ Találgatások folynak, hogy ki volt: esetleg Wesselényi Miklós³⁴, vagy talán Vasvári Pál.³⁵ A mi szempontunkból ez teljesen mindegy, a lényeg, hogy tudatosan választotta a férjezetlen nő szerepét, aki az általa választott ügynek él.

Lővei Klára – akinek a családi nevét sokféleképpen írják: Leövey, Löwey, Lővei alakban is használták – Máramarosszigeten született 1821. március 25-én, és Budapesten hunyt el 1897. április 8-án.³⁶ 1836-tól a máramarosszigeti jótékony egyesület műkedvelő színjátszó-társulatában szerepelt. 1843–44-ben Pozsonyban volt az országgyűlés ideje alatt. 1846-tól 1848 végéig, az iskola megszűnéséig Teleki Blanka intézetében tanított Pesten. Mint arról már szó volt, Teleki Blankával együtt menekült. A szabadságharc után Erdélyben nevelő-nőként dolgozott. 1851-ben Pálfalván fogták el, és hazafias tevékenységéért börtönbüntetésre ítélték. Öt évi várfogságra. Teleki Blankával raboskodott együtt Kufsteinban. 1856-ban szabadult, és Máramarosszigeten leánynevelő intézetet alapított. Az intézete 1862-ben szűnt meg, és akkor Teleki Blankával Párizsba ment. Hazatérte után – Blanka halála után – 26 évig nevelőnő volt a Teleki családnál. Emellett 1865-től, a lap alapításától munkatársa volt a *Máramaros* című lapnak. Írásai elsősorban színházi vonatkozásúak, de irodalmi, gazdasági és politikai cikkeket is írt. A fővárosi lapokban is publikált, a szabadságharcra visszaemlékező írásai jelentek meg.

Lővei Klára is független értelmiségi nő volt, de nem gazdag arisztokrata családból. Ezért a nőnevelés mellett, amelynek az életét szentelte, a megélhetéséről is gondoskodnia kellett, amit tanítónőként, nevelőnőként tudott biztosítani.

Olyan, mintha az élettörténeteik egy láncot alkotnának, amelyet Brunsvik Teréz kezdett el a kisedővással és a nőneveléssel, Teleki Blanka folytatott egy középfokú lánynevelő iskolával és Lővei Klára ugyancsak egy lánynevelő intézettel, majd Veres Pálné egy nőegyesülettel, lánygimnáziummal, és az egyetemek egyes karai megnyitásának kérvényezésével, végül Hugonnai Vilma a zürichi orvosi egyetem elvégzésével, és annak kiharcolásával, hogy a lányok is járhassanak egyetemre, legalább néhány karon.

Brunsvik Teréz és Teleki Blanka, illetve Lővei Klára nem voltak férjezettek. Veres Pálné boldog házasságban élte le az életét. Hugonnai Vilma azonban két házasságban is élt.

Hugonnai Vilma grófnő 1847-ben született és 1922-ben hunyt el. Az első magyar orvosnő volt, és egyben az első diplomás magyar nő. Különös, a dualizmus korában nagyon szokatlan életút volt az övé. Egy pesti leánynevelő intézetben tanult, majd férjhez ment egy földbirtokoshoz, aki annyira szerette nálánál sok évvel fiatalabb feleségét, hogy nem állt az útjába. Hozzájárult, hogy Hugonnai Vilma elmenjen tanulni Zürichbe, egyedül, miközben már volt közös gyermekük. Hatéves kislányát és férjét itthon hagyva iratkozott be a Zürichi Egyetemre, amikor megtudta, hogy az megnyitotta kapuit a nők előtt. Férje elengedte tanulni és vállalta a gyerekek nevelését.

A Zürichi Egyetem a beiratkozó nőhallgatóktól akkor még nem követelt érettségi bizonyítványt, mert tudatában volt, hogy a lányok a hazájukban nem tehettek érettségi vizsgát. Hugonnai Vilma hat évet tanult az egyetemen, megszerezte az orvosi diplomát. 1879-ben hazatért. Itthon azonban nem praktizálhatott orvosként, és bár azt is vállalta volna,

33 Erről először P. Szathmáry Károly írt még 1886-ban: *Gróf Teleki Blanka életrajza*. Lővei Klára jegyzetei nyomán. Bp.

34 Hornyák Mária szerint egészen biztos, hogy nem Wesselényi Miklós volt, és ezt naplórészletekkel igazolja. In: *Brunsvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 18.

35 Hornyák Mária egy külön fejezetben ír Teleki Blankának Vasvári Pálhoz fűződő kapcsolatáról. Hornyák Mária: *Brunsvik Teréz „szellemi gyermeke”*, 33–36.

36 Lővei Klára életrajzi adatait lásd *Magyar életrajzi lexikon*. Második kötet. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp. 1982. Akadémiai Kiadó. 63–64.

hogy a pesti egyetemen ismét minden tárgyból leszigorlatozik és államvizsgázik, hogy diplomáját elismerjék, Trefort Ágoston kultuszminiszter még a szigorlatok letételét sem engedélyezte neki. Névtáblájára sem írhatta ki, hogy orvos, csak azt, hogy bába, de ehhez először el kellett végeznie a bábaképző tanfolyamot. Magánrendelőt nyitott a lakásukban, és ténylegesen orvosi munkát végzett. Engedélyt kért az érettségi vizsga letételére, hátha akkor felveszik az egyetemre rendes hallgatónak. Az érettségi letételére az engedélyt megkapta, és 1881 márciusában leérettségizett. Egyetemi felvételi kérelmét azonban a miniszter elutasította. Az orvosi egyetem tanárainak zöme aláírt egy nyilatkozatot, hogy javasolják Hugonnai Vilma orvosi diplomájának honosítását, de ennek sem volt hatása.

Miután pedig Hugonnai Vilma elvégezte az egyetemet és hazajött, a férje hagyta, hogy a saját útját járja. Első férjével, akitől már az is nagyon szép teljesítmény volt, hogy a társadalmi elvárásokkal dacolva felesége ambícióit nem gátolta, az 1880-as évek közepén közös megegyezéssel elváltak.³⁷

Vilma a gyerekekkel együtt elköltözött. Budapesten telepedett le. Itt ismerkedett meg második férjével, Wartha Vince kémikussal, műegyetemi tanárral.³⁸ Az első férjével a kapcsolata nem szakadt meg, ő is megnősült újra, és időnként meglátogatta volt feleségét és családját. Gyakran a második feleségével együtt. Hugonnai Vilma és Wartha Vince kislánya sokat találkozott azzal a bácsival, aki rendszeresen eljárt hozzájuk, és akiről gyerekként nem tudta, hogy az édesanyja első férje volt.

Hugonnai Vilma 1890-től az Országos Nőképző Egyesület iskolájában egészségtant adott elő. Számos cikket írt újságokba. Egyre bővülő praxisa mellett a nőmozgalomban is dolgozott. Diplomáját csak 1897-ben sikerült elismertetnie. Ekkor már egy évtizede Wartha Vince felesége volt.

Wartha Vince Fiumében született 1844. július 17-én, és Budapesten hunyt el 1914. július 20-án. Édesapja Fiumében dolgozott katonaként, a hadsereg élelmezési tisztjeként, de a család Prágából származott. Édesapját rövidesen Szegedre helyezték, és Wartha Vince Szegeden járt gimnáziumba, a piaristákhoz, 1856–60 között. A középiskolai évei alatt teljesen magyarrá vált. Felsőfokú tanulmányait Budán, a József Politechnikumban kezdte. A József Politechnikumban, a későbbi Műegyetemen 1860-ban vezették be a magyar tanítási nyelvet. Nyugdíjazták az addigi német igazgatót, és Stoczek Józsefet nevezték ki igazgatónak.³⁹ Wartha a Zürichi Műegyetemen diplomázott vegyészként 1864-ben. Hazatérve tanársegéd lett a Műegyetem jogelődjében. 1865-ben Heidelbergben dolgozott Bunsen mellett, ahol doktorátust szerzett. 1865–67-ben Zürichben volt tanársegéd, majd egyetemi magántanár. Zürichben megnősült, feleségül vette egy ottani egyetemi tanár lányát, Heussy Zsófiát.⁴⁰ 1867 őszétől a Budapesti Műegyetem ásvány- és földtanára lett. Ő szervezte meg a vegyipar-műtani, azaz kémiai technológiai tanszéket, amelynek 1870-ben első nyilvános rendes tanára lett. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki professzorrá az akkor 26 éves fiatalembert 1870. október 1-jétől. És Wartha Vince nem ijedt meg a feladattól.

37 A válasrról is ír Jobst Ágnes: *A női szerepek határátlépésének értelmezése az első magyar orvosnőről szóló narratívákban (Hugonnai Vilma 1847–1922)* című tanulmányában. *Múltunk*, 2008/2. 19–29.

38 Wartha Vince életrajzát lásd Dr. Móra László: *Wartha Vince. A hazai kémiai technológia megalapítója (1844–1914)*. Bp. 1967. Tankönyvkiadó. 160. Ez a könyv a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok sorozatában jelent meg; Korach Mór – Móra László: *Wartha Vince*. Bp. 1974. Akadémiai Kiadó. 228. A Múlt Magyar Tudósai sorozatban jelent meg.

39 Korach-Móra: *Wartha*, 123.

40 Első felesége 1886-ban elhunyt.

1896–97-ben és 1909–1910-ben a Műegyetem rektora volt. Az ő nevéhez fűződik, hogy sikerült elérnie a Műegyetem mai épületegyüttesének felépítését, mert a Múzeum körüli egyetemi épületeket kinőtte a Műegyetem. A lágymányosi épületek közül a kémia készült el elsőként 1904-ben. Wartha előrelátóan nagyobb telekegyüttest vásároltatott, mint amennyire a beépítési terv akkor kész volt, hogy az egyetem a későbbiekben terjeszkedni tudjon. 1870-től 1897-ig ő vezette a Műegyetem könyvtárát is. 1882-ben megszervezte a Műegyetem vegyi szakosztályát, amellyel megteremtette az önálló vegyészképzést, és 1907-ben sikerült elérni a vegyészmérnök cím bevezetését is. A vegyész szakosztályból vegyészmérnöki lett, és az addig kiadott vegyész oklevelet felváltotta a vegyészmérnöki diploma.⁴¹ Wartha Vince volt az első rektor, aki viselte a diszes, drágakövekkel és gyöngyökkel díszített rektori aranyláncot a rávéssett jelmonddal: „Előre a műszaki tudományok útján.”⁴²

Wartha az egyetemen rendezte be híres agyagipari műhelyét és felállította fotografiai műtermét, még az 1880-as években a Múzeum körüli épületben.

1908–1910-ben az MTA másodelnöke volt. Azon fáradozott, hogy a műszaki tudományok számára megnyerje az Akadémia támogatását. 1912-ben azért vonult nyugalmába, mert súlyos beteg lett.

Szakterületében több területen alkotott maradandót. A hazai szén elemzésével elsőnek határozta meg a gázgyártásban hasznosítható szénfajtákat. Foglalkozott ipari- és ivóvízelemzéssel, borászati kémiával. A filoxéra terjedése kezdetén ő hívta föl a figyelmet arra, hogy a homokos talajok alkalmasak szőlőtermesztésre. Az elsők között ismerte föl a fotográfia szerepét a tudományokban. Támogatott amatőr fényképezési mozgalmakat. A pécsi Zsolnay-porcelángyár által használt eozinmázát ő kísérletezte ki. 1904-ben ő kapott állami megbízást a herendi porcelángyár újjászervezésére. *„Találmányai, sokrétű munkássága, polihisztori ténykedése mellett legfőbb érdeme, hogy a modern szemléletű kémiatechnológia tanítását és kutatását megszervezte és vegyészgenerációk nevelésével iskolát teremtett, amely Wartha nyomdokain haladva, alkotóan továbbfejlesztette a műszaki kémiát, ezt a nálunk eddig alig ismert tudományterületet”* – írja róla Móra László.⁴³

1899-től 1910-ig elnöke volt a Természettudományi Társulatnak. 1899-től 1902-ig ő volt az elnöke – Eötvös Loránd után – a Magyar Turista Egyesületnek.⁴⁴

Wartha Vince demokratikus beállítottságú ember volt. Az abszolutizmust megvetette. A szabadságharc utáni elnyomatás korszakáról egy visszaemlékezésében ezt írta: *„Hogy minő állapotok uralkodtak 1850-től 1867-ig, azt mindannyian tudjuk. Ebből az időből nem idézek okmányokat, mert undorodom tőlük.”*⁴⁵

Wartha Vince elvett feleségül egy elvált asszonyt, akinek már volt egy gyermeke. Ráadásul egy olyan nőt, aki diplomás volt, és hivatása is volt, amelyet gyakorolt. Nem ellenezte, hogy felvilágosító egészségügyi előadásokat tartson, tanítson, és mellette állt abban, hogy a diplomája elismertetéséért küzdjön.

41 Korach-Móra: *Wartha*, 174.

42 Korach-Móra: *Wartha*, 181.

43 Korach-Móra: *Wartha*, 119.

44 Nagy tisztelettel voltak iránta mind kortársai, mind az utókor. Az *Akadémiai Értesítő*ben 1914-ben megjelent Rados Gusztáv emlékbeszéde, *Emlékbeszéd Wartha Vince ravatalánál*. Déri József megemlékezett róla halálakor a *Turisták Lapjában*. 1930-ban jelent meg Ilosvay Lajos: *Wartha Vince rendes tag emlékezete*, Az *Emlékbeszédek* sorozatban. A második világháború után Korach Mór írt róla a *Természet és társadalom* című folyóirat 1956/4. számában, *Mit jelent számunkra Wartha Vince* címmel. Móra László a *Könyvtáros* című lap 1959/1. számában írt a könyvtárvezető Wartha Vincéről. Nyilasi János a *Természettudományi Közlöny* és a *Magyar Kémikusok Lapja* 1964/7. számában is megemlékezett róla.

45 Idézi Móra László, Korach-Móra: *Wartha*, 117.

„Harmonikus családi életük boldogságát fokozza, hogy kislányuk születik, aki a 44 éves férfi rajongásának a tárgya. Idillikus házaselete kihat eredményeire, közéleti sikereinek egyik forrása lesz. Felesége, Hugonnai Vilma, ..., Bécsben lakó barátnőjéhez írja, hogy végtelenül boldog magas kultúrájú férje és gyönyörű leánykája mellett, és helyzetüket így jellemzi: »A jó házastársak képezik alapját a család és az állam felvirágzásának. Jó viszonyban élve egymás között, kétszeres munkabírást fejt ki mindegyik fél, a munka pedig a jó egészség fenntartója és az anyagi jólét megalapítója.« 1892-ben a tiszviselőtelepi Szabóky u. (ma Biró Lajos u.) 41. sz. alatti kertes családi házba költöztek, ahol halálukig laktak” – írja a házaspárról Móra László.⁴⁶

*

Ezek a nők, akikről szó volt ebben az írásban, heroikus tettet hajtottak végre, mert valóban utat törtek, és nem kizárólag azon a területen, ahol tevékenyek voltak, hanem a társadalom szemléletének – igaz nagyon lassú – formálásában is. Hogy a nők számára iskolákat tudjanak alapítani és fenntartani, az úgy volt lehetséges, hogy a férfiak körében is akadtak néhányan, akik már akkor felismerték, hogy a nők iskoláztatása valóban nagyon fontos kérdés, mert a gyerekeket az anyák nevelik, és iskolázottabb anyának intelligensebb gyereke van. Minthogy a többségi társadalom, akiknek a kezében a politikai döntések lehetősége volt, férfiakból állt, a nők pedig – számarányuktól függetlenül – egy elnyomott kisebbség voltak, a változás csak úgy volt lehetséges, hogy a férfiak egy részének a mentalitása is megváltozott. Például Veres Pál értelmiségi barátai nemcsak elfogadták, hogy művelt és ambiciózus felesége van, hanem csodálták is érte, vagyis a környezetének egy része már nem tekintett rá csodabogárként, hogy egy ilyen nőt elvett feleségül. Deák Ferenc beíratta a gyámleányát Teleki Blanka iskolájába, és a következő évben már sokkal több növendék jött, mert az apák és anyák egy része merete követni a mintát. Ugyancsak Deák Ferenc Veres Pálné és Teleki Sándorné kérésére elvállalta, hogy benyújtja a képviselőházban a nők iskolaalapítási kérelmét, és a képviselőház megszavazta azt. Vasvári Pál és a többi tanár el mertek menni tanítani egy lányiskolába. Veres Pál és Jankovich Antal nem gördítettek akadályt az elé, hogy feleségeik férfikísérő nélkül, ketten elutazzanak Németországba. A Budapesti Tudományegyetem Orvoskarán több professzor Hugonnai Vilma mellé állt a diplomája elismertetéséért folyó harcában, és azért, hogy orvosként dolgozhasson. Ennek érdekében aláírtak egy nyilatkozatot. Wlassich Gyula pedig a korszellemnek engedve megnyitotta az egyetem néhány karát a nők előtt, és így tovább sorolhatnánk még példákat. A férfiak zöme azonban messze nem tartott még itt a szemléletváltásban az első világháború előtt.

A tanulmányban szereplő nők indíttatása – Lővei Klára kivételével – közös abban, hogy gazdag, arisztokrata vagy földbirtokos családból származtak és jó anyagi körülmények között éltek. A bemutatott életutak kapcsán tehát az a kép rajzolódik ki, hogy a XIX. században is alakulhatott egy nő sorsa úgy, hogy talált társat, aki támogatta a hivatása gyakorlásában. Ha ez nem is volt szokványos, van rá példa. És voltak olyan emancipált nők, akik nem választották a házasságban élést, amely sok tekintetben védelmet nyújtott volna számukra, hanem önállóan éltek.

46 Korach-Móra: *Wartha*, 137–138.

Büky László

„...két macska voltam, és játszottam egymással”

Babits, Füst, Karinthy és az álmok

Karinthy Frigyes az egyetem matematika–fizika szakára iratkozott, és talán egy szemesztert járt. Az egyetem irattára részben megsemmisült, Szalay Károly nem lelt a beiratkozási könyvben Karinthy nevére (Szalay 1961: 18; 303 1., 2. j.). A matematika, a természettudományok, a technika és a technikai találmányok iránti érdeklődésének műveiben felsorolhatatlanul sok nyoma van. Babits Mihálynak *A Danaidák* című versében az epizeuxisok gyakorisága egyes matematikai műveletek ismétlődéseire emlékeztette, a némileg groteszk hatás alapján a *Dana idák* című paródiájához a „*Matematikai költemény*” magyarázó megjegyzést fűzte Karinthy, aki négyzetre emelést („*És mekegve és makogva²*”), gyökvonást („*∛amphorába*”) és a matematikában szokásos jeleket (mínuszjelet, egyenlőségjelet és emeletes törtre emlékeztető formát) a látható stílus elemei gyanánt alkalmazza (Karinthy 1959: I, 24.). Utóbbiakra az eredeti szövegű is készíthette, amelyben kettős zárójel van, ennek nagy a hírértéke, hiszen költői szövegművekben előfordulásának esélye kicsi. Egy, a Színházi Életben megjelent fényképen Karinthy mint tanár Napóleon és Fedák Sári példáján igazolja az „*érvényesüléstan*” mibenlétét tábla előtt, kezében kréta, a táblán törtvonal, gyökjel továbbá „*x², log*” (Kovács 1982: 151/57.).

Egyszer-egyszer Weöres Sándor is élt efféle lehetőséggel, *A mozdulatlan mozgása* című versében: „*A = A + Diff*”, azután egy elhagyott versében: „*Hajló terünkön kívül még hány világ van? | te titkod ez, √-x | Ki rabként tengsz az anyagi világban, | Mint honát vesztett Vercingetorix*” (Weöres 2013: III, 395.). Tandori Dezső kötetzáró szonettjének címébe tesz kiolvasandó ‘végtelen’ jelet: „*Záró ∞*” (Tandori 1976: 218.).

A természettudományoknak a XX. század fordulója táján új világgépet kialakító hatása volt többek között azáltal is, hogy egyebek mellett a lélektan is (mondhatni:) tudománnyá vált. Karinthy – aki például ösztönösen rájött a később matematikai alapozottságú vizsgálatok által kialakított „*kicsi a világ*” jelenségre, amelynek az a Stanley Milgram által 1967-ben leírt problémája, hogy két, véletlenszerűen kiválasztott személy között hány ismerősön keresztüli kapcsolat szükséges ahhoz, hogy zárt hálózathoz jussunk (Braun 2003: 1601) – általános effajta érdeklődése következtében természetesen a freudizmusban is a modern tudományosság egyik összetevőjét látta. Számos pszichoanalitikus vonatkozású írásának gyűjteményéhez csatolt tanulmányában törekszik a kérdéskör összefoglalására Hárs György, megállapítja: „*A lélek polifóniájának [...] megkettőzése (megsokszorozása?) az, ami Karinthy pszichológiájának – hasonlóan Füst Milánéhoz – alapvetően elkülöníti a hagyományos pszichoanalízistől*” (Hárs 2013: 442.).

A lélek, illetőleg a személyiség megsokszorozódása, megsokszorosíthatása persze az emberi szellemet mindig is foglalkoztatta. Némi túlzással idekapcsolható a kereszténységben a Szentháromság (Trinitas): a három isteni személy egyetlen szubsztancia. A világirodalomból talán elégséges a másokban tovább élő psziché halhatatlanságát 1928-ban megíró Virginia Woolf utalni, a regény hőse férfiúból nővé alakul és mintegy négy évszázados élete van (Woolf 1965).

Babits Mihály 1913-ban közölt olyan regényt, *A gólyakalifát a Nyugatban*, amely az éjjelente álmában más egzisztenciájú Tábori Elemér történetéről szól, Karinthy a *Nyugatban* írt e műről a kettősség fontosságát hangsúlyozva, s hasonló problematikájú regénye a *Kötéltánc*. Ebben három személyiség ugyanaz, Jellen Rudolf (mesmerista orvos)tanár, aki később Darman Dénes okkultista, végül Raganza, „nagyszabású kalandor” s elbukó diktátor. A regény két klinikusa, Tölgy doktor és Meyer beszélgetésében ez hangzik el az álmodásról: „[...] csodálatos, boldogító, ragyogó vidámság önt el, eszedbe jut, hogy csak álmodol! [...] egyszerre olyan vicces és könnyű és egyszerű lesz minden!” A regény végén azonban a valóság egészen más, akasztófa alatt találja magát a főhős: „[...] – nini reggel van, nini ez van most, most van, most van, most van: egy magas rúd a háta mögött, két gyalulatlan lépcső a lába alatt” (Karinthy 1958a: 40; 226). Karinthy lírájából idézhetni az álomnak és a véres valóságnak ha nem is halálos kimenetelű kettősségét az *Álom* című verséből (1977: 20.):

*„[...] egy csillagot lekapartam.
De mögötte az ég kiszakadt és szétfolyt
S belőle genny és aludt vér folyt.
S acsarkodva téptem az eget
És éreztem folyni a vért, ragadót és meleget.*

*Odítva felébredtem
Hát a mellemet martam,
Kiszakítottam, felkapartam
És folyt a vér – [...]”*

(NB. A *rossz álom* című írása ugyanezzel a verssel kezdődik, kisebb szövegváltozásokkal, l. Karinthy 1957: I., 147.).

A legendák szerint a második világháború idején Los Alamosban munkálkodó magyar fizikusok lépten-nyomon tápot adtak marslakó, földön kívüli voltuknak, Teller Ede különösen büszke nevének „E. T.” monogramjára, amely ‘extraterresztrikus’-t, jelent, s a fizikus egyszer panaszkodott, hogy bizonyára Kármán Tódor lehetett, akinek erről eljárt a szája (Marx 2004). Füst Milán naplójában 1919-ben megírja, hogy ha behunyta szemmel képzelete mintegy „[...] érzés formájában jelenik meg s majdnem pontosan mutatja azokat a helyeket, amelyeket eddig valójában sosem láttam s látás közben is csak elképzelttem”. Azután így folytatja: „Legtitkosabb és a legérdekesebb a Babits és Karinthy tüneménye. Babits, ha akar, elalvás előtt processziót lát: elvonulnak előtte idegen arcok és zászlók s ő nézi őket – sok arc mulattatja, sok megrémíti. Karinthy pedig újságot olvas, sosem látott szöveggel és boszankodik a cikk ostobaságán. – Ostobaság, amit ők feltételeznek, hogy a látás-mezőn valóságos kép jelenik meg, amelyet ki lehetne vetíteni” (Füst 1999: I., 410.). – Füst Milánt foglalkoztatta ez a jelenség, mert kétszer is följegyzte Babitsról és Karinthyról ezt (Füst 1999: I., 405.). Füst lírájában számos helyen jelenik meg az álom, s némelykor a személyiségtől független entitásként is: „[...] alszol s homlokod körüli gyenge csillogás. Egy titokzatos élet | Ölel át s szivedbe, mint a permeteg, esőznek édes álmai, | Hogy elborítanak, benned s körüléd jár az álom végelethatalmanul, – hanyatlasz el, –

! S amellet mosolygysz, akár a boldogok. Hát jól esik a kűzdelmet feladnod álmodó?" (A mélyen alvó). A „bened s körüléd jár az álom” szerkezet mintegy tárgyiásítja az álomképeket (vö. Büky 2002: *álom*). – A Karinthy-féle, említett kivetítéstechnika a *Kötéltánc*ban is megvan: „A rádiumsapkát, mely hátulról átvilágítja a szem sárga foltját, fejére teszik” egy médiumnak, akinek a szeméből „kísértettrögöző közeg áramlik elő” (Karinthy 1958a: 119.), novellát is írt róla *A lélek arca* címmel.

A Babitsra vonatkozó arcprocesszió a *Gólyakalifa* kapcsán érthető, az elbeszélő is erről vall: „Legkisebb koromtól nagy hatással voltak rám az arcok. Ma is szinte közvetlenül vélem látni bennük a lelket: az ember és az arca egy előttem. De mint ez az arc, olyan hatást még [...]” (Babits 1967: 20.). A rövid regényben tucatször többször olvasható az *arc* szó alapjelentésben és mint színekdoché; csupán két példa mutatja, hogy a Füst Milánnak is „eljár a szája”: „Most – nem tudom ennek a leánynak az arcát élém képzelni” – „[...] lám, lám, gondolkozzunk csak, az arcára, az arcára, a rendes arcára nem emlékezem [...]” (Babits 1967: 238.; 247.). Állítólag Babits maga nyilatkozott saját, nyomasztó álmairól (Kardos 1972: 451). A „sosem látott szöveg”, amelyet Karinthy elalvás előtt olvas, hasonló kapcsolatú; az *Így írtok* ti tartalmaz tördelésben, híryanagban elképzelt újságokat (*Az est, Nemzeti Újság, Pesti Napló, Magyarország*) karinthy írásokkal tele.

„A komikus képtelenség ugyanolyan természetű, mint az álmok képtelensége” – írta a XX. elejének (mondhatni: divatos) francia filozófusa, Bergson (1968: 151.). A *Gólyakalifa*, a *Kötéltánc* (és az *Orlando*) olyan műalkotások, amelyekben képtelenségek a lélek, a személyiség összetettségére vonatkoztatva jelennek meg. Ugyanilyen, de csupán a logikai és grammatikai groteskséget eredményező az a nevezetes Karinthy-szövegdarab, amelyik – mint Babits regénye is – Sigmund Freud mélylélektani és álomelméleti munkáira épül, és amelyik az *Ötórai záróra* című írása a házmaster kapunyitására váró elbeszélő ötleteinek sorozata. A bevezető két groteszk: „Gyomorpiszkálót, valódi angol tükörzúzót (szabad zárral), cipőtalpsorvasztót és kétoldali orrtűket igazolvány nélkül csak a jövő hónap közepétől, hajnali négy és öt között árusíthatnak a pékek. – Továbbá azt álmodtam, hogy két macska voltam, és játszottam egymással” (Karinthy 1958b: 519.). A kettősség ilyenén álmodása a macskától mint egzisztenciától aligha várható – viszont e komikus képtelenség az álmok világának más képtelenségeivel együtt közel van azokhoz a pszichikai jelenségekhez, amelyek számos irodalmi műalkotás témáját adják.

IRODALOM

- Babits Mihály 1964, *A gólyakalifa*, Magyar Helikon, h. n. [Budapest]
- Bergson, Henri 1968, *A nevetés*, Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredetije: 1914)
- Büky László 2002, *Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban)*, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged
- Braun Tibor 2003, *Egyetemes lángelme – A hálózatok új tudományának előfutára: Karinthy Frigyes*, Magyar Tudomány, 1601–2.
- Füst Milán 1999, *Teljes napló I–II*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999.
- Hárs György Péter 2013, „Röpködő rémmaki” – Karinthy és a pszichoanalízis, in: Karinthy Frigyes, „Új lélektan” – *Pszichoanalitikus írások*, Múlt és Jövő Könyvkiadó, Budapest 371–443.

- Kardos Pál 1972, *Babits Mihály*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Karinthy Frigyes 1924, *Széljegyzetek a „Gólyakalifa” olvasása közben*. Nyugat I., 504–5.
- Karinthy Frigyes 1977, *Nem mondhatom el senkinek – Versek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977
- Karinthy Frigyes 1957, *A lélek arca – Összegyűjtött novellák I–II.*, Magvető Könyvkiadó. I: 136–47.
- Karinthy Frigyes 1958a, *Kötéltánc*, Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Karinthy Frigyes 1958b, *Az egész város beszél I–IV.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. II: 516–9.
- Karinthy Frigyes 1959, *Így írtok ti I–II.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Kovács Ida 1982, *„Nézzétek meg ezt a fotográfiát” – Karinthy Frigyes összes fényképe*, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
- Marx György 2004, *A marslakók legendája*, <http://www.kfki.hu/~tudtor/tudos1/mars1.htm1> (2004. február 4.)
- Tandori Dezső 1976, *A mennyezet és a padló*, Magvető, Budapest
- Weöres Sándor 2009, *Egybegyűjtött költemények I–III.*, Helikon, Budapest. III: 25.
- Weöres Sándor 2013, *Elhagyott versek I–III.*, Helikon, Budapest
- Woolf, Virginia 1966, *Orlando*, Európa, Budapest

Fried István

France Prešeren – magyar aspektusból

*Bolj'ga srcá ni imela Ljubljana,
Kak si za srečo človeštva bil vzgan.*¹

*Ljubljana-szerte az emberiségért
Szív hevesebben alig dobogott.*²

Megvan a nem csekély veszélye annak, hogy egy nemzeti irodalom „irodalmi” kánonjában kevésbé számon tartott (noha nem teljesen ismeretlen, több ízben erőteljesen méltott) költőt – mégis, minden egyéb megfontolás ellenére – az említett nemzeti irodalom felől szemlélve kísérel meg egy értekező bemutatni, mindenekelőtt a hazai olvasóknak. Hiszen „első felindulásból” mi mást tehetne, mint keres – ebben az esetben egy Prešerenhez – hasonló életpályát, költészetelgondolást vagy éppen idegondolható műfaji alakzatot, ilyen módon a saját értelmezői tartományába vonhatja, ami Prešeren „eredeti” kontextusa, nyelvviség-nyelvelfogása, műfajtervezése miatt „idegen”-nek volna elkönnyvelhető. Ennek a nyilván jó szándékú és olvasóbarát törekvésnek kockázatos voltát mutatja a Prešeren 200. születésnapjára rendezett konferencia előadásainak közreadása³, s bár az előtérben a romantikus poéma, elbeszélő költemény, verses elbeszélés (povest v verzih) állt, Prešeren és kortársai, esetleg rokonítható költőtársai között kimutatható (valóban kimutatható) tipológiai analógiákat célozták meg az előadók, az egyes előadásokat tekintve többnyire meggyőző módon, egészében, az általában hasonló módszerrel végzett összehasonlításokat összeolvasva, egymás mellé rendelve, kétes sikerrel. Mert elfogadható, hogy egy, az 1820-as, 1830-as esztendőkből (Walter Scottra gondolva, az 1810-es években) született műfajnak, nevezzük így, verses elbeszélésnek, lehetnek, vannak „nemzeti irodalmi” változatai; másképpen szólva: az 1820-as esztendővel induló kelet-közép-európai Byron-befogadás mindenütt konfrontálódott a „hazai” elvárásokkal, szembekerült az irodalmi és teoretikus előzményekkel (az irodalomfelfogással), e befogadás történelmi vagy a közeli múltból merítő tematikájával igényelte az addigiaktól eltérő szólást; s az sem tagadható, hogy ez a „műfajtörténet” majdnem töretlenül folytatódott az 1840-es esztendőkből – mégis megfontolandó: többet tudunk-e Prešerenről, ha elfogadjuk, hogy egy műfaj Tarasz Sevcsenkótól Puskinig, Petőfitől Mickiewiczig, Máchtól Mažuranićig,

1 Poezije doktorja Franceta Prešerna in Dodatek njegovih drugih pesnitev ter prevodov in prireditev ljudskih pesmi, zbral in uredil Anton Slodnjak. Ljubljana 1969. Az innen s a következő jegyzetben i. m.-ből származó idézetekre a továbbiakban külön nem hivatkozom.

2 *France Prešeren versei*, vál., bev. Josip Vidmar, ford. Csuka Zoltán, Lator László, Tandori Dezső, a bev. ford. Gállos Orsolya, Bp, 1975. Tandori Dezső ford.

3 *Romantična pesnitev. Ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna. Mednarodni simpozij Obdobje – Metode in svrsti*. Ljubljana 4–6. december 2000, uredil Marko Juvan. Ljubljana 2002. Külön nem hivatkozom az egyes tanulmányokra, melyekre többnyire polémikusan reagálok. Kivétel Marko Juvan, Jože Pogačnik, Jože Toporišič, Henry R. Cooper dolgozata, a későbbiekben jelzem kapcsolódásom hozzájuk.

Njogošig egyként vehető össze, méghozzá olyképpen, hogy a műfaji alakzatok, a személyiségfelfogások és nem utolsósorban a műnek magának intencionálta (irodalmi) rokonságai egy fejezetben kapnak értelmezést? Vajon a költő Prešeren verses elbeszéléseinek alakjai ennyiféleképpen és ilyen közvetlenül kapcsolódnak-e a byroni személyiségfelfogás alapján szerepeltetett történelmi vagy kulturális „hősök”-nek a kortárs alkotásokban föltűnő figuráihoz? S ha ezúttal a magyar irodalomnak a XIX. század húszas éveitől kibontakozó romantikáját, verses epikáját gondolom olyan tényezőnek, amely felől Prešeren költészete talán jobban értelmezhető, nem szaporítom-e csupán az érdeklődést keltő, ám több szempontból elmarasztalható, helyenként reflektálatlanul hagyott párhuzamok kimutatását, ahelyett, hogy az eltérések, a byroni „alapvetést” többé-kevésbé más-ként módosító (és éppen ezeknek a módosító gesztusoknak révén rokonítható) jelzések legalább oly súllyal megszólalának. Hiszen valószínűleg a könnyen kimutatható és többnyire a kevésbé lényegi hasonlóságok regisztrálása legfeljebb a művek „külső jegyei”-nek bemutatására szorítkozik, míg az összehasonlító irodalomtudományban honosságot kapó „komplex konfrontáció”⁴ a különbözőségek és ezek segítségével a mű és kontextusa (kontextusai) viszonyrendszerét is képes feltárni. Mindennek nem mond ellent, hogy a kétoldali egybevetések (Prešeren–Puskin, Prešeren–Mácha, Prešeren–Sevcenko, magyar részről hozzátehető: Prešeren és Vörösmarty) inkább előkészületei lehetnek (vagy lehetnének) egy regionális szintézisnek, amelyben a kétoldali összehasonlításból kinyert felismerések a reflexiók előtt nyitott rendbe szerveződnének, és részint az egymásra utaló, közös forrásból származó jellegzetességekről tetszene ki, mennyire járulnak hozzá egy költő- és költészet-típus általánosíthatóságához, részint az egyes költőszemélyiségek „szingularitás”-ának milyenségére volna több fény deríthető. Annál inkább készlet töprengésre följebb vázolt tézisémet, mivelhogy korábban az foglalkoztatott: milyen mértékben érdemes konfrontálni két költészetet, ha filológiaiilag semmiféle kapcsolat nem mutatható ki a két költészet között. Korántsem a „francia iskola” hatása alatt állva kerestem annak nyomát, mit tudott (vagy tudhatott) Prešerenről (és általában a szlovén irodalomról) a kortárs magyar olvasó. Az eredmény kiszámíthatónak bizonyult: szinte bizonyosan semmit, és ez jórészt a fordított esetben is igaz. Mindazonáltal a szlovénekről (kiknek egy része a történelmi Magyarország keretein belül élt) meg-megjelentek híradások⁵, a legkevésbé irodalmi-nyelvi jellegűek; talán csak Kopitar munkássága mondható kivételnek.⁶ Igaz, olyan furcsaság bukkant ki, hogy a kétnyelvű, a két irodalomban szerepet játszó, nem teljesen jelentéktelen magyar–szerb költő, Vitkovics Mihály–Mihailo Vitković Bécsben ugyan találkozott Kopitarral, de egy levelében horvátfiként emlegette.⁷ Ez az apró adat érzékelteti a szlovén–magyar irodalmi kapcsolatok lényegi hiányát. Mindazonáltal az általam kutatott Prešeren–Vörösmarty-„viszonylat”⁸ mégsem vezetett zsákutcába, hiszen jobban foglal-

4 Sótér István: *Összehasonlítás – szembesítés*. In: uő: *Az ember és műve*. Tanulmányok, Bp., 1971, 273–284. Vö. még Fried István: *Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba*. Bp, 2012, 80–81.

5 Vö. tőlem: *Zu den Anfängen der ungarischen Jugoslawistik*. Vjestnik bibliotekara Hrvatska 1981 (1983) 77–86, *Neue Angaben zu den slovenisch-ungarischen Beziehungen*, *Studia Slavica* 1990, 109–114.

6 Uő: *Jernej Kopitar und die ungarische Kultur*. Österreichische Osthefte 1880, 293–301, Jernej Kopitar in madžarska kultura. *Jezik in slovnstvo* 1981/82, 2–3.: 62–65.

7 Kazinczy Ferenc levelezése XXIV, s.a.r. Orbán László. Debrecen 2013, 234.

8 *A nemzeti eposz kelet-közép-európai jellegzetességeihez* (Vörösmarty és Prešeren). *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 1974, 18., 93–108., *Tipologija szlovenszkogo i vengerszkogo romantizma*. *Studia Slavica* 1980, 139–154., *Vörösmarty kelet-közép-európai romantikája*. In: uő: *Bolyongás a kelet-közép-európai labirintusban*. Egy soknyelvű, sokműveltségű régió „természet”-rajza. Bp, 2014, 75–90.

koztatott a kelet-közép-európai költészet regionalitása, tipológiai besorolhatósága, mint a két költőre kétségtelenül jellemző romantikus karakterológia; hiszen a szlovén és a magyar költő lehetőségei, nem tulajdonítva az első megközelítés során különleges jelentőséget az életrajzi adatoknak (például annak, hogy a szlovén és a magyar költő egyként jogot végzett), elsősorban a nemzeti irodalom differenciáltságából, illetőleg differenciátlanságából, az irodalmak nyelvi fölkészültségéből, illetőleg az utóvédharcra kényszerülő klasszicizmusok rétegzettségéből rajzolhatók ki. A következő lépésben az innen származó feltételezéseket négy irodalom, a szlovén, a cseh, a lengyel és a magyar romantikus korszaka hasonlóságainak és eltéréseinek vizsgálata során gondoltam újra, a négy reprezentatív költő (Prešeren, Mácha, Mickiewicz és Vörösmarty) műfajait, elsősorban verses epikáját elemeztem⁹ részint a műfaji innováció szempontjából, azaz mennyire igazítják át Byron metrical romance-át, törvényen kívülijét, önértelmező iróniáját a maguk körvonalazta ars poetica szerint, másképpen fogalmazva: miféle elmozdulás szemrevételezhető a byroni modelltől, vajon parodisztikusan viszonyulnak-e a byroni verses elbeszéléshöz, átveszik-e a *Don Juan* reflexiós előadását (tudjuk, a leginkább ezt Puskin tette meg *Anyeginjében*, viszont az ő bevonása – jóllehet a Mickiewiczével, Prešerenével, Vörösmartyéval azonos nemzedékbe sorolandó – több megfontolást igényel, éppen az eddig figyelmen kívül hagyott állami-politikai, társadalmi-kulturális kontextus miatt). Más oldalról közelítve, aligha tagadható, hogy a lengyel és a magyar klasszicizmus olyan műmodelleket teremtett, és olyan poétikákat népszerűsített, amelyek az iskolai oktatásban még jó ideig tovább éltek, a felvilágosodás itt is létrehozta a maga klasszikáját, amelynek ellenében szükségesnek bizonyult a romantikus áttérés, az önnön klasszicista kezdeményeinek polémikus újragondolása; s ha a felvilágosodás eszmevilágát a maguk poétikájába integrálják is a lengyel és a magyar romantika költői (olykor nagyon határozottan problematizálják), valójában a költői világot romantizálják: a verses elbeszélés lényegében a korszerű regény és a novella „helyén”, annak hiányában jön létre, de tematikájában érzékelhető a („történelmi”) regény felé vezető szálak.¹⁰ A cseh és a szlovén romantikus költő viszont olyan értelemben teremti meg a nemzeti irodalmat (természetesen nem teljesen előzmények nélkül), hogy a felhasználható források között hiányzik lényegében a „nyugati” irodalmak kontextusában felépült hazai klasszicizmus; elmondható ugyan, hogy a klasszikának meghatározott változataival találkozunk, elsősorban az iskolás klasszicizmussal, ám a kiépítendő műfaji rendszerhez nem szolgáltatnak a cseh és a szlovén klasszicista szerzők sem elegendő érvet, sem elegendő nyelvi anyagot. Mindehhez érdemes az irodalmi nyelv létrehozásáért vívott külső és belső küzdelmet hozzászámítanunk: a leginkább a szlovén költőnek kellett döntenie arról, melyik hazai nyelvi forma, alakzat, dialektus lesz az, amelyen szólással igazolni lehet a nemzeti irodalom terminológiai egyidejűségét az európai irodalmakkal (Mácha már támaszkodhatott olyan szótári, grammatikai, fordításban megnyilatkozó, „áltörténelmi” szövegi előzményekre, melyek segítették a németnyelvűség csábításának leküzdésében, eltérésében a klasszicista iránytól, valamint a romantikus nyelv kibontakoztatásában). Ez a példa jelezte, hogy a kronológiailag összehozható költők, akiknek költői pályáján, a nemzeti irodalmi funkciójukat tekintve, világ-irodalmi tájékozódásukat szemlélve oly sok közös vonás tárható föl, a nemzeti irodalom romantikus nyelvfelfogása vizsgálatokor viszont lényegi különbségek fedezhetők föl, és az sem mellékes tényező, miféle eltérések jellemzik a német kora romantika szerzőit érteleme-

9 *Die Fragen des Überganges vom Klassizismus in die Romantik in der Dichtung von Mickiewicz, Mácha, Prešeren und Vörösmarty*. Studia Slavica 1973, 23–38, *France Prešeren és az európai romantika*. Helikon 1979, 488–493, *France Prešeren und die europäische Romantik*. Slavica 1981, 85–94.

10 Vö. tölem: *The genres of the epic and novel in romanticism*. In a 3. sz. jegyzetben i. m., 13–18.

ző, műveiket tanulmányozó(?) magatartásukat. Vörösmarty például csak közvetett ismeretekkel rendelkezett Novalisról, és a Schlegel-fivérek korai munkái, a katolizálás előtti időszakból eredeztethető tanulmányai folyamatos és beható tanulmányozásáról ugyan csak nemigen szólhatunk. Ugyanakkor az új mitológia¹¹ létesítése valamennyi költőnknek feladatult jutott, különféle képpen reagáltak le, mily mértékben várja tőlük a hazai közvélemény (a legkevésbé a szlovén az 1830-as években, ha volt ilyen egyáltalán), hogy a tételes vallástól lényegében elszakadva, a barokk és a klasszika antikvitásélményét már némileg kiüresedettnek érezve, ugyanakkor az antikvitásra reagáló romantikus kezdeményekkel kísérletezve egyfelől a történetírástól hitelesített, költőileg megformált új mitológia teremtődjék meg, másfelől ennek kísérleti szerepe elsősorban éppen a verses elbeszélés¹² (már most előlegezem, hogy az említett költők talán kétségek között tapasztalták meg a hazai ősvallás nyomainak, emlékezetének hiányát) lehetett – a klasszikus értelemben vett nép/nemzeti eposz hiánya, valamint a hazai hősepika létrehozásának szükségessége nyomasztólag hatott –, miközben a legromantikusabbnak, az összművészetinek remélt, hitt regény – hazai – változatára még várni kellett, a magyar és a lengyel irodalomban kevesebbet, a szlovénban és a csehben többet. A korábbi tanulmányaimból levont tanulságok arra készítetnek, hogy az eddigi regionális keretben és igen vázlatosan készített tipológiai kísérleteimet úgy folytassam, hogy (felhasználva a szlovén kutatások eredményeit) France Prešeren életművének néhány állomását a magyar elemző aspektusából ismertessem, ilyen módon arra próbáljak válaszolni, mennyire mélyíthető el, differenciálható a magyar romantika kutatása, ha egy vele rokonítható, eltérései ellenére egy típusba sorolható, ám az olvasók egymást követő generációjában lényegében alig ismert költőről igyekszem igazolni, hogy nélküle az európai romantika története nem írható meg: a magyar romantika olyan vonásaira is fény deríthető, amely France Prešeren életművének elemzése nélkül továbbra is homályban maradna. Kérdés azonban, hogy miképpen hozható (magyar vagy egyáltalában: nem szlovén) olvasók közelbe az az egyedi, akár különösnek is minősíthető pálya, amelynek során Prešeren egyfelől a kétnyelvűségnek (problematikus volna ekképpen írni: a kettős otthonosság¹³ különböző mértékben van jelen a cseh, a lengyel, a magyar irodalomban: másutt – többek között – a lengyel emigráció irodalmáról, a XX. század cseh–német irodalmi összefüggéseiről, a városi német sajtó magyar irodalmi szerepéről érdemes volna hosszabban megemlékezni); másfelől a kétnyelvűség irodalom-létesüléséhez való hozzájárulását nem tagadva, Prešeren tanújelét adja annak, hogy határhelyzetének nem pusztán előnyeit élvezzi, hanem számottévó hátrányait is kénytelen elszenvedni: meghatározott műfajokról kell lemondania, nem pusztán a hazai előzmények hiánya miatt, hanem főleg azért – teszem hozzá –, mert ama meghatározott műfajhoz (például a tragédiához) nincs megfelelő nyelve.¹⁴ Prešeren pályaképe nem teszi lehetővé, hogy az értekező olyképpen mutassa be a nem szlovén (vagy a szlovénul nem tudó) olvasónak,

11 *Literarische Romantik*, hg. Helmut Schanze. Stuttgart 2008, 203–213.

12 Osszián európai befogadása, a szerb népköltészetből a hősi énekek, valamint az Igor-ének készítették V. Hankát, hogy maga hozza létre a középkori cseh költészet „hiányzó” darabjait. Igaz, Kopitar, majd a zöldhegyi kéziratot illetően Dobrovský kételkedett a „talált” művek hitelességében, a cseh romantikus történetírás azonban forrásként használta.

13 E fogalmak tág körű kifejtése: Dionýz Ďurišin a kollektív: *Systematika medziliterárneho procesa*. Bratislava 1988, Uő: *Čo je svetová literatúra*. Bratislava 1992, 124: itt a formálódó nemzeti irodalom jellegzetességeként említődik.

14 Levelei 1832-ben Kastelichez és Čophoz: France Prešeren: *Poezije in pisma*, uredil Anton Slodnjak. Ljubljana 1964, 313., 317.

miszerint a kelet-közép-európai romantikus költő modelljeként tárgyalható, s ha mégis történik erre kísérlet (részemről már igen óvatosan történt), akkor főleg a megközelítésnek összehasonlítható irodalomtudományi megalapozottsága kínálhat segítséget, már csak azért is, mert a komparatiztikának az összehasonlítás csak annyira eszköze, mint általában a tudománynak, adott esetben jóval eredményesebb a konfrontálás, az együttolvasás, az egymásra olvasás, az „idegen” jelenség olyan integrálása a sajátba, amelyben az idegen a saját komplementaritásaként szolgálhat, az idegenben nem bizonyosan ismerhetünk rá a sajátra, esetleg a saját kijátszatlanul maradt lehetőségére, és csak megfelelő óvatossággal következtethetünk arra, miért kellett esélyeknek, megszólalási módoknak, eljárásoknak kijátszatlanul maradniok. Így a Prešeren–Vörösmarty-szembesítés rávilágíthat arra, miféle formáját találta meg a két költő az „emberiségkölteménynek”, Vörösmarty miért tudta a drámai formát választani, jöllehet *Csongor és Tündéjében* az előzménynek gondolt bécsi külvárosi komédia (*Varázsfuvola*) legfeljebb áttétellel nevezhető meg mintaként, Prešeren viszont miért a líra-epika-dráma hármasság igényeinek igyekezett megfelelni a *Keresztelés a Szavicánnal* (Krst pri Savici), miközben elváltaszja az én vallomásokát a történések elbeszélésétől, illetve a drámai formának a párbeszéd beiktatásával tesz eleget anélkül, hogy a drámában szükséges konfliktushelyzetek valódi összecsapáshoz vezetnének. Mármost a Prešeren e művével kapcsolatosan emlegetett verses regények, verses elbeszélések, poémák, „metrical romance”-ok szinte kivétel nélkül másképpen szembesülnek az elbeszélő státusa, „szavahihetősége”, az autodiegetikus történetmondás problematikussá válásával, a szereplői és elbeszélői nézőpontok szétválásával és egy igen összetett narráció elfogadtatásával. Mindez a drámai formát választó Vörösmarty számára megkerülhető volt, hiszen a drámában egyenértékűnek értelmezhető valamennyi szereplői megnyilatkozás, mind a szereplői – önreflexiókban gazdag – elbeszélés, mind az eufóniával érzékeltetett lírai tónus beépülhet a dráma szerkezetébe, amely lényegileg eltér a verses elbeszéléstől, ennek viszont (Prešeren esetében igen hangsúlyosan) a tónusváltás, a verselési változatosság az egyik fontos jellemzője. Más kérdés, ha Vörösmartynak az 1820-as esztendőben közreadott ún. „kiseposzai”-ra is kitérünk, melyekben éppen nem a drámaiság, de a drámai szerkezet teljes mellőzésére bukkanunk: itt már a byroni hős, a tépettség-szagga-tottság, a természetleírás stb. közvetítheti a nyelvbe rejtett líraiságot, a szerzői szólam elfedettsége miatt nemigen nevezhető meg az álláspont, amely eligazíthat a műbe „behallgatott” igazság tekintetében. Ez viszont olyan jellegű eltérést és hasonlóságot feltételez, amelyeknek feltárása során a két irodalom alakulástörténetébe pillanthatunk be. Aligha járunk másképpen, ha Mickiewicz és Prešeren összeolvasására vállalkozunk. Kézenfekvőnek tetszik, hiszen Prešeren közvetve és közvetlenül megismerkedett több Mickiewicz-művel, fordítójukká is vált, méghozzá éppen a *Keresztelés a Szavicánnal* kapcsolatban emlegetett *Konrad Wallenrod*-ból ültetett át – valamivel később – egy rövidebb részletet – német nyelvre.¹⁵ Ha a szlovén költő valamit megtanulhatott az akkor már európai hírnévre szert tett lengyel költőtársától, az a kilátástalan küzdelem az eposz létrehozásáért. Noha a barokk eposzok felújítani és egyben újrafogalmazni kívánták a műfajnak „megfelelő” történéseket (jelentős nemzeti, egyetemes ügyek), az eposzi jellemzőket, a „regényes” epizódok helyét és jelentőségét a történetegészben, az eposzi mitológiával már ők sem igen boldogultak, a Prešeren által ismert-emlegetett portugál költő, Luis de Camões 1572-es eposzában (*Os Lusíadas*) szembekerül az antik mitológia újkori értelmezhetőségének, funkcionálásának dilemmaival, az antik istenek történetalakító tevékenység-

15 O! Volkslied címmel. Másik fordítása Mickiewicztől: *Resignation*. A szlovén irodalmi szituáció összetettségét jelzi, hogy Prešeren fordításait Janko Glazer, valamint Anton Slodnjak ültette át szlovénre, hogy a németül nem olvasó közönség számára hozzáférhetővé váljon.

gének és az eposzi hitelességnek problematikusságával, s ezzel párhuzamosan az elbeszélő a képzelet szerepét firtatja az irodalmi alkotásban. Mickiewicz pályája során éppen úgy küszködik a mitologizálás és általában a mítosz „irodalmiság”-ára kérdező alkotói törekvésekkel, mint ahogy Vörösmarty többféle forrásból táplálkozó, ám általa formába öntött nemzeti hiedelem- és őshit elgondolása szintén az ősvallás rekonstruálását kísérli meg: erre utalást lelhetünk a *Keresztelés a Szavicán* című műben is. Mickiewicz idegondolható műve nem annyira *Az ősök* (Dziady) második része, a halottas ünnep folklorisztikus emlékezetével, hanem a *Grażyna*, amely hazafias tematikájával, a rejtelmes cselekményt szervező beépítésével, a jelen helyzetbe beleszövődő, különös magatartásokat meghatározó kitételeivel, egyszerre valósítaná meg a nemzeti eposzt, és térne el annak szabályrendszerétől, mintegy előre jelezvén, hogy a *Konrad Wallenrod* majd miképpen formálja történeté azokat az alternatívákat, amelyek a cselekvési lehetőségek előtt álló főhős dilemmáiként jelennek meg. A *Keresztelés a Szavicán* ettől az elgondolástól kissé messzebb helyezhető el, ezért a művekben feltárható eltéréseket nem árt pontosan regisztrálni, jóllehet produktívabbnak mutatkozhat azon töprengeni: mi az oka, hogy Prešeren, Vörösmarty és Mickiewicz a történelemből üzenő más-más változatot vélték szükségesnek epikus költeménybe foglalni, és minthogy verses elbeszéléseik nem egyirányúak, azaz minden történetnek többféle esélye van arra, hogy végigmondódjék, miért villantották föl a történet kibontásának több lehetőségét csupán a szereplői szólalásokban, illetőleg miért választották a több lehetőség közül azt, ami a cselekmény végigvezetése során ismertté vált. Ami közösnek mondható (s ez nem csekélység, noha a byroni indítás ott érzékelhető): a szabálytalannak tetsző történet többféle elmondásának esélye. Amit a magam részéről úgy fogalmaznék meg másképp: a történet lezárásának többféle, egymással egyenértékű értelmezése lehetséges. A (nemzeti) történelem választások története, az egyik határhelyzettől a másikig ível, és minduntalan igényli a határozott állásfoglalást. A főhős vagy egyik-másik szereplő választású elölről áll, a fölkinálkozó lehetőségek közül az egyiket meg kell ragadnia, s minden következménnyel végig kell járnia a maga választotta utat. A végkövetkezmény lehet kiengesztelődés, kiegyezés, de tragédia is, és lényegében Mickiewicz, Prešeren és Vörösmarty verses epikájában, olykor még a kiengesztelődésben is, felfedezhető a tragikus árnyalat, más esetben félreérthetetlenül a legerőteljesebb hangsúly a tragikuson van. Ha bárki vállalná, hogy „A romantika Kelet-Közép-Európában” címmel monografikusan feldolgozná a régiónak a XIX. század húszas éveitől a mintegy 1870-es, 1880-as esztendeiig ívelő periódusát, igen alaposan foglalkozna a feljebb, mintegy ötletszerűen vázolt kérdésekkel, és elsősorban a közösre, az általánosra, a modellé építhetőre vetné a hangsúlyt. Ám még egy ilyen monográfia sem teszi fölöslegessé az egyes költők pályáját végigkísérő monográfiákat, amelyek jóval sikeresebbek, ha nem pusztán a hazai (nyelvi, kulturális) kontextusban rajzolódik ki a költői pálya és emlékezete, hanem regionális összefüggéseiben (engedtessek meg arra emlékeztetnem, hogy az előbbi jelzős szerkezetnek mindkét tagja fontos, a regionális is, az összefüggések is!), és ennek révén a részben „filológiaiilag” kimutatható kapcsolatok (Matija Čop és a lengyel emigráns Emil Korytko közvetíti a lengyel irodalmat Prešerennek, aki Mickiewicz olvasójává válik), részben a „tipológiai analógiák”¹⁶ (melyek esetében teljesen érdektelen, hogy ismerték-e, olvasták-e egymást a szerzők: Prešeren személyesen megismerte Máchát), megbízhatóbb elhelyezése, értékelése történhet meg. Amennyiben Prešeren a hőse ennek az eszmefuttatásnak, a Prešerenről írtakban ott rejtőzhet a Mácha-, a Mickiewicz- és a Vörösmarty-olvasás tapasztalata, Prešerennek (nem csak) verses elbeszélése esetleg azért is tűnhet ismerősnek, mivel

16 Ďurišin osztályozását továbbgondolja Peter V. Zima: *Komparatistik Einführung in die Vergleichende Literaturgeschichte*. Unter Mitwirkung von Johann Strutz. Tübingen 1992, 46.–49., 95–96.

emlékeztet a Mickiewiczével, Vörösmartyéval közös forrásokra, egy adott (nemcsak irodalmi, hanem társadalmi) helyzet hasonló „lereagálására”, pontosabban: a költőnek a korszakban elfoglalt, általa kivívni kívánt szituációja érdekében megtett erőfeszítéseire, nem utolsósorban a nyelvfelfogásban fölbukkanó részletekre (nyelvi-irodalmi tárgyú epigrammáik hasonlóságaira). Ugyanakkor éppen ez a fajta ráismerés hívja föl a figyelmet a költők „külön” ajánlataira, nevezetesen arra, hogy a közös forrás felhasználásakor miféle saját leleménnyel gazdagította (esetünkben) a régió romantikus irodalmát. A múltkonstrukció eltérései nem kevésbé sokatmondók: Prešeren, Mácha és Vörösmarty viszonya a barokk költészethez, írásbeliséghez, Mickiewiczé a kortárs és a közeli lengyel múlt klasszicizmusához nem jelöli ugyan ki a romantikus költő megszólalásának határait, ám a nemzeti irodalmi és – hozzátehetjük – világirodalmi tájékozódás a múltban, a költő meghirdette irodalomfelfogásban és költő által fölfestett irodalomképben visszaköszön (anélkül, hogy részletesen kifejténém, pusztán jelzem: Prešeren a szlovén barokk értekező prózai-honismereti művét tanulmányozta, Mácha poémája a cseh barokk költészetre is visszautalhat, Vörösmarty számára Zrínyi barokk eposza, a *Szigeti veszedelem* volt fontos, míg Mickiewicz a *Pan Tadeusz*ban többek között a klasszicista Trembecki költészetére reagált). Nyilván a tájékozódás hasonlósága (barokk) és azon belül az egyes művek külön „világa” egyként megfontolásra készítenek, s eltekintve a régió irodalmi barokk korszakainak különbözőseitől, a klasszicizmussal általában szembe forduló s a romantika által ismét magasra értékelt barokk irodalom (gondoljunk például August Wilhelm Schlegel tanulmányaira, fordításaira) közös forrásként aposztrofálható. Ezzel függhet össze, miféle különbségek figyelhetők meg költőink között: mennyire hasznosították a német kora romantika elméleti-bölcseleti téziseit, s ami még inkább érdekes lehet, mennyire tudták és tudták-e egyeztetni a Byron költészetéből, személyiségéből, legendáiból idesugárzó impulzusokkal. Akár „byroni” személyiségjegyekkel rendelkezik a költő, akár nem. Prešeren általánosan elfogadott arcképe inkább a sors üldözötte poétára utal, míg Vörösmartyé a „nemzeti költőjé”-nek vonásait viseli. Az életrajzi adatok igazolhatják a festmények személyiségfelfogását, a pálya egymást követő korszakaiban azonban nem bizonyosan a festménybe örökített költő nyilatkozik meg. Mai nézőpontból mindkét költő – a nemzet költője (Vörösmarty Petőfi Sándorral osztozik), s mindkét költőnek van olyan verse, amely a nemzeti himnusz szakralitásával rendelkezik. Vörösmarty 1836-os *Szózata* viszonylag korán lett himnikus érvényességű, az önállóságát elnyert Szlovénia szép gesztussal választotta Prešeren *Zdravljica* (Pohárköszöntő) című versének hetedik, utolsó előtti versszakát himnuszává.¹⁷ Ezzel csupán megerősítették helyük a nemzeti irodalomban, a regionális irodalomfelfogásban ez a szerep és jelentőség egyfelől komparatív tényező lett, másfelől a költőszerep változásaihoz szolgáltatott adalékot (Mácha jóval később, nem életében jutott a kanonizáltságnak erre a fokára). Ez viszont a régió sajátossága: a nemzeti költő „státusa” vitában születik meg, a romantikus költő „újítói lelkesültség”-e irodalmi, olykor még erőteljesebben társadalmi ellenkezésbe ütközik, nem pusztán a nyelvhasználat, olykor még a tematika, a másképpen elgondolt, létrehozott szerelmi költészet, a társadalmi vonatkozások nem közhelyszerű felfogása, új műfajok, új forma bevezetése, a népköltészet költészeti értelmezésének újfajta változata okozhatja, hogy a többnyire megcélzott-feltételezett olvasóközönségnek és a megvalósult költői műnek kevés a találkozási pontja (még a nemzeti eposznak szánt, régóta várt honfoglalási eposz, Vörösmarty *Zalán futása* című

17 Akár regényesnek nevezhetnők a vers sorsát. A cenzori beavatkozástól, emiatt az 1847-es gyűjteményes kötetben való kimaradástól, az 1848-as közléstől a nemzeti himnusszá avatásig. Mintha megismételné Prešeren sorsörténetét. Ezzel szemben Vörösmarty-nak kortárs bordala, a *Keserű pohár* azzal lett népszerű, hogy első és utolsó versszaka fölzeng Erkel Ferenc nemzeti operájában, a *Bánk bán*ban, s azt az első felvonásban egy lázongó szereplő éneкли.

műve sem lelt 1825-ben megfelelő számú előfizetőre, később is inkább méltatták, mint olvasták), megeshet, hogy a költő magánéletével kapcsolatos kifogásokból indul ki az elutasító kritika, nem ritka, hogy a múltkonstrukciót tekintve jelentékeny a törés költő és olvasók/kritikusok között. S ott, ahol az irodalmi nyelv megteremtésre, létrehozásra vár, aligha várható el, hogy az onnan kiszoruló nyelvváltozat képviselői lelkesedjenek a költőért és műveikért. A kanonizálás természetesen megindulhat a költő életében, Prešeren és Mácha azonban nem érte meg, hogy a nemzet költőjeként tisztelhessek. A jóvátételszámba menő, kultikus beszéddel jellemezhető irodalomtörténeti cselekvések azonban a szorgalmas kutatás, a szövegkiadások ellenére elfedték Prešeren és Mácha költészetének nem pusztán a hivatalosság által nem emlegetett darabjait, a margóra szorítván egyes szegmenseit, valójában megmerevítették mindazt, ami a mindenkori jelen irodalmában hatástörténetként működhett volna. S e téren újabb tanulságok levonására kerülhet sor; a kérdés emígy tehető föl: miképpen képződik meg az az állásfoglalásnak nevezhető közös elhatározás, amelynek értelmében kijelölik, ki és mi sorolódik be az irodalmi kánonba, milyen helyen, ki ruháztatik föl a nemzeti költő/író attribútumaival, illetőleg mely művek lesznek a legtöbbet idézetté, ünnepi szónokok idézetforrásává, kötelező olvasmánnyá. A további kérdés meg ekképpen tehető föl: vajon az esztétikai minőség játssza-e a legnagyobb szerepet ebben a folyamatban, vagy esetleg más, a szoros értelemben vett esztétikán kívüli tényezőket kell keresnünk? Akármilyen válasz születik: a nemzet költője státusa előbb-utóbb mentesíti a költőt (és művét) az elemző kritikától, egy jobb esetben irodalmi közmegegyezés a Pantheonba emeli, szoborszerűvé alakítja a költőszemélyiséget, s a hagyomány során fokozatosan elveszíti azokat a költői (és emberi) jellemzőket, amelyek kibontakozásával a nemzeti és a regionális irodalomtörténetek sok tekintetben meghatározó szereplőjévé lett.

Ezen a ponton léphet be a más irodalomból, irodalmi iskolából, a más nyelvű kontextusból érkező kutató, akinek nem kell tekintettel lennie „hazafias” előfeltevésekre, nemzeti irodalmi kánonokra, megmerevített költőszobor-alakokra, szent áhítattal tekintett, papírizúvá lett életművekre. Hanem egy eltérő értelmezési stratégiát kínál föl, mivel az az irodalom, amelynek olvasásában szocializálódott, részleteiben, olykor egészében – adott esetben a romantikus korszak elemzésekor – más kapcsolódási pontokat, más összefüggéseket tételez föl, minek következtében olyan romantikus irodalomszerveződési folyamatokban helyezi el a másnyelvű, más közvetlen kontextusban működött költőszemélyiséget, amely lehetővé teszi a nemzeti irodalmi előítéletektől jórészt mentes bemutatást. S ha a magam részéről kevésbé meggyőzőnek gondolom Prešerennek például a szlovák romantikus mozgalommal való egybevetéséből származtatható eredményeket (a szlovák romantika költővezére, L'udovít Štúr ellenezte a szerelmi költészetet, szinte kiltította a bordalokat – pohárköszöntőket! – az irodalomból), annyi haszna lehetne az efféle kutatásnak, hogy a Štúr-iskola és Prešeren–Čop hegelianizmusa hasonlóságai és eltérései feltehetőleg újabb aspektussal gazdagítanák mindkét irodalom kutatását. Hasonlóképpen Tarasz Sevcsenko és Prešeren együttes olvasása önmagában nem ígér túlságosan sok, közvetlenül hasznosítható eredményt. A nyilvánvaló személyes vonatkozások (kapcsolataik Mickiewiczcsel, közvetlen, illetőleg közvetett érintkezés P. J. Šafárikkal)¹⁸ mellett a genológiai (műfaji) törekvések, a verses epika, úgy vélem, kissé távolabbi hasonlóságai nem sok továbbgondolható sugallnak, annál inkább a romantika iránti elkötelezettségük, amely a nemzeti, a személyes és az ezen túlmutató esztétikai újszerűség együttesében nyitnak új fejezetet

18 Karel Paul: *Pavel Jozef Šafařík a Bartoloměj Kopitar. Literarněhistorický příspěvek k charakteristice obou učenců*. Praha 1938, 41–43. Paul az almanach Kranjska čbelica cenzúrázásáról és ismertetéséről, valamint Čop munkálkodásáról, közvetítő szerepéről hoz adatokat.

a szlovén és az ukrán lírában; valamint az eddigieknél több megfontolást igényel az irodalmi kétnyelvűség (Prešerennél német–szlovén, Sevcsenkónál ukrán–orosz), mely sem Sevcsenko, sem Prešeren esetében nem nevezhető alkalminak vagy esetlegesnek (Vörösmarty a diákkori iskolai latin verseken kívül egyetlen német verset alkotott, amelyet életében nem publikált, a *Versuche des Ignaz Mácha* ifjúkori verseit követően a cseh poéta az anyanyelvi költészet művelője lett), az életrajzi vonatkozások mellett e kétnyelvűség poétikai-műfaj történeti hozadékát szintén érdemes volna alaposabban vizsgálni: míg Prešeren német nyelvű kisvárosi környezete feltétlenül szükségessé tette e nyelv hétköznapi használatát, valamint az a romantikus élet-, világ- és költészettelfogás, amely erőteljesen járult hozzá a szlovén irodalom műfaji-tematikai differenciálásához, ugyancsak arra készítette, hogy mindkét nyelven alkosson terzinát, szonettet, gúnyverset, Sevcsenko belső száműzetése, ennek következtében nála is a köznapi-hivatalos érintkezés nyelvisége mellett az orosz irodalmi példa nem egyszerű követése, adaptálása készítette arra, hogy a „rokon” nyelven is kísérletet tegyen, ez (mint Prešerenről szólva is elmondható) bizonyos (nyelvi) kötöttségektől megszabadította, a nyomasztónak bizonyulható német, illetőleg orosz irodalom „peremén” szabadságot kölcsönözhetett a szokatlan formai kísérleteknek, Prešeren irodalmi/nyelvi polémiai jórészt németül hangzottak el, Sevcsenko orosznyelvűségével hírt adott egy elhanyagolt, alig ismert érték költőiségéről, amely személyében meglelte az európai romantikával azonos jelentőségű költőt. Nemigen tárgyalható a költő kétnyelvűsége, ha eltekintünk attól a társadalmi környezettől, amelyben élt. Prešeren Ljubljánja kétnyelvű város volt, amelyben prezstízsnyelvnek a német számított, ez volt a hivatalos, a társasági és a kulturális élet nyelve. A (kis)városban lakó szlovének nyelvét is átszötte a német tényező, a létezés meghatározott területeire nem vagy csak később születt meg a szlovén szó. Ezzel szemben Sevcsenko nemcsak életében indult sokszorosan hátrányos helyzetből, hanem a „nagy fivér” jelentős kulturális teljesítményei árnyékában kellett elfogadtatnia a népköltészethez közelebb szövegvilágból kibontakoztatott líráját, kikísérletetnie verses epikáját, és művészként helytállnia a ránehezülő hatalmi nyomással szemben, amely egyként volt politikai, nyelvi, művészeti természetű (a cár személyesen tiltotta el az írástól és a festéstől). Ilyen körülmények között az időleges orosz nyelvhez fordulás a rejtett ukrán nyelvű alkotás mellett más jelentőséghez jut, mint Prešerennél a német nyelv: Sevcsenko egyfelől kiterjeszti irodalmi elgondolásait a maga nyelvi határain túl, másfelől érintkezik azzal az irodalommal, amely Zsukovszkijtől kezdődően igen élénken kapcsolódik be az európai irodalmi áramlatokba, hogy aztán Puskinnal olyan útra térjen, amely elvezeti (prózájában) a vezető, sokat emlegetett, idézett, műfaji újításokra készítő irodalomhoz. A szlovén (kis)város német társadalmá főleg a helyi német lapokat olvasta, amelyek helyet biztosítottak Prešeren szlovén nyelvű verseinek, olykor párhuzamosan hozva a szlovén és maga a költő által készített, formahív német változatot. Míg Pest-Buda német lapjaiban ugyan bősséggel jelentek meg magyar művek német fordításai, ám az eredetiért a magyar lapokhoz kellett fordulni. E lapokban a hirdetések között lelünk nem német szövegre.

Az összehasonlításra még számos esetet lehetne sorolni, ezek egy része olvasható az idézett tanulmánygyűjteményben. Az áttekintő tanulmányok azonban csak jelzésszerűen közlik, miféle hatástörténeti folyamatban helyezhető el Prešeren költészete, egyik-másik műve. Az ő, valamint Matija Čop levelezéséből¹⁹ részben fény derül olvasmányaikra (hangsúlyozom: csak részben), ezekből az olvasmányokból korántsem minden esetben következtethetünk egy saját mű megszületésére. A regionális kontextus tudomásulvétele

¹⁹ Pisma Matija Čopa. I. knj., uredil Anton Slodnjak, uvod in napombe pisal Janko Kos. Ljubljana 1986.

vagy további kutatása, feltárása során kitetszhet, hogy a Prešerenrel leginkább rokonítható költők, Mickiewicz, Vörösmarty, Mácha, nem feltétlenül olvasták ugyanazt, mégis több ponton produktívnak mondható műveik összeolvasása. A romantika megalapozódása a német kora romantika költőivel, teoretikusaival történt, a Schlegel fivérekkel, Novalisszal, idesorolható Tieck, Wackenroder stb., a heidelbergiek közül Brentano és Arnim:²⁰ ugyanakkor nem állítható, hogy a följebb említettek mindnégy szerző állandó olvasmányai lettek volna, még az sem tudható, hogy például az Athenäum-töredékekből mi jutott el hozzájuk (közvetlenül). A források öncélúságba futó keresésének megvannak a veszélyei, annak feltételezése, hogy minden versnek, versrészletnek stb. bizonyosan meglelhető a közvetlen szövegelőzményei, meglehetősen természetlen „hatásológiá”-hoz vezet. S noha az eredetiségnek különös értéket-jelentőséget a romantika kölcsönzött, aligha tekinthetünk el attól, hogy költőink (és természetesen nem kizárólagosan ők) olvasmányaik tanulmányozását olyan válogatással kapcsolták össze, amely lehetőséget kínált számukra, hogy textúrává, szövedékké alkossák meg művüket. A „hatás” helyett éppen ezért szerencsésebb a befogadó-válogató tevékenységre utalni, mindnégy költőnknek megvan a maga „világirodalma”, amely (részben, de csak részben) jelződik fordítói munkásságukban, kinek-kinek elméleti érdeklődésében, illetőleg levelezésében. Jóval több információhoz jutunk akkor, ha az életmű szövegi intencióját (intentio operis) követve igyekszünk föltárni azokat a szálakat, amelyek odavezetnek a világirodalmi áramlatokba. Prešerennek nem pusztán Byron verses epikájának (*Parisina*) fordítástöredéke „programos”, Byron művének, általa személyének, legendájának vállalása egyben eltérés a kisvárosi közizléstől, hanem az is, ahogyan szerelmi költészetébe foglalt érzésvilágába bekapcsolta a világirodalom nagy neveit, „figuráit”, mint ahogy Vörösmarty fokozatosan jutva el a romantikus ódához, Liszt Ferencet megszólítva „program”-zenéjének költői ekvivalensét megteremtve alkotja meg azt a „közeg”-et, amelyben a romantikus zene és a romantikus költészet együtt szólhat meg. Mickiewicz vitaközö Byron-befogadása, „orientalizmusa” vág új ösvényt a lengyel irodalom számára, s ekképpen európai irodalmi változatokra reagálva, azokat „felülírva” teljesíti ki a lengyel műfaji rendszert, módosítva az eposz, a poéma, a verses elbeszélés addig elfogadott jellegzetességeit, a szonettnek új hangzást kölcsönözve.

* * *

Prešeren magyar utóélete bővelkedik a meglepetésekben. Összefüggő történetről nem beszélhetünk, az első, vékonyka válogatás 1975-ből való²¹, s noha jeles költők magyaráították a verseket, valamint a *Keresztelés a Szavicánból* vett szemelvényeket, a bevezető szonettet és a *Bevezetés* (Uvod) című részletet, a *Keresztelésre*, talán terjedelmi okból, már nem került sor; Prešeren szerelmi költészetéről alapos képet kaphatunk, ketten is kísérleteztek a *Szonettkoszorú* átültetésével, *A boldogtalanság szonetteivel* is megismerkedhet a magyar olvasó, valamint föllelhető ennek a költészetnek néhány emblemikus darabja (*Búcsú az ifjúságtól* – Slovo od Mladosti, *Glossza* – Glosa, a hét Gazel stb.), továbbá Prešeren német nyelvű lírájából is kap az olvasó ízelítőt (*Matija Čop emlékének* – Dem Andenken des Matthias Cop), az életmű bemutatása mégis némileg egyoldalú lett, így hiányoznak

20 Műveik többsége teljesen ismeretlen maradt a kelet-közép-európai irodalmakban, a XIX. sz. 40-es éveitől Heine a legnépszerűbb, a legtöbbet fordított költő.

21 Közvetlen előzményei: *Sonetni venec – Szonettkoszorú*, ford. Csuka Zoltán, Murska Sobota – Bp, 1971. Ismertetései: Lőkös István: *Szlovén klasszikus magyarul*, Népszabadság 1971., nov. 17., 7., Oby Gyula: *Szlovén szonettkoszorú, Élet és Irodalom* 1971., 42. sz., 10. *A szlovén irodalom kistűkre*, vál., bev., ismertető szöveg: Stanko Janez, szerk. Karig Sára. Bp, 1982. Tandori Dezső 12 Prešeren-vers fordításával van jelen, továbbá ő ültette át Jenko, Gregorčič, Aškerc, Dragotin Kette, Josip Murn-Aleksandrov verseit.

Prešeren gúnyversei, epigrammái.²² Talán azért, mert a szlovén irodalomtörténetben járatlan olvasó túl sok magyarázatot igényelne, s azt a Lyra mundi sorozat jellege nem engedné, a tájékoztató jegyzetek nem maradnak el, egy részük az előszóhoz fűződik. A sorozatban majdnem kivételképpen tájékoztató előszó vezet be a kötetet – Josip Vidmar tollából, aki meglehetősen emelkedett hangnemben méltatja a szlovén poétát, helyenként a kultikus megszólaláshoz közelít, s így az ismeretlen költői jelenséget akár bizalmatlanul fogadhatná a tájékozatlan olvasó, annak ellenére, hogy a Lyra mundi sorozatba felvétel eleve jelzi, hogy a világirodalom jelentékeny alkotójának művei kerülnek a magyar olvasók elé. S noha Vidmar sok fontos információt közöl, esszéjének „költőisége”, helyenként a vulgarizálás látszatát keltő retorizáltsága nem bizonyosan szerencsés bevezetés a sokhúrú költészetbe. A kiválasztott idézetek, amelyek érvelhetnének Vidmar előadása mellett, sem a legszerencsésebbek, a *Pevo* (A dalnokhoz) két zárószakasza olyan apostoli küldetést tulajdonít a magyar fordításban Prešerennek, amelyet ilyen formában sosem képviselt, s inkább az 1840-es évek magyar és szlovák lírájában van jelen. Az esszé summázata egy régebbi költészetfelfogás alapján olyan didaktikus-nemzetnevelő célszatban jelöli meg Prešeren teljesítményét, amelynek mind a válogatás legjobb fordításai, mind maga az életmű ellene beszélnek (egyébként egy nem túlságosan érdekes Gorkij-idézet akár gyanússá is tehetné Vidmar mondandóját). A válogatás azonban nem maradt észrevétlen, és ez a fordítóknak köszönhető. Igaz, a németből készült átültetéseket leszámítva, nyersfordítások szolgálták a magyar költők fordításának alapját, ennek tulajdonítható, hogy néhány helyen megszaladt a fordítói íráseszköz, egészében azonban, ha a Vörösmarty-nyelvvvel rokoníthatóságra ugyan nem feltétlenül derül fény, a költői nagyságra ráismerés/ráismertetés mindenképpen érdeme a kötetnek. Ez a kései megismerkedés furcsa hatástörténetet mondhat a magáénak: hiszen a kötet zömét tolmácsoló Tandori Dezső, akinek törekvései nemigen érintkeztek a romantikus hagyománnyal, korántsem a virtuóz–minden tónust, verselést, formát költői erővel győző mester rutinját kamatoztatta, hanem az általa vállalt szonettekbe, terzinákba mintegy belefordította a maga szonett- és terzinaelképzelését; s akit saját közlése szerint e fordítás indította „szonettroham”-ra; amely óránkénti szonett/versírásra ösztönözte, és nemcsak ebben a formában alkotott egyik versét ajánlotta a szlovák költőtársnak, hanem – nem megszokott módon – esszében körvonalazta a maga Prešeren-képét.

Itt megszakítom a gondolatmenetet, hogy néhány adattal tudassam, melyek ennek a kötetnek elfelejtett, valójában a magyar szlavisztikai kutatásba sem bejutott előzményei. Meglepetésszerűen és nem várt helyen bukkan föl valószínűleg az első ízben Prešeren (és költészete): az irodalmi szalonjukban a korszak neves költőit fogadó testvérpár, Wohl Janka és Wohl Stefánia²³ 1877-ben közös kötetet adott ki *Beszélyek és tárczák* címmel²⁴, amelynek jelentőséget az tulajdonít, hogy darabjai a fokozatosan mind nagyobb térhez (ám ezzel párhuzamosan elismeréshez nemigen) jutó irodalomnak, elsősorban – akárcsak a nőket érdeklő lapokkal – a női olvasókat célozzák meg, és könnyed hangvételt imitáló, hétköznapi történeteket írnak novella- és tárczaformában. Az *Egy sentimentális utazás a 19-dik században* (Wohl Janka műve) egy helyén aztán arról értesülünk, hogy az író nő forgathatta Prešeren elbeszélő költeményének német fordítását. „Kitűnően festi azt a 49-ben elhalt szlovén költő France Prešeren a »Slavica(!) melletti keresztelés« című eposzában, melyet

22 A kötet ismertetései: Lőkös István: *Szlovén könyvek magyarul*, Nagyvilág 1976, 1257–1258., Fried István: *A szlovén Vörösmarty magyarul*, Napjaink 1975, 10. sz. 9., Pintér Lajos: *Prešeren doktor magyarul*, Élet és Irodalom 1975, 40. sz., 16., Varga Lajos Márton: *Egy szlovén költő*, Népszava 1975. júl. 18., 6.

23 Ha szó szerint veszem Tandori kijelentését, akkor a kistükör-kötetbe (vö. 21. sz. jegyzet) 1971 körül fordított szonettek irányították figyelmét a 14 soros versben rejtőző lehetőségekre.

24 Wohl Janka és Stephanie: *Beszélyek és tárczák*, Bp, 1877, 197–198.

Penn Henrik sikerülten fordított németre.” Majd következik egy versszak németül (a Krst ötödik versszaka). Alább a tájleírásban az író Pršeren művét követi: „Ma búcsújáró hely ez, a pogányság idejében azonban Živa istennő lakott ottan, kinek tisztje a szerelmes szíves óhajlásának teljesítése volt. Tulajdonképpen csak nevet és ruhát cserélt az istennő. Akkor Živa volt a neve, ma Mária, de tisztje: a könyörület és boldogítás feladata ugyanaz maradt. Mi szépen éneklé ezt Pršern (így!)”, és következik hat sor a hatodik versszakból. Feltételezhető, hogy az ekkor 31 éves, nemcsak írásaival, hanem fordításaival is nevet szerző író megvásárolta vagy megkapta a *Keresztelés a Szavicán* német fordítását, s valahonnan információt gyűjtött költőjéről. Valószínűsíthető, hogy végigolvasta, s a néhány odavetett sor azt látszik tanúsítani, hogy hatása alá került. Amit megállapít, nevezetesen azt, hogy valójában csupán külsőségekben történt csere, a pogánykori „szent” hely lényegében megőrizte funkcióját, messze nem helytelen. Arról viszont eddig nem találtam adatot, hogy Wohl Janka lelkesedése visszhangzott volna, a Heinrich Penn-fordításból bizonyára kevés példány jutott el Magyarországra (ma sincs belőle az Országos Széchényi Könyvtárnak, sem az MTA Könyvtárának), így a lendületesen és sokat ígérően kezdődő Pršeren-befogadásnak egylőre nem lett folytatása. Annak ellenére, vagy éppen azért(?), mivel két „hivatalos” műben immár magyarul is hozzáférhetővé lett a szlovén irodalom története. Előbb a Kronprinzenwerk, a Rudolf trónörökös kezdeményezte és szorgalmazta *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* kötete (*Karinthia és Krajna*) adja közre a grazi egyetemi tanár Gregor Krek tanulmányát (*A szlovén irodalom*), amelyet a néprajztudós-komparatista Katona Lajos ültet át magyarra, rövidségében is beszédes sorokat közölve Pršerenről, jelentőségét méltatva mutat rá verselésének változatosságára.²⁵ A *Krst pri Saviciról* megállapítja, hogy a legelső a „szlovén irodalom klasszikusai között”. Noha az impozáns, igen értékes tanulmányokban gazdag mű a Monarchia egységének eszméjét volt hivatva hirdetni (*Viribus unitis*), megteremtődött egy kihasználatlanul maradt lehetőség: a Monarchia népeinek kultúrája, művészete, népköltészete, történelme, földrajza stb. összehasonlítása, kölcsönös megismerése előtt nyílt alkalom. Csakhogy az 1890-es esztendőkből már működtek a Monarchiát szétbontani igyekvő erők, az irodalmi-kulturális kölcsönhatások tudatosítása, a „közeledés” helyett időszerűbbnek vélték a nemzeti egyediség, a nyelvrokonságalapú összetartozás hangsúlyozását (paradox módon erre a sorozat anyaga lehetőséget kínált), az akkor még föl nem ismert (kelet-)közép-európai egymásraultalság, regionalitás nemigen volt népszerű. Így a vállalkozás jó darabig úgy könyvelődött el, mint a birodalmi patriotizmus ebben az évtizedben népszerűtlen és korszerűtlennek vélt törekvése. A kutatás azonban nem nélkülözheti sem a tanulmányok, sem a kitűnő illusztrációk anyagát (kötetünkben többek között Pršeren arcképe mellett a Szavica-zuhatag is látható), még annyit, hogy a kötet egy más helyén említődnek Pršeren német versei (még hozzá a tartomány német nyelvű irodalmának történetében), a többrendszerűség elméletének példájára gondolhat a ma kutatója.

A másik „hivatalos” mű a Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes irodalomtörténet*. Az 1911-ben kiadott negyedik kötetben (*Ural-altajisztika és szlávok*)²⁶ a fiatal Ivan Prijatelj a szerzője *A szlovének irodalma*, mintegy tízlapos fejezetnek.²⁷ A magyar szlavisztika ekkoriban (és még egy darabig) főleg nyelvészeti irányultságú volt, Asbóth Oszkár, aki

²⁵ *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben (Karinthia és Krajna)*. Bp., 1891, 448–450., 420.

²⁶ *Egyetemes irodalomtörténet*, IV. Ural-altajisztika és szlávok szerk. Heinrich Gusztáv., Bp., 1911, 647–649.

²⁷ Štefan Barbarič: *A szlovén irodalom első magyar nyelvű áttekintése* (Ivan Prijatelj: *Egyetemes irodalomtörténet*, Budapest 1911), *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 3., 1971, 5–6.sz., 97–104. A kitűnő tanulmány értékéből mit sem von le, hogy adataimból kitétszően (vö. 25. sz. jegyzet) ez „csak” a második a sorban.

ennek a kötetnek szervezési munkálataiban részt vállalt, ugyan tudott szlovénül²⁸, noha russzisztikai munkássága jelentősebb, úgy vélte, efféle feladatot nem lett volna képes kielégítően megoldani. Ezért valamennyi szláv irodalmi fejezet megírására szláv filológust kért föl a szerkesztő. Így jutott Asbóth Oszkár az előbb Szentpétervárt, majd Bécsben időző fiatal Prijateljhez, akivel 1903–1905 közt hosszasan levelezett a fejezetről²⁹, amely igen vázlatosra sikerült, de – például – Prešerenről megfelelő megállapításokat tesz. Asbóth kérte, hogy Prešerennek, ennek az üstökösnek bemutatása domináljon, próbát tehetne a szonettek fordításával. Az illusztrációk közé szintén bekerült a költő portréja. A vállalkozás nagyszabású volta feltétlenül dicsérhető, az is, ahol nem akadt színvonalas magyar szakember, ott idegen anyanyelvű, szerb, szlovén, szlovák irodalomtörténészt kértek föl nemzeti irodalmuk történetének megírására. S bár vitathatatlanul reprezentatívnak mondható a négy kötet (az ötödiknek tervezett magyar irodalmi kötet nem készült el), kevésbé került be az irodalmi köztudatba. Az ekkor már másutt tanszékkal rendelkező összehasonlító irodalomtörténet felől joggal érkezett kifogás, hogy az egymás mellé helyezett, nem kapcsolataikban, párhuzamaikban, egymásra mutató vonatkozásaikban tárgyalt irodalmak összessége nem bizonyosan ad világirodalom-történetet; forrásként ugyan használható lett volna (és talán lexikoncikkek irodalmi áttekintésekor használták is), valójában nemigen hivatkoztak rá sem a kortársak, sem az utódok; és bár ekképpen 1911-re már két szlovén irodalomtörténeti fejezetbe lehetett belelapozni, valójában a köteteket nem követte a részletetekbe elmerülő kutatás, s e téren a magyar fordításirodalom sem jeleskedett – szinte az 1930-as esztendőig. Ekkor Pável Ágoston, akinek a kérdés szakértői között jól ismert a neve, munkássága nyit új fejezetet, posztumusz válogatott műfordításai és versei között több Prešeren-költeményt is olvashatunk. Érdeemes idézni szlovén irodalomtörténeti áttekintéséből: „Prešeren nyelve bámulatosan hajlékony. Költészetének alaphangja túlnyomólag elégikus. Mesterien ért a szatíra szúrós fegyvereinek fölényes forgatásához is. Költészetének legklasszikusabb kiteljesedését szonettjei jelentik, amelyekben boldogtalan szerelmét siratja, és népének kilátástalan sorsán kesereg. Ezek a szonettek a világirodalom legremekebb alkotásai közé tartoznak.” Igazolással az *Ó szülőföldem* (O Vrba, srečna...) kezdetű szonettet mellékelte, *A boldogtalanság szonettjei* első darabját.³⁰ Pável szlovén irodalomtörténeti áttekintése életében nem jelent meg, nagyobb visszhangot váltottak ki részint nyelvészeti, részint a népköltészetet bemutató, fordító művei. Pável tevékenysége azonban a magyar aspektusú világirodalomba beírta a szlovén irodalmat. Igaz, elsősorban Cankar-átültetésével. Ezek után nem meglepő, hogy az egyetemi használatra készült *Világirodalmi antológia* XIX. százi kötetében már három Prešeren-verssel találkozunk.³¹

Prešeren válogatott verseinek magyar kiadása egy folyamatot tetőzött be, amelynek során a magyar fordítás-irodalom kiemelkedő képviselői szólaltatták meg a szlovén romantikus poétát. Volt szó már arról, hogy a fordítások hatása tovább gyűrűzött, és Tandori Dezső pályáján mily meghatározó szerephez jutott, hogy költőnk részt vett ebben a vállalkozásban. Annak nem találtam jelét, hogy saját és költőtársai átültetésén kívül eljutott volna-e hozzá legalább a nyelvileg számára hozzáférhető versek csoportja, és arról is csak találgathatunk: vajon már a nyersfordítás felébresztette-e érdeklődését,

28 Asbóth Pável Ágostonnak hol magyarul, hol szlovénül írt. Franc Šebjanič: *Slovenska pisma madžarskega slavista Oskarja Asbótha*. Murska Sobota 1964.

29 Angyal Endre: *Oskar Asbóth und die slowenische Gelehrtenwelt*. *Studia Slavica* 1967, 127–141.

30 Pável Ágoston: *Válogatott műfordításai és versei*, vál., szerk. S. Pável Judit. Szombathely 1986, 109–110.

31 *Világirodalmi antológia*, IV. A világirodalom a XIX. században, szerk. Trencsényi Waldapfel Imre, szerk., Kardos László, Bp., 1956, 928–929.

vagy a fordítói munka közben támadtak-e azok a gondolatai, előfeltevései, amelyek esszé-re, versre készítették. Noha a *Még így sem* című verseskötetben bőségesen lelünek olyan darabokra, amelyek keletkezésekor hasonló szituációt feltételezhetünk (kurtán említ meg Musilt, akinek regényfolyama Tandori tolmácsolásában lett sokat idézett „magyar” olvasmánnyá). Ám a Tandori–Prešeren-viszonylatot mindenekelőtt az különbözteti meg más „világirodalmi” tárgyú esszéitől, verseitől, hogy itt egy nyelvileg hozzáférhetetlen, a nyersfordítás keltette elképzelés nyomán gondolt el Tandori egy olyan költőszemélyiséget és költészetet, amelynek-akinek számára közvetlen üzenete van, s akihez-amelyhez személyes kapcsolat fűzi. Egy megállapítása alapján még azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy az önéletrajzi jellegű lírát az egyetemesbe kivetítő költőben Tandori önnön konstruált költő-szubjektumát engedi áttetszeni: „*mindig szabad vegyértékkel szenvedő ember vallomások öszintesége*”, alább: „*Magánhistoria és kortörténet csak akkor jelentős poétikai elem, ha költészettörténeté bír válni.*” Majd a Prešeren-életrajz mozzanataiból állítja össze annak a költészetnek „tárgyi” anyagát, értelmezni kívánván ama borúlátónak minősíthető szemléletet, amely a Prešeren-líra bizonyos darabjaiból, pontosabban szólva: meghatározott korszakában valóban lényegesnek tetszik. Más kérdés, hogy Tandori megfogalmazásában a följebb idézett tézis részleteződik, s ezáltal a romantika költészetközpontúsága igazolható lesz.³² Túl messzire vezetne, ha a Tandori Dezső fordította Prešeren összeolvashatóságának szövegi dokumentumait keresném (messze nem lényegtelen „médiüm” Tandorinak a fordításokban megnyilatkozó nyelvfelfogása, illetőleg „fordításelmélete”), az azonban nem mellőzhető, hogy legalább Tandori „ráérzés”-ét megemlítsen (persze, óvatosan és bizonytalankodva), miszerint az életrajz visszakereshető mozzanatai úgy lesznek romantikus költészetté, ahogy a világ romantizálódik: Schlegel szerint a romantikus poézis az első, amely „több, mint egyfajta módi, egy válfaj”.³³ Éppen ezért Tandori sem csupán életrajzként fogja föl a lexikonból visszakereshető adatokat, hanem a tényszerű és a képzeleti találkozásából vonja le következtetését: „*Egy-két barát (»jó barátok«) elvesztése, valamiféle »paradicsom« bezárulása; a múlt kísértő legendái, melyeket a nyomasztó jelen elviseléséhez adatik idézni: ilyen elemek köré kristályosul Prešeren lírája.*”³⁴ Az esszéből kitetszik, hogy Tandori képes a maga teljesen más hangoltságú lírája, a nála egészen eltérő módon felvetődő – nemegyszer „személytelenített” – „személyesség” ellenére (vagy éppen azért?) hitelesen és autentikusan megnyilatkozni egy olyan költőről, aki a magáévá élte azt a német kora romantikát (ezúttal kissé általánosítottam), amelynek Tandori fordítója lett. Voltaképpen a Tandori-életmű gazdagodását regisztrálhatjuk, ama „szabad vegyértékek” segítségével kapcsolja be lírájába az olvasott-fordított világirodalmat. Ezek után jókora fordulat a *Szonett France Prešerennek (1800–1849, Ljubljana)* című vers³⁵, amely sem nem tartalmaz utalást az életrajzra, sem nem enged következtetni egy Tandori fordította versre, és legalábbis első megközelítéskor csupán a paratextus, a cím és az alcím jelöli ki az olvasási-értelmezési irányt, amelyről hamar kitetszik, zsákutcaba vezethet. Mintha címnek és szonettnek legfeljebb annyit köze lenne egymáshoz, hogy Tandori Prešeren sok szonettet írt, ezek egy

32 France Prešerenről, a fordító jogán. Tiszatáj 1976, 10., 73–76.

33 August Wilhelm Schlegel és Friedrich Schlegel: *Válogatott esztétikai írások*, vál., szerk., bev., jegyz. Zoltai Dénes, ford. Bendl Júlia, Tandori Dezső, Bp, 1980, 281–282.

34 A 32. sz. jegyz. i. h.

35 Tandori Dezső: *Még így sem*, Bp, 1978, 36. A kötet élénk visszhangot kapott, a legigényesebb kritika Marno Jánosé, aki új költői korszak nyitányát fedezi föl Tandori kötetében: *A transzironikus Tandori*, in: *Uő: A vers akarása*. Békéscsaba 1991, 72–77. Kulcsár Szabó Ernő szerint „*A hierarchizálatlanság tapasztalata az élet maradéktalan szövegesítésének műfajközi formáit hívja életre.*” (*Még így sem*, 1978, *A feltételes megálló*, 1983). *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., 1993, 141.

részét Tandori fordította magyarra. A kötetben a következő versben (*A vívóterem*. [Szín: utca Veronában]) nemcsak a nevek, hanem utalások, idézetek jelenítik meg a „forrás”-t, Shakespeare *Rómeó és Júliáját*).

Az értelmezést némileg megnehezíti szűkszavúsága, a kihagyásos versbeszéd, az imaginárius térbe helyezve, amelyről legfőljebb találgatni lehet, a költészet „túli” világa vagy csupán a múlté, amely nagyon kevésbé áttetsző. Vajon valóban a címben megnevezett személyiség-e a versgondolkodás tárgya? Vajon kinek nevében beszél a vers (lírai) énje? A vers teljesen mellőzi az egyes szám első személyt, a költő, a gondolkodó tagadó alakban bukkan föl, ellenben az általános alany, „az ember” két ízben is megneveződik, pontosabban szólva a személytelenítés kap olyanformán alakot, hogy a költő és a gondolkodó képzett(?)alakja kiiktatódhat. A (belső) ellentmondások két változata bukkan föl: az első versszakban hangsúlyos helyzetben leljük a „könnyű”-t (alanyi, határozói és jelzői funkcióban, mintegy a megszólalás szórtságának jelzésekként), ám e sokszorozódás ellentétébe csap át, hiszen mondandójával tagadja, amit állított, az ár, amit a könnyű beszédért fizet, azért olcsó, mivel „nem lehet beszélni” (amiről nem lehet beszélni?). Valami nem létezhető dereng a második versszakban, a kurta kérdésekre nem érzékel/érkezhet igazi válasz, legfeljebb annyi, hogy a „vele? nélküle?” lényegében ugyanannak két oldala. Az első tercetben ugyan nem konkretizálódik, amiről eddig elvont síkon hangzott bizonytalan információ, de legalább sejtéssel („*Ha ott álmodik az ember / mert ott: ember lehet!* Már nem a „talpán”, / és a nem »költő« és nem »gondolkodó«! –) érzékelődik, hogy ami „*visszalátszik!*”, annak létezése volt, az *ott* több jelentést hordoz, a költőre vagy a gondolkodóra tekintettel a líra tartományára utalhat, miként az egykori költői létezésre, a valóságosan élt életre is. Ugyanakkor az utolsó versszakban a megismételt feltételezés: „*ha ott álmodik*” mintha visszavonná a lírába elhelyezését annak, aki (mégis) visszalátszik, méghozzá úgy, hogy az ismét felbukkanó ellentmondást nem oldja föl (éber-alván); s az utolsó sorban a sejtetést-feltételezést erősíti, ha *ott álmodik*, álmunk minősíti a megidézett, a „való”-ból áthelyezi a hit, elhívés világába.

A vers gondolatmenetét rekonstruálva azonban marad valami nyugtalanító; talán mégsem kellene ennyire szó szerint követni a mondatokat. Minthogy a kimondatlanul (kimondhatatlanul?) maradt, a megszerkesztettség ellenére töredékes-hiányos „beszéd”-ben, a Tandori-versben, az elidegenítő effektusok érvényesülnek: mintha határok merednének a vershez közelítő előtt, közben még lehetőségek között sem válogathat, noha messze nem egyirányú a versbeszéd. Az egyes szegmensek között lelhetők az „üres helyek”, körbejárásukkor többfelé el lehet indulni anélkül, hogy föltetszene, melyek a tévutak, melyek többé-kevésbé járhatóak. S a vers éppen azáltal szól mégis oly erősen, hogy sem a bizonytalanságot nem fetisizálja, hiszen természetesként sugallja, sem ad „sorvezető”-t az értelmezésre. A Tandori-költészet egy másik, korábbi helye (éppen bizonyos egybeesések miatt) olvasható rá versünkre:

*Félreérted nélküledet:
legjobb esetben nélkülednek,
félreértesz egy nélkület
mintha hiszed csak velednek.
Így keletkezik egy személy,
még csak híjának a helyén sem.
valamint minden esemény
egy nincs-mi-hogy félreértése.³⁶*

36 Idézi Tandori Dezső: *Csodakedd, rémszerda*. Tárcák, esszék, tanulmányok (2000–2010), szerk. Tóth Ákos. Szeged, 2010, 80.

Miként a Prešeren-versben, e viszonylag koraiban is „egybeásít a válasz”, a költő, a költészet kilép pusztá médiumszerepéből, megkérdéztetlenségének megképződése („*Ha ott álmodik az ember...*”) nem a szuverén, önmagát megalkotni kísérő, vágyó entitás lehetőségét csillantja föl, legalábbis annak átírását, destrualását, amely már az antikvitásban így hangzott: *Nec tecum possum vivere, nec sine te*³⁷ (Sem veled, sem nélküled nem tudok élni); a személyiség problematikusává válásának viszont – másutt kifejtendő okoknál fogva – jó példája, életrajza sem teljesítheti ki, Prešeren költői pályáján szintén megannyi az „üres hely”, a szonett fegyelmező erejével kényszerítette mindent átható szenvedélyes képzeletét, hogy egy szigorú szerkezet keretei között (az „üres helyek” ellenére) minden önállósulni akaró szegmens mégis helyére leljen. Ugyancsak a Prešeren-sonett beszédes sajátossága, hogy a másutt példával igazolandó, egymásnak felelő rímelés részint az elsődleges jelentésen túli tartományra utaljon, részint az eufónia, a fonikus összefüggések segítségével az értelmén túli – zenei – versvonalkozások fontosságát segítsen kiemelni. A Tandori-verset olvasva eljátszhatunk avval, vajon többlet-„jelentést” generál-e az összeolvasott rímek együttese, vagy a versegész „intenció”-jának megfeleelően a sejtetést, sugalmazást szolgálja-e, megköti-e az értelmező „fantáziá”-ját, vagy ellenkezőleg, felszabadítja-e az értelmezést a vers ok-okozati összefüggései keresésének kötelezettsége(?) alól, így egyszerre teszi lehetővé és lehetetlenné a „szoros olvasás”-t, a francia típusú „szöveg-explicitáció”-t. S bár a szlovén irodalomtörténet-tudomány jórészt abba az illúzióba ringatta magát, hogy legalábbis megfelelő, argumentálható magyarázattal tud szolgálni mind az életrajz, mind az életmű dolgában, egy frissebb olvasat sok ponton megrendítette ezt a magabiztosságot, és felnyitotta ama távlatot, amely egy sejtelmesebb, „titokzatosabb”, a romantikus irónia felé mozdítja el az értelmezést. Minek következtében a felszíni struktúrára „mögé” kérdésre biztat. S ha a Tandori-vers közvetlenül (ismételten leírom: a címet és az alcímet leszámítva) nem a Prešeren-életrajz/líra „rejtélyeinek” feltárásában segít, közvetve, áttételesen, azaz a versszerzés módját illetőleg megengedi azt a feltételezést, hogy a szonett rímképletének átvételén túl ráolvasható legyen (részint) egy költő-fordító viszonyra (idegondolva az idézett esszét), (részint) egy olyan költő/költészet elképzelésre, amely nem teljesen idegen egy másképpen láttatott Prešeren-felfogástól. Ezt látszik erősíteni, hogy a Tandori-költemény egyes kifejezéseinek homonimiája, átvitt értelműsége rokonítható több Prešeren-vers megfelelő helyével, az ember-pihent el, az idézőjelek közötti „gondolkodó” versus a kurzívával szedett *való* (hogy csak néhány példát említek a Tandori-versből) olyan egzisztenciális megfontolásokra nyit kaput, amelyek *A boldogtalanság szonettjei* Tandori-változatában meglelik a maguk (távoli) párhuzamait. Hasonlóképpen a reduktív szemlélet (a rögök néma szobáinak egymásbanyitása, mely a tágasság visszavonásaképpen volna fölfogható) megváltozott alakban nem idegen a magyarrá lett/tett Prešerentől. Természetesen előfeltételezéseket igyekeztem megfogalmazni anélkül, hogy Tandori nem elég sokat értelmezett kötetéből egy kiragadott (noha jellegzetesnek gondolt) darabjából a kötet egészére vonatkoztatható következtetéseket ajánlottam volna fölfontolásra. Eléggé egyedi ez a vers Tandori életművében, nemcsak azért, mert kiadói megbízásra végzett fordításainak önmagára gyakorolt hatását szerfölött ritkán dokumentálta, illetőleg verses világirodalmi kalandozásai olykor tematikusak (természet[közel]i témák, madarak), olykor valami közvetlenül hozzáférhető nyelviséggel, megszólalásmóddal kapcsolatosak (Rilke), olykor saját műveinek megfeleltethetőségeit körvonalazók (Nat Roid

37 M. Valerii Martialis Epigrammaton libri, recognavit W. Haereus, editionem (...) curavit Iacobus Borovskij. Leipzig² 1976, 294., Marcus Valerius Martialis epigrammáinak tizennégy könyve. *A Látványosságok könyve*, bev., jegyz., ford. Csengeri János. Bp., 1942, 393. („*Nem tudok élni veled; nélküled? úgyse tudok.*”)

névvel jegyzett művek és a Chandler-regények figuráit versbe foglalók). Prešeren nem késő petrarkistaként van jelen a Tandori-életműben, hanem szonettszerzőként, azaz jóval kevésbé szlovén irodalomtörténeti jelenségként, életrajz és költészet egymást magyarázó, kiegészítő, hitelesítő poétaként, aki – hadd tegyem hozzá – nyugat és kelet, antikvitás és romantikus modernség, konstrukció és destrukció személyiségeként, a Tandori-versből is XX. századi távlatból üzent egy olyan kísérletezőnek láttatott költőnek, akinek költői kezdése egy kései modern költészetfelfogásban gyökerezik, hogy aztán innen távolodva a neoavantgárd, a „klasszicizált” avantgárd, a modernséget többszörösen meghaladó, új poétikai korszakra összpontosító szerzőjeként megélje, átélje, a magáévá hasonítsa a nyersfordítások révén megismert költőelőd versvilágát. Kulcsár-Szabó Zoltán az új szenzibilitás közelében látja Tandorit, aki nem formabontó, ez érzékenységnek „egyik legjellegzetesebb műfaja a szonett”. Ám – miért ne hinnénk költőnek? – ennek naplószerű művelésére Prešeren példája készítette. Kulcsár-Szabó Zoltán másik utalása egybefogja Tandori és Petri teljesítményét olyan téren, ahol a (nyelvi) „véletlenszerűség vagy esetlegesség költészetteremtő ereje”-nek „kanonizálása” működésükhöz köthető.³⁸ Talán nem olyan nagy hiba Tandori Prešeren-versére is alkalmaznunk a jövőben Kulcsár-Szabó Zoltán téziseit.

---

38 Kulcsár-Szabó Zoltán: *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*. Bp., 2007, 367., 419.

Szedresi István

„Bőven hullott a Balázs-áldás”

Balázs Árpád zeneszerző és Bács-Kiskun megye

A címben idézett mondat 1962. március 19-én, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zeneszerzés tanszakának hangversenye után hangzott el Kodály Zoltán, Kecskemét szülöttjének és emblematikus alakjának, a XX. század nagy magyar zenetudós, zeneszerző, zenepedagógus, népzenekutató szájából, amikor a „Zeneszerző Kör” koncertje végén a hajdani Kodály-tanítvány, Kistétényi Melinda Kodály tanár úr véleményét kérte a hangversenyről. Ezt a kurta, talányos mondatot a szolfézstanár úgy magyarázta, hogy ennél nagyobb dicséretet soha nem hallott tőle! Ha dicséretet mondott is, azt kódolta, mint most is. Ennek a frappáns gondolattársításnak az a magyarázata, hogy az önképzőkör tagjai között volt a harmadévfolyamos Balázs Árpád, aki „Három rövid dal”-al szerepelt a programban, valamint a római katolikus templomokban éppen egy bő hónapja osztották a Balázs-áldást a torokgyík megelőzése céljából.

Balázs Árpád kortárs zeneszerző, aki a szomszéd Csongrád megyében, Szentesen született 1937. október 1-jén. Születésnapja „zenei nappá nőtte ki magát”, hiszen már főiskolás korában kiderült, hogy a francia komponista Dukas, az operaénekes Medek Anna és a zeneszerző, zenepedagógus Bárdos Lajos is ezen a napon született, és később a világhírű hegedűművész, Yehudi Menuhin javaslatára, az UNESCO döntése értelmében 1975-től október 1. lett a Zenei Világnap. (E cikk írója azzal büszkélkedhet, hogy ő pedig Yehudi Menuhin születésnapján, április 22-én született!) Egyébként az angol író, költő, politikus Joseph Addison már az 1600-as évek végén így vélekedett: *„A zene a legnagyobb jótétemény, amit a halandók ismerhetnek”* – ezzel jóval korát megelőzően remek indokát adta a Zenei Világnap létjogosultságának!

Írásommal szeretném bemutatni, kiváló zeneszerzőnk tevékenysége hogyan kapcsolódik Kecskeméthez, Bács-Kiskun megyéhez. Balázs Árpád elismertségét bizonyítják a különböző rangos szakmai és társadalmi megbízatások: a Magyar Zeneművészek Szövetsége Elnökségének tagja, szakosztálytitkár, majd szakosztályelnök 1973–1990; a KÓTA alelnöke 1990–1998; a Magyar Fúvószenesi Szövetség alapító elnöke 1990–1998, majd örökös elnöke; 1989-től tíz éven át a Zenei Szervezetek Világszövetsége magyar szekciójának vezetője; nagy kompozíciós és zenekari versenyek állandó zsűritagja, több hazai és nemzetközi mesterkurzus visszatérő vendégtanára; 2002-től az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja Salzburgban (Luciano Berio, Ligeti György és Krzysztof Penderecki komponisták mellett – a két első művész már sajnos nem él).

Művészetét 1970-ben Erkel-díjjal, 1981-ben Érdemes Művész címmel, 2000-ben Köztársasági Elnöki Aranyéremmel, 2002-ben Magyar Örökség Díjjal ismerték el. Kiemelkedik a Rádió és Televízió Társaságok Nemzetközi Szervezete által meghirdetett szerzői versenyeken elnyert tíz első díja. Őt magyar település (Szentes, Balatonfüred, Letenye, Vonyarcvashegy és megyénkbeli Kiskunfélegyháza) fogadta díszpolgárává.

Ezeket kívül megszámlálhatatlan díj (különböző versenyeken elért sikeres alkotásaival) tulajdonosa zeneszerzőnk.

Balázs Árpádnak nem az 1962-es zeneművészeti főiskolai találkozása volt az első Kodály Zoltánnal. A szentesi második gimnáziumi osztály – dr. Bakó Károly tanár szervezésében – kiránduláson vett részt a Mátrában. A galytetői Nagyszálló körüli kanyargó sétányon hirtelen a tanulók előtt termett Kodály Zoltán feleségével. A tanulók megállították autogramkérésükkel a házaspárt, melyet különösen Emma asszony vett rossz néven. A Tanár úr csak a szolmizálni tudóknak adott autogramot. (Ekkor 1953. július 13-át írtak.) Az osztálytársak biztatták Balázs Árpádot, énekelje el a *Hajnali köszöntő* című szerzeményét, melyet ők már ismertek. A feszültséget Kodály Zoltán oldotta fel a következő kérdéssel: „Nos, mit komponált a kolléga?” Így kezdődött a mesébe illő történet. Az éneklés befejezése után a Tanár úr elküldte ifjú kollégáját szerzeményével Kecskemétre, a zene tagozatos iskola igazgatójához, Nemesszeghy Lajosné Márta asszonyhoz, aki gondjaiba vette a darabot, s néhány év múlva a szerző egy gyűjteményből ismerkedett meg saját dalával, mely később zene tagozatos és normál osztályok számára egyaránt tankönyvanyag lett.

Nemesszeghy Lajosné Szentkirályi Márta nemcsak fogadta Balázs Árpádot, hanem zenéjét elindította a népszerűsítés útján. Ő volt a Kecskeméti Ének-zenei Általános Iskola megalapítója 1950-ben, majd a kecskeméti Kodály Zoltán Ének-zenei Általános Iskola és Gimnázium igazgatónője korai, 1973-ban, ötvenévesen bekövetkezett haláláig. Nagyon szépen emlékezik meg nagyszerű igazgatónőjéről a zeneiskola első végzős csoportjának tagja, a csellista K. Udvari Katalin *Psalmus Humanus* című könyvében. A könyvben több hangversenyplakát, meghívó fotóját közli, melyeken Balázs Árpád-kórusmű szerepel, így 1976. május 2-án a Zeneakadémián, a budapesti általános iskolák kórusainak hangversenyén a *Tavaszesen – gyermekkantáta*, 1977. március 26-án a XV. kerületi Csokonai Művelődési Házban *Ének a dalról* és a *Hívogató*, 1977. április 20-án a Csepeli Ifjúsági Napok keretében a *Kikeleti napköszöntő*, 1993-ban az Éneklő Ifjúság csepeli rendezvényén a *Héjariasztó*. Ezek csupán azok a hangversenyek, melyekkel a könyvíró kecskeméti zenetanárnő pályája során találkozott. (Egyébként a sok hangversenyről, közreműködőről részletesebb képet kapunk Balázs Árpád önéletírása, a *Válogatott életeimből*. Írásom legtöbb információjának alapja ez a könyv.)

Már 1959. május 10-én írás jelent meg Szegeden a *Délmagyarország* napilapban a méltatlanul elfelejtett zenetudós, dr. Vámosi Nagy István tollából, aki a 22. életévében járó Balázs Árpádot kóruskomponistának mutatja be. A *Hajnali köszöntő* Szegeden több helyen elhangzott, valamint kilenc városban tervezik műsorra köztük Kecskeméten is.

1957. december 19-én a Szegedi Állami Zeneművészeti Szakiskola zeneszerzés-előkészítő tanszakának csoportos szerzői estjén öt műve szerepelt (ez volt az első szerzői estje), az ötödik alkotás három kíséret nélküli kórusmű (*Hajnalozó*, *Májusi szerelem* és a *Virágzik az almafa*), melyet a szakiskola tanárképzőseiből alakult énekkar adott elő, Sipos Károly vezényletével. Egyébként Sipos Károly vezényelte 1975. június 7–8-án Szolnokon, az V. Országos Szövetkezeti Dalostalálkozón a kecskeméti Berkes Ferenc Kamarakórust, előadásukban elhangzott az *Ének a dalról* című kórusmű. Sipos Károly Kecskemét zenei életében hosszú éveken keresztül (1958-tól nyugdíjazásáig) komoly szerepet játszott, zenekari tagként, kórusvezetőként, oktatóként, szakfelügyelőként.

A kecskeméti zeneoktatás egyik vezetője (1973-tól a Kodály Zoltán Ének-zenei Általános Iskola és Gimnázium igazgatója, a Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet tanára) volt Rozgonyi Éva középiskolai énektanár, Liszt-díjas, Bartók–Pásztory-díjas kórusvezető, aki arról beszélt, milyen lelkesen énekeltek főiskolás korukban Balázs Árpád diplomahangversenyén 1964. május 18-án a Lódi Ferenc verseire írt *Két vegyeskart*, az akkoriban alakult Liszt Ferenc Kamarakórusral, Párkai István vezényletével.

Gila János, Kecskemét kulturális életének évtizedeken keresztül egyik meghatározó egyénisége írja: *Az ezerarcú megye iskolán kívüli művelődéstörténete...* országosan kiemelkedő, egyedülálló könyvében, hogy 1970. június első vasárnapján Baján volt a IV. megyei kórusminősítő verseny, melyen a zsűritagok: Farsang Árpád, a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola igazgatója, Balázs Árpád zeneszerző és Pásztai Miklós, az Állami Népiegyüttes énekkari vezetőkaragya az első helyet jelentő aranykoszorút diplomával a Vigh László vezette bajai Liszt Ferenc kórusnak ítelték, a Purcell-opera néhány kórusrészletének, valamint Haydn, Balázs és Udvardy egy-egy kórusműve magas színvonalú előadásáért.

1979. február 8-án Kiskunfélegyházán, az országos általános iskolai Móra-émlékversenyen, a nyitóünnepségen hangzott el a Móra Ferenc soraira készült *A rigó éneke* Balázs Árpád-kórusmű koncerttermi bemutatója.

Nagyon fontosnak tartotta Balázs Árpád a zenei ismeretek terjesztését, ennek fényes bizonyítéka az 1975. szeptember 5-én a Kecskeméti Népzenei Találkozón „*A dél-alföldi kubikus és parasztmozgalmak népzenei vetülete a Tisza mentén*” címen tartott előadása, valamint az 1977. augusztus 26–28-án a VII. Kecskeméti Népzenei Találkozón tartott három előadása *A folklór-hangvétel szerepe és ennek hatásai a kórusmunkában*, *A csongrádi kubikusdal-kisdialektus*, *Népzene az alkotómunkában* címmel. A találkozó fő szervezője a Kecskeméten élő és dolgozó néprajzkutató, Kálmán Lajos volt. A rendezvényt, különösen a tudományos tanácskozásokat, magas színvonal jellemezte. 1982. szeptember 11-én az Országos Népzenei Találkozón Kecskeméten ismét előadást tartott *Példák a népdal műzenei jelenlétére a kortárs magyar muzsikában* címmel. Ugyanebbe a körbe sorolható a 2010. január 22-én Egerben, a XI. Országos Szólészeti és Borászati Konferencián a *Bor és népzene* címmel tartott előadást, ahol ismételt találkozott régi jó ismerősével, Farkas Bertalan úrhajóssal. (Kettejük kapcsolatáról később részletesebben!)

Elévülhetetlen érdemei vannak a gyermekek zenei nevelése terén nem csupán a kórusművek és gyermekzenekari alkotások írásával, hanem a nyolcvanas években a Bölcsház Bagoly könyvsorozatban a Móra Ferenc Könyvkiadónál megjelent három aranyos, rajzos ismeretterjesztő könyv (*Zenelesen*, *Kis zenei ábécé*, *Csontfurulya, madársíp*) elkészítésével is. Egyébként több mint huszonöt éves kapcsolatunk is a gyermekzene segítségével jött létre és fejlődött barátsággá. Én a hetvenes évek végétől már Kecskeméten lakom, így én is Bács-Kiskun megyei kapcsolódási pontnak számítok.

Nagyon színes Balázs Árpád emberi kapcsolatrendszer, ez a színesség igaz Bács-Kiskun megyére is. Hosszasan ír önéletrajzában a Kecskemét-Matkópusztán élt Polyák Ferenc jó humorú faragó művészről, az 1978-as XI. Világifjúsági Találkozón, Havannában megélt élmények alapján. A paletta színességét bizonyítja kapcsolata Farkas Bertalan úrhajóssal is (úrréplése 1980. május 26. – június 3.), akinek tréningjei, kiválasztása az úrhajós szerepre szorosan kapcsolódik Kecskeméthez, a Repülő Orvosi Vizsgáló és Kutató Intézethez. Zeneszerzőnket a kilévéskor a HM felkérte úrhajósinduló-komponálásra – ezt a fellövés utáni napon tizenegy városban játszották katonazenekarok térzeneként. Az úrhajósinduló bekerült a hivatásos és amatőr fúvós szakterület új indulókönyvébe is.

1959-ben dr. Vámosi Nagy István, aki a *Délmagyarország* napilapban kóruskomponistának mutatta be Balázs Árpádot, még nem tudhatta, hogy mennyire sajátja lett a fúvószenekari művek alkotása is zeneszerzőnknek. Már az 1964. évi diplomahangversenyén is felhangzott fúvós hangszerekre írott mű, a két évvel korábban alakult, később sikeres művészpályát befutó zenészekből álló Magyar Fúvósötös előadásában a *Szerenáda*. A darab megjelent a Zeneműkiadó Vállalat gondozásában, tartós rögzítésre került a Magyar Rádióban, és nemzetközi sikert is aratott. Később sorra jelentek meg fúvószenekari művei is. A műfajhoz való kapcsolatát jelzi, hogy 1977-től Barcsen, az I. Országos Fúvós

Karnagyszemináriumon, majd később Berettyóújfalun és a jogutód soproni karnagytaborokban vezet kurzusokat. 1990-ben megalakítja a Magyar Fúvószenei Szövetséget, melynek 1998-ig alapító elnöke, majd örökös elnöke.

Balázs Árpád zeneszerzői munkásságából elsődlegesen fúvószenekari alkotásai és fúvószenekarokkal kapcsolatos tevékenysége révén kötődik a Duna–Tisza közéhez. A Kecskeméti Városi Ifjúsági Fúvószenekar vezetője, Kuna Lajos művésztanár mesélte el első találkozását Balázs Árpáddal a sárvári 1998-as *Dunántúli Rézfúvós Találkozón*, ahol a zsűrielnök-zeneszerző hosszasan méltatta a zenekar és egyes játékosainak teljesítményét. Már akkor feltűnt „a remek szakember kivételes verbális képessége”. A rendezvényről hazafelé az együttes megállt utcazenélni Palóznakon, ahol a zeneszerző hétfégi háza van. A műsor közepén megjelent a művész feleségével, kedvesen mosolygott (mely egyéniségének jellemzője), újra megdicsérte az együttest, s bedobott egy százast a „kalapba” – a kürtös hangszertokjába. Ezt a kecskeméti fúvósegyüttest az elmúlt időszakban minősítő hangversenyeken Balázs Árpád a Fúvószenei Szövetség elnökeként, a bírálóbizottság tagjaként háromszor (1988, 1992, 2011) minősítette, mindannyiszor a legmagasabb fokozattal jutalmazva teljesítményüket (aranydiplomás fesztivál-fúvószenekar). A zenekarvezető káprázatos elmének, ragyogó szónoknak jellemzi Balázs Árpádot, aki a minősítések alkalmával hatalmas magasztaló beszédet tartott, nagy pátozzsal, kiváló retorikával. *Mindannyiszor dicsérő és buzdító volt. A közönséget valósággal lila ködbe burkolta – vallja Kuna Lajos.*

A megyéből mégis Kiskunfélegyházához kötődő kapcsolata a legtartósabb, legmeghatóbb. A városhoz vonzódása családi örökségnek számít, hiszen édesapja, Balázs András fiatal éveit a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző diákjaként élte meg, és itt végzett 1933-ban. Kedvenc tanára, a zeneszerző, karmester, orgonaművész Vizi János szerette volna a városhoz kötni, hogy másodorgonistaként legyen a helyettese a „kétcsövű” (kéttornyú) templomban. Az édesapát vonzotta a szülővároshoz, Szenteshhez való kötődés, ahol pályázat útján álláshoz is jutott. Gyermeke, az immár főiskolás Árpád is fiatalon, az ötvenes-hatvanas években került kapcsolatba a kistérséggel, hiszen Kodály Zoltán ajánlására Bugacpusztán is gyűjtött népdalokat, melyekből született a *Kunsági betyárdalok* című kantáta.

Édesapján túl van itt még egy családi, egyben szakmai szál Bács-Kiskun megyében. Az édesanyja rokoni vonala. Pálmonostorán él – tudatosan nomád, majdhogynem pusztai körülmények között – Balázs Árpád egyik másod-unokatestvére, Zsirmik István. Ma Magyarországon az egyik legkiválóbb tudós kutatója Eurázsia, az őshaza népei zenéjének, mesekincsének. Hangszergyűjteménye egyedülálló! Ő magát dorombművésznek tartja, de szólófellépésein meséket is mond. Az általa alapított Yenisei együttes pszichedelikus, azaz lélekre ható muzsikát játszik. Balázs Árpád nagyon büszke rokonára, bár fájjalja, hogy a Távolságot, Keleten, Mongóliában, vagy éppen Tokióban jobban ismerik Istvánt, mint szűkebb pátriájában... Tudomásom van arról, hogy a zeneszerző már írja visszaemlékezéseit, a *Válogatott életeim* folytatását, abban külön fejezetet kap majd a rendkívül nagy tehetségű rokon.

Kiskunfélegyháza zenei életének gazdagítása, támogatása, fejlesztése érdekében kifejtett munkáját értékelve – jelentős ajánlások figyelembevételével – az önkormányzat képviselőtestülete 2003-ban a 63/2003. számú határozata alapján a Város Díszpolgára címet adományozta a zeneszerzőnek. Az ajánlók között szerepelt a Kiskunfélegyházi Fúvószenekari Egyesület, a Magyar Fúvószenei Szövetség elnöke, a Liszt-díjas Dohos László karnagy és a Magyar Művészeti Műhely elnöksége (Csíkszentmihályi Róbert Erdemes Művész, Munkácsy-díjas – azóta Kossuth-díjas – szobrászművész, Konfár Gyula Munkácsy-díjas festőművész, a Műhely elnöke, Szentgyörgyi József Munkácsy-díjas festőművész).

A félegyházi fúvószenekar karmestere, Jankovszki Ferenc lelkesen, hálával, szeretettől áthatva beszélt mesteréről, aki évente látogatja a helyi rendezvényeket, megnyitó- vagy zárószavaival bátorítja, ösztönzi a művészeti csoportokat előrelépésre, aki a városhoz kötődésének hangzó emlékművét alkotta meg azzal, hogy a város kérésére, ihletésére készült, kilenc alkotását bemutató CD-t tett le az asztalra – elsősorban félegyháziak (fúvósok, énekesek) előadásában. Meggyőződéssel állítja, hogy *„egy magyar város és egy magyar zeneszerző között ilyen mélységű, ilyen jelentős értéket teremtő kapcsolatra nincsen példa hazánkban”!*

Megtisztelőnek tartotta, hogy rá és zenekarára bízta a szerző a várossal kapcsolatos művek ősbemutatóját. Tréfásan jegyezte meg Balázs Árpád: *„Feri, Te tudsz balázssul! Legalább olyan jól ismered zenei gondolkodásomat, mint magam magam. Néha jobban is!”*

A „hangzó emlékmű” minden számának megvan a saját, kedves története. Az 1979-ben felhangzó *A rigó éneke* című kórusművet a Kapus házaspár (Lenke és Béla) kezei alá írta. A karmester iránt érzett barátságából születtek a *Régi magyar táncok Gömörből*, a *Kuruc képek*, a *Klasszikus változatok* és a *Rapszódia*. Az *Ünnepi jeladás* édesapja kedves tanárának, Vizi Jánosnak állít emléket azáltal, hogy egy preludiumát használta témául, erre építette variációit. A Jankovszki Ferencnek szóló eredeti példányon még ez olvasható: *Vizi zene*, nem a händeli szvit értelemben. A *Kunsági betyárdalok* című kantátáját egy bugaci csárdában hallott virtuóz (de kottát nem ismerő) cimbalmos játéka inspirálta. Így jött létre az a mű, melynek félegyházi ősbemutatóján a cimbalomszólót Herencsár Viktória művésznő játszotta, aki maga is úgy nyilatkozott, hogy tudomása szerint *„hasonló mű nincs eddig a zeneirodalomban”* – mondta el Jankovszki Ferenc.

A *Szülőföldemen*, mely az egyik legszebb félegyházi Balázs-mű, a CD címadója is, a Félegyházi Emlékbizottság felkérése íródott, Petőfi verse alapján, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára tartott megemlékezés nyitányaként.

2012-ben, Balázs Árpád hetvenötödik születésnapja alkalmából, a kéttornyú templomban rendezett szerzői est után, amikor a templomból kiléptek – a frissen telepített harangjátékon megszólalt a *Szülőföldemen* fő témája. Bizonyára mindenki átérzi azt, milyen hatást gyakoroltak a harangjáték hangjai az elérzékenyült ünnepelt szerző lelkére!

Balázs Árpád és Kiskunfélegyháza kapcsolata olyan gazdag, hogy ennek bemutatása egy önálló tanulmányt igényelne. Itt még feltétlen el kell mondani, hogy a zeneszerző – magas zeneközéleti tisztségei révén – folyamatosan segíti a város muzikus társadalmát, a zeneiskolát, a fúvószenekart. Több jelentős hazai és nemzetközi kapcsolat is neki köszönhető, így a részvétel lehetősége a WASBE (Fúvószenekarok és Egyesületek Világszervezete) vetélkedőjén, a lengyelországi Jastrzebie Zdrojban, ahol a zenekar elnyerte az első díjat a kilenc zsűritag által egységesen megítélt maximális pontszám alapján.

A *Szülőföldemen* CD lemezbemutatójára a *Félegyházi Hírlap* 2002. december 19-i számában *Lírai nyílt levél Kiskunfélegyháza lakóihoz* címmel ajánlja Balázs Árpád művét a a karácsonyfa alá, egyben kijelentve, hogy a lemezen található kilenc kompozíció *„végérvényesen segített hazatalálnom édesapám ifjúkorának, felnőtté válásának városába... És hazataláltak a dalok is, melyeket itt gyűjtöttem és öltöztettem azóta díszes műzenei köntösbe.”*

Hogy milyen kicsi a világ! – következő kis történetem is bizonyítja: interneten megfelelő szervizt kerestem, kiderült, lakásomhoz közel található. Felkerestem a középkorú szakembert, akinek bemutatkozásakor meglepett, hogy humoros családnévvel rendelkezik. Rákérdeztem, mit jelent számára a neve – azonkívül, hogy ő a viselője. Válasza: ugyanilyen névvel rendelkezett a néhai Kossuth-díjas dr. Bugyi István sebész, szentesi címzetes egyetemi tanár. Azt is megtudtam, hogy ő is szentesi (levelüket többször felcserélték a professzoréval), sőt ismeri a Balázs családot, a zeneszerző édesapja kórusában is énekelt.

Évekkel ezelőtt Balázs Árpáddal – Budapesten, a villamoson összetalálkozva – beszélgetek. Hát ez is kapcsolódási pontja zeneszerzőnknek Kecskeméthez!

Felhasznált irodalom:

Balázs Árpád: *Válogatott életeim*

Székely András: *Ki kicsoda a magyar zeneéletben?*

K. Udvari Katalin: *„Psalmus Humánus”*

Gila János: *Az ezerarcú megye iskolán kívüli művelődéstörténete...*

Heltai Nándor: *„... És egyszer csak elkezdődtek a kecskeméti népzenei találkozók”*
(Kecskeméti Lapok Kft., 2003)

Vajda Piroska: *A titokzatos dorombgyűjtő*, BAON (Petőfi Népe, 2012. június 11.)

Írásos interjúk: Kuna Lajos és Jankovszki Ferenc

Ajánlások díszpolgári cím adományozása érdekében.

Pintér Lajos

Dalok tengerzöld gitárra

Bálint Endre emlékére

*Arbeit macht frei –
a gyilkos micsoda gyilkos cinizmusa.*

*

*Make love, not war.
Igen, de oly kevés a szerelem,
igen, de oly sok a háború.
Igen, de oly kevés az ének,
igen, de oly sok a sokk, a sikoly.
Igen, de oly kevés a Lennon,
igen, de oly sok itt lenn a Lennin.*

*

*Megbocsájtunk! Meg?
A megbocsájthatatlant?*

*

*Nagymama,
eladtam a tanyát,
eladtam a földet,
nagymama,
nincsen földem,
nagymama,
nincs talpalatnyi földem,
amelyen állhatnék,
lebegek a levegőben,
mint a madár,
nagymama nincsen földem,
nincs tanyám,
nagymama, madár lettem,
lebegő madár a levegőben.*

Dal

Szél tördeli a nádat.
Szeretném megsimogatni
a nunádat –
mondja a fiú.
Csak a kezemet –
felel a lány.
Így incselkednek,
így kergetőznek.
Távolról tigris
és szelíd őz
figyeli, kíséri őket.

Müller Rolf

Ellopott és száműzött pillanatok

A politikai rendőrség vidéképei

A helyekhez, a mindennapi élethez kötődő vizuális emlékanyag sajátos csoportját képezi a kommunista/szocialista diktatúra politikai rendőrsége által „termelt” fényképdokumentáció.¹ A keletkezési situáció és az évtizedes elzártság okán igen sajátos gyűjteményről beszélhetünk, amelynek egyes darabjai a mai képolvasó előtt az egykori életterek ismeretlen valóságait eleveníthetik meg. 2008-ban a cseh Totalitárius Rendszereket Kutató Intézet albumot adott ki prágai városképekkel. A kiadvány különlegessége, hogy a fényképek a volt titkosrendőrség iratait őrző levéltárból származnak. Az egykori személykövetések képdokumentumai, a kötet egyik bevezető tanulmányának szerzője, Jan H. Vitvar szerint alighanem a leghűségesebb portrék a városi élet valóságáról a hetvenes-nyolcvanas évek Csehszlovákiájában. A titkos fényképezésnek ugyanis sokszor fogalmuk sem volt arról, hogy mi került bele az exponálás pillanatában az objektív látóterébe, mivel kabátjukba, bőröndbe vagy kézításkába rejtett kamerákkal dolgoztak. Éppen ezért nem szándékoltan olyan részleteit is megőrizték az 1968 utáni hétköznapiaknak, amelyeket a „normális” képkészítési módszer figyelmen kívül hagyott volna. A Husák-féle „knédli-szocializmus” televíziós műsorokban és popdalokban idealizált világával szemben Milan Kundera, vagy éppen a filozófus Zdeněk Neubauer követésének képkockáin a pangás kétségbeesett állapota rögzült: a város beállványozott házakkal, kétütemű gépkocsikkal, turisták, standok, kerthelyiségek, reklámhirdetések nélkül. A mai szemmel érthetetlen fotótermelés értékét ez a hétköznapióság jelenti, amellyel ugyan nem haladják meg a cseh dokumentarista fényképezészet eredményeit, de mindenképpen értékes adalékokkal gazdagítják azt – állapítja meg Vitvar.²

Hasonló céllal látott neki az NDK Állambiztonsági Minisztérium fotóhagyatékának tanulmányozásához Simon Menner, Berlinben élő fényképész. Kérdésfelvetése: „Mit is látott a Nagy Testvér?”, elsődlegesen a terror vizualitásának lehetőségére vonatkozik. Így válnak nála az álruhában, elmaszkírozva, önvédelmi harc vagy követés közben fotózott Stasi-tisztek általában a hidegháborús titkosszolgálatok működésének ismertetőjegyeivé, ugyanakkor egy házkutatáskor rögzített nyugatnémet kávéfőző is tág teret nyújthat az értelmezésnek, jele lehet az idegen ügynökkel való kapcsolattartásnak, vagy

---

1 Előadásként elhangzott Egerben 2014. augusztus 29-én a Hajnal István Kör *A vidéki élet és a vidéki társadalom Magyarországon* című konferenciáján. Az előadás és a tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Jan H. Vitvar: Aparát v rukou nemocného aparátu/A Camera in the Hands of a Sick State. In *Praha objektivem tajně policie/Prague through the Lens of the Secret Police*. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2008: 6–12.

egyszerűen egy nyugati rokon ajándékozási aktusának. A különbség „csupán” a következményekben van: tíz év börtön, vagy sem – véli Menner. Az általa közzétett korabeli szobabelsők a falakra ragasztott poszterekkel, a szekrényekben sorakozó játékokkal, ruhákkal, a konyhafelszerelések és az élelmiszerek, csakúgy, mint a külső figyelések során fotózott utcarészletek a keletnémet társadalom mentalitástörténeti lenyomataiként vizsgálhatók.³

A titkos szervezet látványos hagyatéka

A rövid külföldi kitekintés után kínálkozik a kérdés: milyen ismereteket szerezhetünk mi, magyarok a hazai államvédelem/állambiztonság vizuális hagyatékából a diktatúra mindennapjaira vonatkozóan? Szűkítve a spektrumot, most arra keresem a választ, hogy milyen képet kaphatunk ezekből – a „Nagy-Budapest” árnyékában létező – magyar vidékről? Mielőtt azonban több lépcsőben elvezetem az olvasót egyfajta konklúzióig, fontos megjegyezmem: függetlenül attól, hogy jómagam kaposvári gyökerekkel rendelkező „fővárosiként” a „vidéknek” „nem város”, vagy legalábbis „nem megyeszékhely” tartalmat tulajdonítok, a fogalom alatt jelen írásban a „nem Budapest” értelemben használom. Teszem ezt azért, mert így volt ezzel maga a politikai rendőrség is. Másrészt nem haszontalan egy rövid állambiztonsági fényképleltár⁴, vagyis annak számbavétele, hogy a titkos szervezet az 1945 és 1990 közötti években milyen típusú fotográfiákat halmozott fel.

1. A személynyilvántartással kapcsolatos fényképfelvételek körébe tartoztak egyrészt a rabosítási fotóként ismert kétoldali felvételek. A második világháború alatt és előtt már rutinszerű, az őrizetbe vett gyanúsítottakat megőrökítő fotózás gyakorlatát 1945 decemberétől a budapesti Politikai Bűnügyi Nyilvántartó Iroda fényképészei folytathatták tovább.⁵ Később az Államvédelmi Osztály fényképészmestereire várt az „őrök”, az apparátus arcképes igazolványképeinek elkészítése, a fényképes okmányokat ugyanis 1947 augusztusától hordták maguknál a szervezet tagjai⁶, és portréikat a hivatali előmenetelt és mindennemű ahhoz kapcsolódó iratot tartalmazó személyi aktáikba is elhelyezték. 1989 után e két vizuális forráscsoport „társadalmi hasznosulása” a leginkább tetten érhető. Kiállítások, dokumentumfilmek, publikációk sora fordul hozzájuk illusztrációs igényeinek kielégítése okán, s eközben az eredeti célokkal szöges ellentétben a rendszer „ellenségeinek” meggyötört arclenyomatai az Áldozatok, míg a velük szemben valaha

3 Simon Menner: *Images from the secret STASI archives or: what does the Big Brother see, while he is watching you?* <http://simonmenner.com/pages/Stasi-Index.htm> (Utolsó letöltés: 2014. szeptember 10.)

4 Az első ilyen Sümegi György készítette: *Fotók a Történelmi Levéltárban*. In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltár, 2004. 309–328.

5 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 1.1. 56/1945. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának körözlvénye, 1945. december 18. A rabosító fotókkal kapcsolatban lásd Bogdán Melinda: *A rabosító fénykép. A rendőrségi fényképezés kialakulása. Budapesti Negyed*, 2005/47–48. sz. 143–165.; Urbán Tamás: *A személyazonosításhoz használt első „rabosító képek”*. *Fotóművészet*, 2013/3. sz. 77–79.

6 ÁBTL 1.2. 178/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének 178. sz. napiparancsa, 1947. augusztus 11.; ÁBTL 1.2. 180/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének 180. sz. napiparancsa, 1947. augusztus 13.

„áldozatos munkát” vállaló államvédelmi beosztottak igazolványfotói a Tettesek valós vagy képzeletbeli falára kerülnek fel.

2. A nyomozati eljárás képi dokumentációjának jelentős részét teszik ki a helyszíni felvételek, amelyek készítésének gyakorlata, hasonlóan az előbbiekhöz, a politikai rendőrség igen korai időszakából eredeztethető. A szervezet első helyszínelő részlegeit 1947-ben hozták létre a tárgyi bizonyítékok rögzítésére a csupán vallomásokra épített nyomozások kudarcai miatt.⁷ Az „ellenséges” tevékenység látható nyomainak rögzítésén túl a helyekhez kötődő fotográfiákat gyarapítják az inkriminált cselekedeteket (falfirkálást, röplapozást, fegyverrejtegetést, gyilkosságot stb.) utólagosan rekonstruáló felvételek, valamint a már valóban titkosrendőrségi felségterület, az operatív fényképezés termékei. Az kérdéses, hogy a speciális szaktudást, fotó- és követéstechnikai ismereteket igénylő tevékenységet egészen pontosan mikortól volt képes alkalmazni a hazai politikai rendőrség, azonban a dossziékban fellelhető személykövetések, megfigyelések vizuális dokumentációjából megállapítható, hogy ha előbb nem is, de 1950-től a Belügyminisztériumtól függetlenül működő Államvédelmi Hatóságon már bizonyosan képesek voltak e rejtett tevékenység ellátására. A fényképezéstechnika fejlődésével és annak „államvédelmi” fejlesztésével később már a zárt terekben sem okozott gondot a kávéházi beszélgetések, vagy akár a légyottok legintimebb pillanatainak lencsevégre kapása. A hetvenes évektől a 3/r rendszabályként aposztrofált módszer kiegészült a 3/f-fel, azaz a titkos házkutatások alkalmával folytatott dokumentáló fényképezéssel⁸, sőt idővel a szervezet célkeresztjébe került személy követésének mozgóképes rögzítése is egyre rutinszerűbbé vált (sajnálatos, hogy ezek a filmfelvételek nem kerültek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának őrzésébe). Hazánkban a megfigyelési felvételek legnagyobb számban egy időben, egy helyen a bevezető sorokban említett prágai intézmény gyűjteményének vándorkiállításán voltak láthatók, amikor is az egykor volt csehszlovákiai titkosrendőrség képeit az Történeti Levéltárból származó követési fotókkal kiegészítve mutatták be a Centrális Galériában.⁹

3. Végül említenünk kell a politikai rendőrség által lefoglalt felvételeket. Ez esetben egy tematikailag igen sokrétű csoportról van szó, hiszen ide sorolhatók a családi, privát fotók, a különböző társadalmi eseményeket rögzítő képek, azon belül is jelentős hányadot kitevő 1956-os fotódokumentáció.¹⁰ A forradalom és szabadságharc utáni megtorlás éveiben begyűjtött, külföldi újságokból reprodukált képanyag küldetése a keletkezési szándékokhoz képest jelentősen módosult. Az új ideológiai kontextusban

7 A helyszínelő részleg igénybevételének első szabályozása: ÁBTL 1.2. 28/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály vezetőjének 28. sz. központi utasítása 1. pont, 1947. augusztus 2.

8 ÁBTL 4.2. 10-21/17/1971. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. sz. parancsa a titkos operatív rendszabályok alkalmazásáról, 1971. december 8.; Uo. 10-22/35/1982. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 35/1982. sz. parancsa az Operatív-Technikai Rendszabályok és Módszerek Alkalmazásának Szabályzata kiadásáról, 1982. december 23. A két szabályzatot ismerteti Bikki István: *A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között* (rövid áttekintés). *Betekintő*, 2010/1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_bikki (Utolsó letöltés: 2014. szeptember 24.) A követések, „lefigyelések” szervezeti és módszertani kérdéseiről lásd Müller Rolf: *Az ellenőrzött tér – titkos figyelések a politikai rendőrségen*. Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2014: 3–14.

9 A kiállítás a Nyílt Társadalom Archívum (OSA Archívum) szervezésében *Operatív fotó – Budapest és Prága az állambiztonság szemével*/Surveillance Photo – Budapest and Prague through the Eyes of the State Security Services címmel 2011. szeptember 20. és október 30. között volt látogatható.

10 A Történeti Levéltár 1956-os fotóiból válogató kötet: *Fényképek 1956*. Szerkesztette: Müller Rolf – Sümei György, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006.

az „ellenforradalom” látható bizonyítékává avanszált, és csak a diktatúra bukásával kaphatta vissza eredeti forradalmi funkcióját. A kollektív emlékezetben betöltött szerepek ugyanakkor nem csak a politikai tengely mentén elemezhetők. '56 fizikailag szétdarabolt imaginárius albuma, amelyben az egykori elnyomó apparátus keze nyomát viselő levéltári gyűjtemény nem kevés oldalt tesz ki, alkalmas alapanyaga lehet a főváros-vidék központú kutatásoknak, főleg a budapesti események vizuális túltreprezentáltsága miatt.

De akár mennyire csábító lenne elidőznünk a forradalom ritkaságszámba menő vidéki képkockáinál, most a fentebbi szerteágazó, eredetében igencsak különböző állambiztonsági dokumentumanyagból két még inkább ismeretlenségbe burkolódzó fotócsoporttal, s egyben két külön „műfajjal” foglalkozunk. Az egyik a földrajzi értelemben vett helyekhez (térhez) szorosan kötődő helyszíni felvételek, valamint a (láthatatlan) rejtett erőszak kútfőit gyarapító: a felügyelet fogalomkörébe tartozó megfigyelés szülte, így elsődlegesen az ellenőrzött személyhez (személyekhez) és csak másodlagosan annak környezetéhez kapcsolódó fényképek. A forráscsoportok értelmezési lehetőségeit tekintve azonban közös pont, hogy azok nemcsak a felügyeletük tárgyairól hordoznak információt, hanem vallanak a titkos technika alkalmazójáról, annak lehetőségeiről, érdekeiről is.

A politikai rendőrség vidéki szemei

A magyar államigazgatási hagyományokból eredően nem meglepő, ám témánk szempontjából mégsem elhanyagolandó tény, hogy a magyar titkosrendőrség központja Budapesten volt. Az államvédelmi munka „szálai” tehát mindvégig az országos „vízfajban” futottak össze, és ez igaz volt az 1945–1946-os időszakra is, amikor egy ideig (még) a vidéki rendőrségi ügyeket külön főkapitányságról irányították. Így Péter Gábor budapesti politikai rendészeti osztálya mellett Tömpe András vezetésével működött a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya – Budapesten! Alapesetben (nem országos horderejű ügyekben) a fővároson kívüli nyomozásokat a központból felügyelve a politikai rendőrség helyi szervei látták el. A helyszínelést és a figyelmet – mint már jeleztem – hamar megkezdték, sőt a módszertani oktatásra is voltak kísérletek (szóban, majd írásban)¹¹, de hiába álltak munkába és hiába fogadták meg a tanácsokat az államvédelmi beosztottak, ha a szükséges személyi feltételek és eszközrendszer minimuma sem állt rendelkezésre, és vidéken ráadásul mindez hatványozottan jelentkezett. A helyzetet jól illusztrálják a területi kirendeltségek operatív vezetőinek panaszos beszámolóí 1947-ből, amelyekben a titkos munkához nélkülözhetetlen kellékek: hivatali telefon, gépkocsi, fényképezőgép hiányával szembesítették az államvédelem vezérkarát. Példának okáért így indokolták az eszközbeszerzések szükségességét Szegedről: *„Ha lenne egy városi készülékünk, akkor a b-ember, ha valami igen fontos és sürgős információt szerzett, akkor bemegy a postára, ott kéri az 568-as számot, már nem annyira feltűnő, mintha azt mondja, hogy kérem az Államvédelmi Osztályt kapcsolni. [...] Sok esetben egyes személyek megfigyelése igen fontos. Ha mindig ugyanaz a nyomozó figyel, az igen feltűnő. Azonban, ha fénykép áll rendelkezésünkre, akkor*

¹¹ Müller: *Az ellenőrzött tér*. I. m. 7–8.

sokkal könnyebb a helyzet, mert több nyomozó figyelheti a személyt.”¹² Ezt tetézte még a konspiratív munka kisebb mezővárosokban, falvakban, tanyavilágban folytatott alapproblémája, az, hogy a kis közösségek mikrovilágában igen nehezen mozgathattak fedésben helyi államvédelmi beosztottak. „Sajnos vidéken az a helyzet, hogy egyik ember a másikat jól ismeri, és ha mi, nyomozók vagy rendőrök bemegyünk valamelyik faluba, akkor a falu másik végében már a kutya ugatja, hogy mi megjelentünk” – fogalmazta meg gondjait a veszprémi referáló.¹³

A jelentési rendszernek és a technikai hiányosságoknak köszönhetően a második világháború után még legalább egy évtizedig a politikai rendőrség igen „homályos” képet kapott (átvitt értelemben és ténylegesen is) a magyar vidékről. Ezt érzékeltetik egy „demokratikus államrend elleni szervezkedés” ügyében folytatott nyomozás során a devecseri járásban (feltételezhetően Somlónásárhelyen) elkapott „gyanús” pillanatok 1955-ből (lásd a 102–103. oldalon).¹⁴

Amíg a fővárosban már 1951-ben képesek voltak jó közeli felvételt készíteni álcázott fotóaparáttal¹⁵, addig – az eddig fellelt képdokumentumok alapján elmondható, hogy – vidéken még az évtized közepén is az itt bemutatott Veszprém megyeihez nagyon hasonló minőségű követési fotók születtek. Pedig 1956 elejére már valamelyest tisztulni kellett volna a képek. Legalábbis az államvédelem érintett műszaki részlege ekkorra a rejtett fotóakciók terén 1954-hez képest mutatkozó fejlődésről számolt be az elkészített eszközök mennyiségében és kvalitásában egyaránt. A külső lefigyelés munkájához a korábbinál üzembiztosabb, jobban álcázott gépezeteket tudtak biztosítani. Az eredmények azonban még mindig nem felelték a komoly fejlesztési hiányosságokat. Az átalakított, kereskedelmi forgalomban kapható fotóberendezések zajosak és nagyméretűek voltak, és hiába álltak rendelkezésre külföldről beszerzett jó minőségű filmfelvevők és objektívek, ha azok biztonságos rejtése (tárgyakba építése) és üzemeltetése nem találkozott a „megrendelői” igényekkel.¹⁶

A forradalom napjaiban szétzilálódott államvédelem 1956 novembere után vidéken a titkos munkavégzés terén a fővárosinál jóval lassabban talált magára. Az állapotot jól érzékelteti, hogy míg Budapesten a figyelős objektumok októberi-novemberi lelepleződése ellenére hamar meg tudták kezdeni a nyugati követségek munkatársainak, hírszerző tisztjeinek szemmel tartását¹⁷, addig 1957-ben is csak Bács-Kiskun, Győr, Hajdú-Bihar

12 ÁBTL 2.1. XI/1. (1947. évi operatív csoportvezetői értekezletek anyagai). Jegyzőkönyv az operatív csoportvezetők értekezletéről, 1947. április 11–12. Lásd Bolgár György hozzászólását.

13 Uo. Jegyzőkönyv az operatív csoportvezetők értekezletéről, 1947. június 26. Lásd Gábor Sándor hozzászólását.

14 ÁBTL 3.1.9. V-139705. 76/a.

15 Lásd például az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségén dolgozó egyik tisztviselő figyelésének képdokumentumait. A fényképek 1951 nyarán jól felismerhetően örökítették meg a követett személyt és kapcsolatait különböző belvárosi helyszíneken (Petőfi Sándor utca – Apponyi utca sarka, Magyar utca, Szent István körút, Szabadság tér). ÁBTL 3.1.5. O-9658.

16 Jelentés az operatív eszközök felhasználásáról, fejlesztéséről az államvédelmi operatív munkában, 1956. január 31. Közli: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések.* Összeállította: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006: 195–202. Lásd még a BM Államvédelmi Kollégium 1953. február 2-i ülésén a jelentéssel kapcsolatos hozzászólásokat. Uo. 203–206.

17 ÁBTL 1.11.1. 115. d. (Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga.) Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17.

és Vas megyében voltak rendszeresítve figyelőtisztek, kapitányságonként két fő, vagyis összesen nyolcan.¹⁸ Ez az állapot az 1962-es átalakítás után változott meg. A szovjet minta alapján felállított csoportfőnökségi struktúrában egyre több megye foglalkoztatott külső figyelőket, számuk 1963-ra országosan 41 főre emelkedett¹⁹, igaz, a legtöbb esetben még mindig a központi osztály folytatta le a vidéki akciókat. A figyelők 1964 után Baranyában, Borsodban és Győr-Sopron megyében már alosztályi szinten képviseltették magukat²⁰, ám később az utóbbi kivételével ezeket megszüntették. A talpon maradt Győr-Sopron megyei alosztály azonban nemcsak saját területén, hanem más megyékben is végrehajtott megfigyeléseket az ottani főkapitányok és állambiztonsági helyettesek kérésére.²¹

Az esztétikum helyett praktikum

A technikai fejlesztéseknek és a szervezettségnek köszönhetően a hatvanas évektől nagyobb mennyiségben állnak rendelkezésünkre mind helyszíni, mind figyelési fotók, s ez igaz nemcsak fővárosi, de vidéki viszonylatban is. A képek látványvilágát és mondanivalóját minden születési pillanatban jelentősen befolyásolja a képalkotói motiváció. A „bűnesetek” utólagos dokumentálásakor a helyszínelő közeg sem szabadulhatott attól a bűnügyi tantételtől, hogy „a helyszín (vagy színhely) mindaz a hely, ahol egy nyomozási szempontból jelentőséggel bíró (releváns) cselekmény lejajlott”.²² Azaz a kamera objektívjába befogott, majd leexponált tér kriminalizálódott, elvárás volt vele szemben, hogy a nyomozás vagy a bírósági tárgyalás során tényleges bizonyító-vádló szerepre törjön.

Ez határozta meg a felvétellel szemben támasztott technikai követelményeket. Az első a témaábrázolásra vonatkozott, miszerint a „felvétel tárgyát a kellő terjedelemben, megfelelő távlattal, jellegzetes módon, kellő részletességgel ábrázolja”, a másik a minőségi elvárások teljesülése volt, ami alapján „a képnek helyesen megvilágítottnak, természetesen árnyaltnak és kifogástalanul élesnek kell lennie”. A tárgyról, nyomokról rendszerint több felvételt kellett készíteni, ennek megfelelően négy típust különböztettek meg. A „környezeti fénykép” a tágabb teret tükrözte, a helyszín fekvését, a szomszédos tereptárgyakhoz (ház, kerítés, út, gépek) való viszonyát, térbeli kapcsolatát mutatta be. A távolabbi perspektíva alkalmazása lehetőséget teremtett az elkövetők mozgásának, a tetthely megközelítésének, a menekülési útvonalaknak későbbi rekonstruk-

18 ÁBTL Dokumentum Gyűjtemény (D. Gy.) MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. 16-5/1965. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről, 1963. április 9., 3. sz. melléklete: Kimutatás a BM III. Főcsoportfőnökség megyei (budapesti) szerveinek vonalas létszámáról az 1957. évi helyzet szerint, 1963. március 27.

19 ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. 16-5/1965. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről, 1963. április 9., 4. sz. melléklete: Kimutatás a BM III. Főcsoportfőnökség megyei (budapesti) szerveinek vonalas létszámáról az 1963. évi helyzet szerint, 1963. március 25.

20 ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 2. cs. A BM Állambiztonsági Szakbizottság javaslata a megyei állambiztonsági szervek feladatai, működési rendje és struktúrájának kialakítására, 1971. február 11.

21 ÁBTL 4.2. 59-678/1972. A Belügyminisztérium III/2. Osztály ügyrendje, 1972. április 5. Uo. sz. n. A Belügyminisztérium III/2. Osztály ügyrendtervezete, 1985. június 19.

22 *Kriminalisztika. Általános rész.* Szerkesztette: Viski László és mások. Budapest, BM Tanulmányi Osztálya, 1961: 329.

álására. A konkrét helyszínt, esetenként a közvetlen környezetét foglalta magába az „áttekintő fénykép”. A cselekmény szűkebb területének rögzítése, az alak- és méretviszonyok érzékeltetése és ott talált tárgyak, bűnjelek, nyomok helyzetének dokumentálása a bűntett okozati összefüggéseihez, időbeli lefolyásához adhatott felvilágosítást. A lényegi momentum megörökítése a „középponti fényképre” várt. A megszokottól egyértelműen eltérő szituáció, a néző tekintetét önkéntelenül magával ragadó változás közeli lefotografálása a bűneset végrehajtásának megítélése szempontjából döntő jelentőséggel bírhatott. Végül valamennyi, a nyomozás és a bizonyítás szempontjából fontos mozzanatról „részletfényképek” készülhettek, amelyeken megfelelő méretarányban a legkisebb részeket is felismerhetően kellett rögzíteni. Ide tartoztak a különböző sérülésekről, bűnjelekről, nyomokról készült közeli felvételek.²³ A műfaji elvárást ekképp sűrítették egy mondatba a helyszínelőknek: „A tetszetős képszerkesztés szempontjait csak mellékesen és a fő cél elérését hátrányosan nem befolyásolható mértékben [volt] szabad figyelembe venni.”²⁴ De hasonló tartalmú instrukciót kaptak a megfigyelési fotók készítői is: „A választás [...] mindig a legelőnyösebb kompromisszum kereséséből áll, amely lehetővé teszi a felvétel operatív szempontból értékes információtartalmának maximális hasznosítását. Esztétikai és egyéb szempontok is erősen háttérbe szorulnak.”²⁵

Az élet rutinja és a felizgató akciók

A képkalkotási regulák rövid áttekintése után a kérdés az, hogy vizsgálatunk tárgyai miként illeszkednek be a huszadik századi tér képtörténetébe?

A helyekhez kötődő tudatos emlékezetkonstrukciók mindenkor a készítőik szándékának megfelelően reprezentálják a fény és/vagy az árnyék világát. A második világháború előtti Budapest fényképlenyomataira tekintve, azok a századfordulón az akkori médiában, a képes újságokban sorban állva komponálták meg az elmúlt valóságot, így akár Klösz György máig népszerű fotográfiái a megörökített terek emlékkatalógusának, egy retorikai rend konstruált reprodukciójának tekinthetők.²⁶ A nyugodtság, méltóság-egyesség, racionalitás a húszas-harmincas-negyvenes években fokozatosan váltott át nyughatatlansággá, kiismerhetetlenséggé és irracionalitássá, és teremtett újabb vizuális imázst.²⁷ De – közelítve témánk időköréhez – ne feledkezzünk meg a rendszerváltás előtti Budapest-fotóalbumokról sem, amelyek lapjaikon a letisztított, kimosdatott, áttekinthető város képét közvetítik. Ez persze majd minden reprezentatív kiadványra igaz lehet, de mégsem szabad abba a tévedésbe esnünk, hogy a hivatalos emlékezetkonstruk-

23 *Kriminálisztika*. I. m. 83–100. Lásd még ÁBTL 4.1. A-3795. Könczöl István: *Helyszíni szemle, nyomozási kísérlet, helyszínelés*. Budapest, BM Rendőrtiszt Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1963: 23–24.

24 *Kriminálisztika*. I. m. 84.

25 ÁBTL 4.1. A-3017/13. Balogh Árpád – Szacski János: *A konspiratív fényképezés* (Módszerek, eszközök és alkalmazási lehetőségek). [Budapest], BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972, 14.

26 Kiss Noémi: *Fényképezés, szöveg, archiválás*. Klösz György fotográfiái. *Alföld*, 2004. 5. sz. 75–91.

27 Gyáni Gábor: *A reprezentatív város – a reprezentált város*. In: *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Szerkesztette: N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor. Budapest, Kijárat Kiadó, 2005: 229–237.

ciókon kívül nincs vagy nem volt a városnak másféle vizuális arculata.²⁸ Mint ahogy a magyar vidéknek is volt. Gondoljunk csak a második világháború előtti magyaros stílus, illetve a szociofotózás által megalkotott reprezentációk különbözőségére.

A két vizsgált állambiztonsági fényképeggyüttes egyrészt speciális keletkezési körülményeiből kifolyólag majd minden esetben más, (gyakran béka)perspektívából közvetíti a „látható valóságot”, mint a hivatalos vagy amatőr városképek, másrészt módszertani különbségeiből következik, hogy az 1989 előtti mindennapok két nagyon ellentétes oldalát jelenítik meg.

A megfigyelési fotók a hétköznapiak (nem beállított) spontaneitását, állandóságát mutatják, ilyen olvasatban pedig egyetérthetünk a bevezetőben megidézett szerzőkkel, hogy éppenséggel ezek a képek hűségesebb portrék lehetnek a mindennapi életről. Akár úgy, mint a Miroslav Tichý által ellopott pillanatok, amikor a lenge öltözetű hölgyek mit sem tudtak arról, hogy megörökítésre kerültek a rejtett kamerával dolgozó fényképész filmnegatívján.²⁹ A politikai rendőrség felvételeinek szereplői Tichý „áldozataihoz” hasonlóan napi megszokott rutinjukat végzik: munkába sietnek, az utcán járnak-kelnek, kávéházban, étteremben ülnek (néha megcsalják a házastársukat), vagy éppen nyaralnak. Ez utóbbi tevékenység az, ami a leggyakrabban a városon kívülre szólította az embereket, s így mozgásuk dokumentációja összességében a szabadidő eltöltésének a hazai szocializmusban lehetséges/megengedett/létező helyszínrajstromát hozta létre: kisvendéglővel, Balatonnal, erdei tisztással, szállodával, kisvárosi vasútállomással, falusi portával, poros utcával, vagy NDK Trabanttal és csehszlovák (?) sátorral³⁰ (lásd a 104. oldalon).

A rajtuk tükröződő hétköznapisággal szemben a helyszíni fotók a tudatosan, de csak rövid időre megváltoztatott környezetet reprezentálják. Magyarországon a kommunista hatalomátvételt követően a közterek nagy számban jelentkező funkcióváltására, amelyet a nem ellenőrzött tömeg megjelenése okozott, legelőször 1956-ban kerülhetett sor. A budapesti Sztálin-szobor elpusztítása a magyar forradalom leglátványosabb szimbolikus aktusa volt. Nem véletlen, hogy ma már szinte elképzelhetetlen olyan tévéműsor, mozifilm, album, amely az októberi-novemberi események vizuális megidézésekor ne használná a monumentum megsemmisülésének stációit (ledöntés a Sztálin téren, torzó a Blaha Lujza téren, darabolás az Akácfa utcában). Persze ezekben a napokban számos más politikai emlékművet is eltávolítottak, vagy csak „átalakítottak” (az esetek többségében a rajtuk ágaskodó ötágú csillag leverésével), nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is – többeket pont az ilyen cselekedeteikért ítélték aztán többéves börtönbüntetésre. Az akciók és azok megtorlása egyetlen közös okra vezethető vissza, arra, hogy az emlékművek mindig kötődtek az aktuális politikai hatalomhoz, annak legitimációs, propagandisztikus törekvéseihez. Az emlékezeti helyek megtámadása a demonstrált üzenet tagadását jelentette.

Az ilyen „emlékhelytelenítések” azonban a forradalmat megelőzően, sőt utána is történtek, és az ügyekben rendszerint eljáró politikai rendőrség iratai alapján mondhatjuk, hogy nem is ritkán. A cselekmények titokban, az éj leple alatt zajlottak, a hatalom

28 Somlyódy Nóra: *Eltérő térbeliségek*. Benkő Imre és Féner Tamás Budapest-albumai. In: *Terek és szövegek*. I. m. 239–262.

29 A cseh fotográfus 1960 és 1985 között több ezer titkos felvételt készített a saját maga eszkábálta fényképezőgéppel lakóhelyén, Kyjovban. A fotográfus munkásságát bemutató számtalan album közül: *Miroslav Tichý*. New York, International Center of Photography, 2010.

30 ÁBTL 3.1.5. O-18874 („Táborozók”).

pedig mindent megtett annak érdekében, hogy a nyomokat minél hamarabb eltüntesse, a hivatalos emlékezeten esett csorbát kiköszörölje. Az akkoriban a „közösség megsértésének” (ez általában szovjet hősi emlékművek, katonai sírok megrongálása esetén állt fenn) vagy „firkálás útján elkövetett izgatásnak” minősített események jó részét ma is az ismeretlenség övezi, és így – ellentétben az 1956-os felvételekkel – a diktatúra elleni tiltakozásokat archiváló helyszíni fotók sem váltak a korszakkal kapcsolatos vizuális emlékezetünk darabjaivá³¹, és fokozottan igaz ez a magyar vidékre, a „fővároson túli rendszerellenességre”.

A képek iránti éhségünk e téren csillapítható, akár az itt közölt felvétellel, amely egy, az 1956-os forradalmat éltető feliratot rögzített a kecskeméti piactéren valamikor a hatvanas évek elején³² (lásd a 105. oldalon). Ám minden ilyen alkalommal, miután azonosítottuk tárgyunkat, és nincs már bennünk kétség afelől (hiszünk benne), hogy ez az esemény egyszer pontosan úgy, ahogy látjuk, megtörtént³³, a reprezentáció, sőt a láthatatlan talán még inkább kényeszeríti kulturális képzeletünk munkáját³⁴ – ezzel veszi kezdetét a képek története, és formálódik újra és újra azok valósága.

---

31 A rendszerváltó évtized állambiztonsági képdokumentumairól bővebben Müller Rolf: *Titkok – képek – nyolcvanas évek/The Secret Pictures of the Eighties*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2011.

32 ÁBTL 3.1.5. O-12285 („Költők”). 76/33/1.

33 Ez minden fotó kódolatlan, denotált jelentése. Roland Barthes: *A kép retorikája*. In: *Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény*. Szerkesztette: Blaskó Ágnes – Margitházi Beja. Budapest, Typotex Kiadó, 2010. 118–119. Uő: *A történelem diskurzusa*. In: *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. Szerkesztette: Kisantal Tamás. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Atelier, 2003. 97.

34 A kép konnotált üzenetének tekinthető minden, általa életre hívott szubjektív olvasat: kulturális jelentések, mitológiák, ideológiák. Barthes: I. m. 2010. 119.

ÁBTL 3.1.9. V-139705

A devecséri járás egyik településén 1955-ben készített megfigyelési felvételek (ÁBTL 3.1.9. V-139705)

ÁBTL 3.1.9. V-139705

Megfigyelési fotó egy bizalmas nyomozás alatt tartott vallási közösség kempingezéséről. Készült Szajkon, 1983. augusztus 11–21. között (ÁBTL 3.1.5. O-18874)

Helyszíni felvétel a hatoanas évekből a kecskeméti piactér feliratáról (ÁBTL 3.1.5. O-12285)

Deczki Sarolta

Rendeltetészerű használat

Bárány Tibor: A művészet hétköznapijai

Amikor a recenziens először találkozott Bárány Tibor első könyvének címével, rögvest egyik kedvenc Hegel-szöveghelye jutott eszébe: „Az embernek természetesen szükségképpen foglalkoznia kell a véggel; azonban magasabbrendű szükségszerűség, hogy az ember életének legyen olyan vasárnapja, amikor felülemelkedik a hétköznapi teendőin, az igazsággal foglalkozik, és ezt tudatosítja magában [kiemelések tőlem, D. S.]”¹ Annak ellenére egyik kedvenc, hogy szinte semmiben sem értek vele egyet, ugyanakkor „az élet vasárnapja” (ami egyébként Raymond Quineau egyik regényének is a címe) fordulat évek óta kísért. Ezzel a világszellem evilági helytartója azokat az emelkedett pillanatokot, órákat vagy maximumnapokat akarta jellemezni, amikor az ember kirefektálja magát a hétköznapi ügyesbajos dolgai közül, melyek sem nem időtlenek, sem nem „igazak”, és olyasmivel múlatja az idejét, ami „igaz” és „örök”. A hét napjainak ez a kettéosztása természetesen nagyon markáns értékpreferenciát jelöl, mely egyértelműen a vasárnapi tevékenységeket részesíti előnyben. Ez a felosztás – ha nagyon távolról nézzük – nagyjából megfelel a filozófia és az esztétika hagyományos értékrendjének, Hérakleitosztól minimum Husserlig, pluszban hozzávehetjük a szokásos kor- és kultúrkritikai dörgelemeket a világ romlásáról.

Jelen sorok írója szerint megette az egész filozófiát a fene, ha a hétköznapijaink számára nincs mondanivalója, és ha csak glaszékesztyűben lehet betérni a művészet szent csarnokába, szigorúan csak látogatási időben, vasárnap. Abban ugyanakkor egyetért Georg Wilhelmmel, hogy a vasárnap nem szigorúan vett naptári fogalom, hanem a hét bármely napja azzá válhat. Csakhogy nem a „nem véges, következésképpen igaz” dolgokkal való foglalatzkodás teszi a hétköznapot ünnepnappá, hanem talán az, ahogyan filozófiai megfontolásaink, töprengéseink és a művészet mindennapjaink, életpraxisunk szerves részévé válnak. A recenzeált könyv címe is sugallja: a művészetnek vannak bizony hétköznapijai, s mivel az életünk is jobbára ezekből áll, érdemes végre ezeket is szemügyre venni. Van ebben talán némi generációs sajátosság is: olyan korban voltam (voltunk) gyerek(ek), amikor felülről mondták meg, mikor vannak ünnep- és hétköznapiok, mi számít értéknek és mi nem, mi művészet és mi nem, és ami igen, az miért, valamint mindez hogyan járul hozzá a dolgozó nép jólétéhez. Úgy gondolom, hogy aki egészen fiatalon megtapasztalta ennek a szemléletnek a bornírságát, átgondolta gyökereit és következményeit, az nem hagyja szó és kritika nélkül még a világszellemről sem, hogy megmondja, mi számít igaznak és mi nem, mikor van vasárnap és mikor hétköznapi.

Pontosan ezért tartom nagyon fontosnak Bárány Tibor könyvét, még akkor is, ha néhány kérdésben nem értek vele egyet. Am feltétlenül üdvözlendő, hogy átgondolt, és kritika tárgyává tett olyan esztétikai normákat, melyek sajnos még ma is jelen vannak tantervekben és tankönyvekben, újabb és újabb generációkat szoktatva le az olvasásról és az irodalomról. Továbbá nemcsak a tankönyvekben, hanem az irodalom intézményeinek működésében, kritikusai, irodalomtörténeti beidegződésekben. Persze, ahogyan Bárány is megjegyzi, „joggal a szememre vethetné valaki, hogy csupán fantomokkal hadakozom. Hiszen az elmúlt években nagyot változott a magyar irodalomkritika és az irodalomtudomány” (41). Jómagam is úgy látom, hogy voltaképpen már rég elindult egy olyasfajta változás, mely a korábban az irodalomból kiszorult műfajok felé fordul, méghozzá nem csupán kultúratudományos, hanem

¹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról* (Szemere Samu fordítása). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 27.

esztétikai szempontokra is figyelve. Hogy ez csupán szórványosan jelenik meg az irodalom intézményrendszerében, az már más kérdés.

De akkor nézzük, hogy miről is van szó voltaképpen! A könyvet egy előszóként funkcionáló használati utasítás vezeti be, mely a műfaj szabályainak és nyelvezetének megfelelően eligazítja az olvasót a vásárolt termékkel kapcsolatban. (S itt jegyezném meg, hogy egyáltalán nem véletlen, hogy a piac-és kapitalizmuspárti Bárány a saját könyvére is termékként hivatkozik.) Következésképpen és egyúttal szellemesen gyúrja egybe a két műfajt két és fél oldalban, mely terjedelemmel köszönhetően a szöveg még éppen innen van a modorosság határától egy hajszállal. Funkciójának ugyanakkor tökéletesen megfelel: az olvasó minden fontos információt megkap a könyvről és a szerzőről. Sőt, utóbbi mintha túl is teljesítené feladatát, amikor ő maga ad szempontokat ahhoz, hogy szerinte milyen feltételek mellett nyújtja a kötet a „legjobb teljesítményt”, nevezetesen akkor, ha arra sarkall minket, hogy rendszeresen tegyük fel a kérdést: „miért nincs igaz a szerzőnek?” (10).

A szerző továbbá annak a reményének ad hangot, hogy „*az egymás mellé rendezett írásokból kirajzolódik valamilyen gondolkodási stílus, irodalomszemlélet vagy kritikusai észjárás*” (10). Ezt rögvest meg is erősíthetjük: markáns kritikusai és elméleti álláspont jelenik meg a kötetben, amivel kapcsolatban még azt is meg merem kockáztatni, hogy egyedülálló a magyar mezőnyben. A szerző stílusa, gondolkodásmódja és kedvenc rögeszméi jól felismerhetővé teszik írásait. S noha – mint fentebb írtam – olykor az a benyomásunk támadhat, hogy nyitott kapukat dönget, de az általa felvetett problémákra bőségesen ráfér, hogy alaposan átgondolja őket, pro és kontra. Bárány Tibor márpedig erre vállalkozott; vagyis a populáris művészet, s azon belül is főleg az irodalom kérdéseire kínál válaszlehetőségeket, az analitikus filozófia stílusában és eszköztárával.

A kötet négy nagyobb és két kisebb fejezetből áll, ez utóbbiak konkrétan csupán egy-egy írást tartalmaznak. A fejezetek címeit a szerző az esztétikai gondolkodás történetének egy-egy fontos művéttől kölcsönzi – például *Az ítélőerő kritikája* vagy a *Rossz közérzet a kultúrában* –, mintegy párbeszédet teremtve velük. Az első hosszabb egység, *A közhely színváltozása* három hosszabb tanulmányból áll művészetfilozófiai és a tömegkultúrát illető kérdésekről, valamint egy válogatás tartozik még ide a szerzőnek a *Népszabadságban* megjelent rövidebb kritikáiból, melyek a népszerű irodalomhoz sorolt könyvekről születtek. A második fejezet négy kritikát tartalmaz kritikusok köteteiről, továbbá egy hosszú és figyelemre méltó tanulmányt Spiró *Fogságának* recepciójáról. Ezt követi a két kisebb fejezet, az egyik Bagi Zsolt a másik pedig Bókay Antal egy-egy könyvének a kritikájával. Ezután jön a Tandori-blokk, öt darab kisebb-nagyobb írással Tandori prózájáról, a kötetet pedig egy 13 kritikából álló válogatás tartalmazza, főleg kortárs magyar prózáirók könyveiről. A kötet legvégén pedig szerzőnk udvariasan felsorolja a szövegek eredeti megjelenési helyét. (Látszólag nem olyan fontos gesztus ez, ám aki tájékozott a magyar irodalom intézményrendszerében és folyóirat-kultúrájában, annak hasznos információkkal szolgálhat ez a három oldal.) A kötet szövegei szervesen illeszkednek egymáshoz, egymást támogatják, erősítik, vagyis nem afféle vegyes felvágottról van szó, amibe minden bele van darálva, amit a szerző az utóbbi években megjelentetett. Egyszóval: tudatos, koncepciózus szerkesztői munka van benne, ezenfelül pedig a magyar könyvkiadási gyakorlathoz képest a szöveggondozás sem hagy maga után kívánnivalót, a borító is kifejezetten tetszetős, és illik a témához.

magas, mély

Az első tanulmány, a *Műalkotások és puszta dolgok* arra tesz kísérletet, hogy Danto művészetfilozófiai megfontolásai nyomán próbálja megválaszolni, mitől lesz valami műalkotás, miért tekintjük, érzékeljük annak még akkor is, ha adott esetben egy teljesen mindennapi tárgyról van szó. Vagyis olyan kérdés vetődik fel, amellyel az elmúlt évtizedekben folyamatosan szembesül az, aki kortárs művészeti tárlatokra, múzeumokba jár, s melynek szélső esete a felháborodott „*ezt én is meg tudom csinálni!*” méltatlankodás. Ahogyan Bárány írja: „*mindnyájan különösebb erőfeszítés nélkül el tudunk képzelni két perceptuálisan tökéletesen egyforma tárgyat, amelyek közül az egyik műalkotás, a másik viszont nem az*” (16). Ezt aztán azzal árnyalja, hogy a huszadik század második fele előtt a hétköznapi tárgyak és a műalkotások világa sokkal jobban elkülönült egymástól, vagyis egyre nehezebb különbséget tenni a létezők kétféle rendje között, s egyre nagyobb szerep hárul a műalkotás oksági történetére. Bárány aztán sorra veszi a lehetséges ellenvetéseket (a wittgensteiniánus és az intézményes elméletet, a pszichikai távolság elméletét, valamint az affektív művészetelméletet, a mimézis elméletét), majd miután kimutatta, hogy ezek miért nem tudnak kielégítő választ nyújtani, rátér Danto művészetelméletére, mely szerint a műalkotás olyan sajátos típusú reprezentáció, melynek esetében a reprezentáció módja

is legalább annyira releváns, mint a reprezentált dolog. A tanulmány végén pedig maga a szerző sorolja fel kérdéseit, lehetséges ellenvetéseit az ismertetett elmélettel kapcsolatban, jelezve egyúttal, hogy ezekre „*már nem ennek az írásnak kell választ találnia*” (37). (Ez utóbbi kitételre pedig azért érdemes felfigyelnünk, mert az Angyalosi Gergely kötetéről szóló írásában pontosan azt vetette a szerző szemére, hogy túl sokat használja ezt a fordulatot.)

Természetesen izgalmas Danto művészetelméletének az ismertetése, de a kötet vonatkozásában ez afféle előgyakorlatként, felvezetésként szolgál azoknak a kérdéseknek a taglalásához, melyek szemlélatomást igazi kihívást jelentenek számára; a pop- és magaskultúra viszonyáról van szó a művészetben, és különösen az irodalomban. Az első tanulmány az utóbbira figyelmeztet, felvetve azt a gondolat kísérletet, hogy ha egy marslakó napjaink Magyarországon elolvasna minden magyar nyelvű kötetet, ami az elmúlt 12 hónapban megjelent, akkor mik lennének a tapasztalatai. Bárány szerint többek között az, hogy az irodalom egy szegmense teljesen láthatatlan a professzionális irodalomértelmezők számára; nevezetesen a detektívregény, a thriller, az ifjúsági regény, a szingliregény, a horror, a fantasy, a kémregény stb., vagyis mindaz, amit „szórakoztató irodalomként” szoktunk számon tartani, és szigorúan megkülönböztetünk az „igényes” irodalomtól, amit „szépnek” szoktunk nevezni. Az igényes a „magas”, a szórakoztató pedig az „alacsony” irodalomhoz tartozik, csak hogy topográfiailag is helyén kezeljük a dolgot. Bárány szerint az utóbbi kategóriához tartozó művek kiszorítása a kánonból egyrészt a jól működő piac hiányának köszönhető, mely nem teszi lehetővé a lektúrirodalom virágzását. Ez az érvelés szerintem ott sántít kicsit, hogy ahhoz, hogy valami a kánonból való kiszoruljon, annak a valaminek már léteznie kell, sőt léteznie is – ahogyan Bárány is korrigálja magát egy lábjegyzetben. Kétségtelen, hogy a szocialista kultúrpolitika a maga preferenciái szerint formálta a könyvkiadást, ám emlékeim szerint ez korántsem jelentette a lektúr kiszorulását, sőt olyannyira nem, hogy a „szocialista lektúr” külön kategóriát jelentett – olyat, amilyet, de a „miénk” volt. (Abban Báránynak igaza van, hogy „minőségi” csak ritkább pillanataiban volt.) Szóval talán mégsem ezen múlt a lektúr kiszorítása, sokkal nagyobb szerepe lehet ebben a másik oknak, a „*magyar irodalomkritika néhány öröklődő esztétikai és módszertani előfeltevésének*”, „*amelyeket a kortárs irodalomkritikusok többsége kimondva-kimondatlanul elfogad*” (41).

Bárány fő kérdése az, hogy milyen előfeltevések mozgatják azokat a kritikusokat, akik nem méltatják figyelemre a szórakoztató irodalmat. A megkülönböztetés elvével azt az alapállást jelöli, mely szerint értékkülönbség van a magas és az alacsony irodalom között, kulturális beidegződéseink legalábbis így diktálják. Abban tökéletesen igaza van, hogy korlátolt dolog a sikeres és népszerű irodalmat reflexszerűen a művészi igénytelenség jelének tekinteni, és még abban is, hogy nagyon ellenszenves a tömegek ízlését szapulni, ám a széles olvasóközönség ízlésével kapcsolatban én már nem lennék annyira optimista. S nem vagyok benne biztos, hogy ezen a téren megbízható-e a könyvesboltok sikerlistáira támaszkodnunk, hiszen sok könyvet vásárolnak antikváriumban, kölcsönzőnek ki könyvtárból, kiváltképp azok az egyre szélesedő olvasói rétegek, akik nem engedhetik meg maguknak új könyvek vásárlását. A fővárosi Szabó Ervin Könyvtár sikerlistáján mindenestre feltűnő az idegen nevű, túlnyomórészt szerelmes regényeket író női szerzők túlsúlya, amiből sok mindenre lehet következtetni, de jó ízlésre aligha. Bárány írt is kritikát egy efféle könyvről, Fejős Éva *Hotel Bali* című könyvéről, amelyről meg is állapítja, hogy az olvasót nem éri meglepetés, minden fordulat kiszámítható, és a konfliktusok sablonosak. Ám felteszi a kérdést: „*de mi ezzel a baj?*” (91), majd elkezd magával vitatkozni, és szó se róla, érvei – melyek szerint vegyem észre, hogy a könyv nem mást akar, mint könnyed és befogadható módon szembesíteni az olvasót morális kérdésekkel, életvezetési problémákkal – meggyőzőek. Rendben, észreveszem. De az még mindig nem világos, hogy miért kellene egy sablonos és kiszámítható könyvet egy szintre helyeznem mondjuk egy nem sablonos és nem kiszámítható regénnyel.

A kérdés azonban bonyolultabb annál, hogy ennyivel elintézzük, később visszatérünk rá. Bárány utal még a magyar olvasóközönség konzervativizmusára, arra, hogy elsősorban a jól bevált recept szerint készült könyveket részesítik előnyben. Alighanem itt sem zárólag piaci mechanizmusok működnek, hanem ebben a konzervativizmusban igen nagy szerepet kap az irodalomoktatás is, amely évtizedek óta körömszakadtáig ragaszkodik olyan kötelező olvasmányokhoz, amelyeknek a nyelve és a tétje is tökéletesen idegen a diákoktól, valamint ahhoz az irodalomértelmezési gyakorlathoz, amikor a tanár elmondja, hogy a költő mit akart mondani. Kész csoda, hogy vannak még emberek, akik önszántukból kortárs irodalmat olvasnak.

A radikális poétikai újszerűség elve szerint azok a művek tarthatnak számot a magas irodalmi státusra, amelyek felforgatják a műfaji konvenciókat. Bárány meggyőzően érvel amellett, hogy egészen hagyományos módon megírt művek is lehetnek esztétikailag magas színvonalúak, és formabontó

újtások is olvashatatlanok. Ám talán mégsem itt van a választóvonal. Igaz, a konvenciótörés *önmagában* nem érték, de ha az általa létrejött irodalmi mű magas esztétikai színvonalat képvisel, akkor talán mégsem túlzás arra következtetni, hogy az esztétikai minőség a konvencióértéssel összeadódva talán mégiscsak több, mint önmagában – természetesen mind a lektúr, mind a magas irodalom esetében. A kritikus beidegződések közé felsorakozik még a nyelvközpontú esztétizmus elve, az aluldetermináció elve, valamint segédelvként a konvencionalitás elve, hogy aztán végül a lektúrra vonatkozóan az utóbbi elv gyengített változatát fogadja el, vagyis azt, hogy „a szöveg műfaji kódjai által meghatározott jelentést kell preferálnunk” (54), mert ez illeszkedik leginkább a piac gyakorlatához.

Itt azonban már kezdek összezavarodni. Készségesen elfogadom, hogy az esztétikai megkülönböztetés elve idejétmúlt. Ebből viszont az következik, hogy innentől kezdve nem teszünk lényegi különbséget lektúr és magas irodalom között, tán még a különbségtételhez sem ragaszkodunk annyira. Akkor marad az, hogy van jó és rossz irodalom. Hogy melyik irodalmi szöveg jó vagy rossz, azt bizonyos elvek alapján lehet megítélni, márpedig a fentebb felsorolt elvek pont affélék, melyek alkalmasnak bizonyulnak a feladatra. De ha mégis vannak olyan kritériumok, melyek alapján egyértelműen el lehet különíteni a „magas” és az alacsonynak tartott irodalmat, akkor ez azt jelenti, hogy mégiscsak érvényes az esztétikai megkülönböztetés elve. Bárány érzékeli a nehézséget, és nagy küzdelmet folytat azért, hogy a szépirodalom és a lektúr közötti *értékkülönbség* elvét kiiktassa, ugyanakkor *leíró* fogalomként megtarthassa a lektúr kategóriáját. Ez úgy sikerül neki, ha a lektúrt a „*műfaji konvenciók alkalmazásában érdekelt*” (58) műként definiálja. Ez intuitíve akár még rendben is lenne, csakhogy fentebb éppen ő maga mondta, hogy a „magas” irodalomhoz tartozó művek sem feltétlenül rontanak neki a műfaji konvencióknak, sőt, talán azt sem túlzás kijelenteni, hogy egy részük egészen konvencionális. Akkor viszont megint csak ott tartunk, hogy nem tudjuk meggyőzően elválasztani egymástól a lektúrt és a szépirodalmat, viszont mégiscsak szükségünk van bizonyos esztétikai elvekre, kategóriákra, ha meg akarjuk indokolni, miért jobb az egyik szöveg a másiknál.

Úgy gondolom, Bárány nagyon fontos kérdéseket vet fel ebben a tanulmányban, és érvei is megfontolandók. A problémám az, hogy nem vagyok benne biztos, hogy *per definitionem* meg tudnánk mondani, hogy hol van a határa a magas és az alacsony irodalomnak, sőt jómagam inkább amellett érvelnék, hogy ezek fölött a határok fölött eljárt az idő. Ugyanakkor kétségtelen, hogy vannak jobb és rosszabb irodalmi művek, és esztétikai ítéletünk megalapozásához bizony szükségünk van bizonyos kritériumokra. A Bárány által felsorolt elvek végső soron használhatók, akár együtt, akár külön-külön. A kritikus vagy az olvasó műveltsége sem elhanyagolható tényező e tekintetben. Viszont ebben az esetben ismét csak oda jutunk, hogy az átlagnál nagyobb műveltségű kritikus esztétikai alapon tesz különbséget irodalmi művek között, és e művelet során vélhetően a hagyományosan a lektúrhoz sorolt művek rosszabbul fognak jární. Vagy pedig mégiscsak szükség van a magas irodalom és a lektúr megkülönböztetésére, akkor pedig alighanem erősebb, teherbíróbb fogalomra van szükségünk, mint pusztán a konvenciótörés, illetve -követés. Úgy gondolom, hogy a dilemma nem oldódott meg, ugyanakkor Bárány nagyon értékes szempontokkal járult hozzá ahhoz, hogy ezekről a kérdésekről beszéljünk egyáltalán.

a kritikus szerződése

S ugranék most egyet, helyszúke miatt kihagyom a magaskultúra és tömegkultúra egymáshoz való viszonyáról szóló tanulmányt, s rátérek a kritikai blokkra. Ami azért is érdekes, mert Bárány maga is gyakorló kritikus, így a saját kritikai gyakorlatáról is árulkodik az, ahogyan kollégáiról ír. A megvizsgált művek kapcsán ugyanis kivétel nélkül áttekinti a szerző addigi életművét, és megpróbálja kipreparálni a szövegekből azt a módszert, szemléletet, kritikus észjárását, esztétikai értékrendszert, mely az adott kritikus gyakorlatában tetten érhető.

Rögtön az első szövegben terítékre kerülnek a kritikáirás problémái. Bárány azt állítja, hogy a kritikus mindig szorult helyzetben van – noha ez alighanem más mesterségekkel kapcsolatban is elmondható. Jelen esetben azért a szorultság, mert a kritikus nem számolhat be teoretikus előfeltevéseiről, elvlegre az olvasó nem az ő olvasottságára, elméleti alapállására kíváncsi, hanem az adott könyvre. Ugyanakkor mégiscsak valamilyen módszertan, műveltség, elméleti alapállás jön működésbe akkor, amikor a kritikus a munkáját végzi, ám ezt – ahogyan Bárány utal rá – csak akkor tudjuk rekonstruálni, ha az adott kritikusnak több munkáját is olvashatjuk. Erre valók a kritikakötetek.

Az első szöveg Angyalosi Gergely *Romtalanítás* című kötetéről szól. Bárány megfigyelése szerint Angyalosi fő vitapartnerei a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek képviselői, akik afféle

szakmai tolvajnyelvet működtetnek, mely nemcsak, hogy megerőszkolja a szöveget, de inkább afféle csoportidentitást erősítő mantrát jelent. Ez az elmélet nem csak az irodalmi szöveget degradálja az elmélet szolgálóleányává, hanem erős kanonizációs igényei vannak; számára az az irodalmi szöveg korszerű, amelyik visszaigazolja az elmélet előfeltevéseit. Bárány könnyűszerrel azonosítja azt az iskolát, mellyel Angyalosi vitatkozik, ez pedig természetesen a „receptióesztétikai iskola”, ám joggal kételkedik abban, hogy az értelmezői közösség tagjai magukra ismernének-e a kritikus által vázolt képben.

Bárány a Vári György kötetéről szóló kritikát is annak a taglalásával kezdi, hogy milyen nehéz helyzetben van a kritikus, akinek egy viszonylag rövidke szövegbe kell belesűrítene mindent, ami egy adott műről eszébe jut. Aztán megosztja az olvasóval Vári kritikusai alapállását (mellyel vélhetően egyetért), azt ugyanis, miszerint a kritikairás nem szakmai belügy, hanem a kulturális közvetítés és jelentésképzés eszköze, mellyel a kritikus hozzásegíti olvasóját kulturális identitásának megformálásához. Nem ez az egyetlen hely, ahol véleményem szerint Bárány talán túlon túl optimistának tűnik – még akkor is, ha ez az optimizmus irigylésre méltó. Még ha el is hisszük, hogy a hetilapok kritikái valamelyest betöltik feladatukat, és orientálják az olvasót, ez már aligha mondható el a havi folyóiratok kritikáiról, melyeket meglehetősen korlátos számú olvasó követ figyelemmel.

Bárány szerint Vári kritikái nem csupán azt mérlegelik, hogy a mű megvalósította-e poétikai célkitűzéseit, hanem azt is, hogy hogy milyen kulturális jelentéseket közvetít. Ha az első hiányzik, akkor ideológiakritikával van dolgunk, ha a másodikkal, akkor „esztétizmussal”. Vagyis Vári az irodalmi szöveget kontextusával, vagy inkább világával együtt értelmezi, és ebbe beleírja is, hogy figyelmet fordít a szerző életrajzára, vagy akár kultuszára is – márpedig ezek sem túl „korszerű” dolgok. Bárány kiemeli a szerző polemikus és interpretációs energiáit, melyek szerinte a szóban forgó kötet esetében kiegyensúlyozottan működnek, valamint rámutat arra, hogy meglehetősen nagy olvasottságot vár el olvasójától.

Keresztesi József kritikus szerepfelfogását Bárány szerint „*egyfajta hangsúlyos antiprofesszionizmus*” jellemzi, vélhetően ezért is emlegeti munkája egyik legfőbb vonásaként az „üdvös következetlenséget”. Ennek az antiprofesszionizmusnak szerves része Bárány szerint az, hogy mint bárki, „nem szakember” és „nem ezoterikus művész”, hanem az a dolga, hogy „*karakterszerű értelmezési javaslataival, világosan kifejtett véleményével és körültekintően alátámasztott esztétikai értékítéletével orientálja a könyvesboltba, könyvtárba tévedt olvasókat*” (119).

Két ponton sem értek teljesen egyet ezzel. Az egyik az, hogy a kritikus nem tud nem többet tudni az adott műről, mint az átlagolvasó. Jó esetben ugyanis valószínűleg ismeri az adott szerző más műveit is, ami jelentős többlettudást biztosít számára. Valamint az is, hogy egyáltalán vannak teoretikus előfeltevései; tudja, milyen szempontok, módszerek segítségével érdemes szóra bírni egy irodalmi szöveget. A kritikus nem ártatlan. Mímelheti, hogy igen, de ez szerintem hitelének rovására megy. A másik pont pedig, ahol nem értek egyet Báránnyal, ismét csak az ő optimizmusára vonatkozik, mely szerint „a dolgozó nép okos gyülekezete”, vagy másképpen, a művelt nagyközönség adna megbízást a kritikusnak. Ha nagyon földhözragadtan nézzük a dolgot, akkor általában egy-egy folyóirat szerkesztősége ad megbízást a kritikusnak, és igen kétséges, hogy az írás eljut-e a feltételezett címzetthez. A „dolgozó nép okos gyülekezete” pedig örül, ha van munkája, és emellett igen ritkán van ideje olvasni, kiváltképp kritikát. Sőt (vállalva a kultúrsznobizmus vádját), még az „okos” jelzővel kapcsolatban is komoly fenntartásaim vannak.

Szimpatikus számomra az a kritikus magatartás, amit Bárány Takáts József kötetében figyel meg; szerint a szerző mintegy „az irodalom külpolitikusa”, aki az irodalmi művek tágabb, társadalmi gyakorlatokba ágyazódó kontextusát is szem előtt tartja. Ennek pedig nyelvi vonatkozásai is vannak, hiszen a „*kultúra vagy kulturális kontextus Takáts felfogásában valami olyasmi, ami azonos formát ad a nyelvi és a társadalmi konvenciók rendszerének, és ami meghatározza az adott kultúrához tartozó személyek gondolkodását, világhétközését*” (126). Ebből az irodalomtörténeti gyakorlatra nézve az következik, hogy az irodalmi szöveget a saját korának kontextusában vesszük szemügyre, afféle antropológusként. Báránynak külön élményt nyújtanak Takáts mesteri érvei, amellyel lehetséges vitapartnerei ellenvetéseit szereli le; ezek a lehetséges vitapartnerek ismét csak a receptióesztétikai iskola tagjait idézik, majd megfogalmazza ő is ellenvetéseit a kötet elméleti előfeltevéseivel kapcsolatban.

Bárány kötetének egyik legjobb írása a Spiró-regény, a *Fogság* recepciójáról szóló hosszú tanulmány, amit jó szívvel ajánlok „a dolgozó nép okos gyülekezetének” figyelembe, de elméleti szempontból izgalmasabbnak tűnik most rögvest rákanyarodni a soron következő két kritikára, hiszen a velük való konfrontációban mutatkozik meg néhány fontos és jellegzetes vonása Bárány kritikusai gyakorlatának. Az egyik szöveg Bókay Antal *Bevezetés az irodalomtudományba* című könyvéről szól,

ami elvileg azt a cél szolgálja, hogy a fiatal egyetemistákat orientálja és tájékoztassa szakmájuk alapfogalmai és alapproblémái felől. Bárány szerint a könyv ennek a feladatnak egyáltalán nem tesz eleget, sőt, az összes hibát elköveti, amit el lehet.

Az ítélet kétségtelenül szigorú, de szerzőnk hosszasan érvel amellett, hogy miért nem lehet így tankönyvet írni – és érveivel akkor is egyet kell értenünk, ha Bárány számára az analitikus filozófiai hagyomány az otthonos, számomra pedig inkább a Bókay könyvére jellemző kontinentális. Pontosabban: a kontinentális hagyományra nem az a jellemző, amit a tankönyv neki tulajdonít; ez a könyv inkább lejárta fontos filozófiai fogalmakat és velük együtt gondolkodókat is. Bárány ugyanakkor korrekten nem az analitikus hagyomány felől bírálja a könyvet, hanem annak saját előfeltevései, fogalmi rendszere felől.

Innen nézve pedig könnyűszerrel kimutatja, hogy előfeltevései nem csak, hogy körkörös érvelést tartalmaznak, de értelmük sincs sok. Ebben egyetértünk vele, hiszen például kétségtelen, hogy van eszmetörténeti alapja az olyan nagy korszakfelosztásoknak, mint az „alteritás korszaka”, „a modernitás korszaka”, stb., csakhogy ezeket nem lehet csak úgy, könnyű kézzel odahajítani. Mint ahogyan az efféle mondatokat sem: „az immanencia totális érvényesülése a lét értelmezésében” (158). Az sem elvárható, hogy elsőéves egyetemisták fognak megvilágosodni az efféle fedezet nélküli mondatoktól, amik inkább azokat erősítik meg vélt igazukban, akik szerint az egész kontinentális filozófia fogalmi szemfényvesztés, és minden további nélkül lehet olyan mondatokat generálni, amik kellő távolságból nézve filozófiai hatást keltenek – csak éppen téjtük nincsen. Nos, ez a tét vész el akkor, amikor – ahogyan Bárány rámutat – „tankönyvben” csak úgy hemzsegnek a „lét” előtagú összetételek. Heidegger (egyik) nehezen megbocsátható bűne, hogy a „fordulat” után már nem volt és lesz élő ember, aki ki tudná bogozni, hogy mit is jelent nála a lét egyre obskúrusabbá és fellengzősebbé váló fogalma, vagyis talán nem árt kritikusan kezelni ezt, nem pedig tovább növelni a homályt. Igaza van Báránynak; ez a tankönyv nem alkalmas arra a célra, amelyre szánták.

Teljesen más problémái vannak Bagi Zsolt kötetével, amit jóval magasabbra is értékel, mint az előzőt. Ugyanakkor leszögezi: „*írásom polemikus jellegű: nem értek egyet Bagi diagnózisával a jelenkor kulturális és intellektuális »közállapotaival« kapcsolatban, nem osztom a szerző kultúrkritikai attitűdjét; a tanulmányok következtetéseit gyakran túlzónak és megalapozatlannak tartom, és súlyos kétséggel figyelem az írásokból kibomló történeti víziót*” (176). Bagi és Bárány egymástól gyökeresen eltérő hagyományok alapján művelnek filozófiát, ezért úgy gondolom, a könyvvel folytatott vita sok mindent elárul szerzőnk gondolkodásáról.

Bárány az analitikus filozófia álláspontjáról vitatja a „reflexió filozófiájának” eljárásait, előfeltevéseit, viszonylag hosszán vázolva a kétféle gondolkodásmód közti különbséget. Az elmúlt pár évben számos vitaanyag született már e témából, és amúgy sincs értelme mélyebben belemenni ebbe most, de pár dolgot érdemes tisztázni. Először is azt, hogy voltaképpen, persze, a „reflexió filozófiájának” is nevezhetjük azt a filozófiai gondolkodásmódot, amit általában kontinentális filozófiaként szoktak emlegetni, csak ha a „reflexió” szót *differentia specific*ként használjuk, akkor ez azt jelenti, hogy az analitikus filozófusok nem szoktak reflektálni?

Bárány azt írja továbbá, hogy a reflexió filozófusa számára „*mi sem idegenebb, mint a hétköznapi intuícióink vizsgálata*” (179), valamint hogy nem tisztázza, hogy mi az absztrakció kapcsolata az empirikus valósággal, a tapasztalattal. Ez azért meglepő számomra, mert a filozófia általam valamennyire ismert és művelt ágában a tapasztalat fogalma legalább annyira „szárfogalom”, mint manapság a humántudományokban a test, a trauma vagy az emlékezet. Persze, az általam valamennyire ismert filozófia a fenomenológia, ami kifejezetten arra szerződött, hogy választ találjon arra, hogyan születnek mindenféle absztrakcióink és ideáink, amikor számunkra elsődlegesen a hús-vér, érzéki tapasztalat az adott. Arról nem is beszélve, hogy pont ezen gondolkodás számára eleve gyanús bármiféle „világnézet”, valamint a nagy, kollektív szubjektumokban való gondolkodás, mint pl. a „modernitás embere”.

Azt ugyanakkor fölösleges lenne tagadni, hogy ennek a fajta gondolkodásnak nem kis hajlandósága van kultúrkritikává válni, ami egyrészt érthető, másrészt azért meg is nehezen tolerálható. Arról azonban általában már leszoktak a filozófusok, hogy világnézetek nevében, bármiféle legitimáció nélkül beszéljenek mások helyett. A filozófus elmondja a véleményét a világ dolgairól, ha kérdezik, de nem képzelet magát sem a világszellem helytartójának, sem néptríbiának. Még akkor sem, ha valamennyire részt vesz kora társadalmi mozgalmában, mint ahogyan Bagi is.

Bárány bírálatának azzal a pontjával azonban egyetértek, amit a demokrácia működtetésére vonatkozóan fogalmaz meg. Szerinte ugyanis a liberális demokrácia hívei nem elégednek meg azokkal a keretfeltételekkel és univerzális eszmékkel, amiket a demokratikus intézményrendszer biztosít számukra, hanem képesek ezeket életben tartani, működtetni is. Továbbá számomra sem szimpatikus

a kulturális arisztokratizmus álláspontja, mely emberek tömegeinek az ízlését, ebből következően önmeghatározását, identitását nézi le.

Túlzottan igénybe venném az olvasók figyelmét, ha még részletesen kitérnék a kritikákra is, melyek között külön blokkot alkotnak a Tandoriról szóló írások. Bárány Tibort remek kritikusnak tartom, markáns arcéllal, egyéni stílussal, határozott értékítéletekkel, és nagyon fontosnak tartom azt az erőfeszítést, amit a popkultúra és a népszerű irodalom érdekében kifejt. Nem gondolom, hogy jelen kötetben közölt tanulmányai megoldották volna ezt a problémát, de hogy termékenyen járulnak hozzá az erről folytatott vitához, az bizonyos. A kritikus kollégákról írt kritikákban pedig kikristályosodik valamelyest Bárány személyes kritikus alapállása, amelyre többek a polemikus hajlam, az értő odafigyelés és az irigylésre méltó olvasottság a jellemző.

Ugyanakkor olvasás közben mindvégig mocorgott bennem egy olyan érzés, hogy valami még sincs teljesen rendben. Bárány többször hivatkozik valamilyen ideális világra, és néha az volt a benyomásom, mintha a saját kritikus és elméleti állásfoglalásai is ebben a világban lennének érvényesek. Abban, ahol a „dolgozó nép okos gyülekezete”, a Művelt Nagyközönség rendszeresen olvas, nem csupán populáris vagy kortárs vagy klasszikus irodalmat, de kritikát is. Ahol meg tudja vásárolni magának a könyveket, van elegendő szabadideje, hogy olvasson, tájékozódjon, és ahol egyáltalán igény van ilyesmire. Bárány maga is világossá teszi, hogy „a rendszerkritikai attitűd valóban igen távol áll tőlem”, vagyis ahol vitapartnere „hatalmi érdekek által korrumpált ízlésű, félig öntudatlan” fogyasztókat lát, ott ő „átgondolt döntéseket hozó, esztétikai ízlésítéleteikre reflektáló, és azokat nyílt vitában megindokló, szabad és autonóm individuumokat” (61), s meggyőződése szerint az irodalomkritikusnak abból a feltételezésből kell kiindulnia, hogy a kritikairás kioktatás helyett értelmes, konstruktív vita és párbeszéd legyen. Jómagam sajnos nem tudok ennyire optimista lenni, és szerintem Bárány előfeltevései inkább érvényesek egy ideális világban, mintsem honi viszonyaink között. De drukkolok neki – vagyis magunknak.

Műút, 2014

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.

